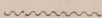

159

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

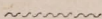
ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

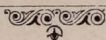
PATZNER ISTVÁN,

FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.

IX. (UJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN

1893.

301587

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,

FÜTTIKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

IX. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1893.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA
Társulatunk t. cz. tagjaihoz.

Mult évi közgyűlésünk a választmány előterjesztésére elhatározta, hogy a temesvári tartományi adminisztráció levéltárában őrzött, de fájdalom nagyrészt megsemmisített iratok kivonataiból körülbelül 25—30 ívnyi terjedelemben egy „Adattár“-t állítat össze és ad ki.

Az „Adattár“ az 1716—1753-ig terjedő időközt öleli föl és valóságos kincses bányája lesz Délmagyarország XVIII. századi politikai, helyrajzi és művelődés-történetének.

Szerkesztésével és sajtó alá rendezésével dr. Baróti Lajos tagtársunkat bízta meg a közgyűlés.

Mivel azonban társaságunk szerény anyagi viszonyai nem engedik, hogy e nagybecsű mű egyszerre jelenhessék meg, a közgyűlés a kiadást olyképen kívánta eszközölni, hogy folyóiratunk két füzeté, tehát évenként mintegy 6—8 ív, tartassék fenn az „Adattár“ számára, és pedig minaddig, míg az „Adattár“ befejezve nem lesz.

Ennek folytán van szerencsém társulatunk t. cz. tagjait értesíteni, hogy f. évi június hó végén az „Adattár“ kiadását tényleg megkezdjük. Az akkor megjelenő része az „Adattár“-nak folyóiratunk ez évi II. és III. füzetét fogja pótolni, a IV. füzet pedig csak deczember hó végével fog megjelenni.

Patzner István, főtítkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IX. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1893.

M. ACADEMIA²
KÖNYVTÁRA

I. FÜZET.

DÉL-MAGYARORSZÁG A RÓMAIAK ALATT.

Régészet-történeti rajzok. Irta MILLEKER BÓDOG.

(Folytatás és vége.)

II. rész. Történelem.

1. Előzmények. A dákok és rómaiak közti harcok.

Területünk a Kr. e. I. században s a következő időkben a thrák dákok területéhez tartozott.

A dákok 80 körül Kr. e. Boerebistes személyében nagy tehetségű fejedelmet nyertek, ki Decaeneus főpappal kezeltfogva, népének állami és magánéletét gyökeresen reformálta, és pedig oly sikerrel, hogy birodalma nemcsak bensőleg megerősödött, hanem hogy támadólag is felemelhette fegyvereit a szomszéd népek ellen. Így megsemmisítette a Dunán-túli részekben létezett boji birodalmat, azután a mai Szerémségben és északnyugati Szerbiában lakott tauriskok területét csatolta országához, s végre a geták földjét is, mely a mai Románia területén volt, bekebelezte birodalmába. Amellett feldúlta Illiricumot, megtámadta Macedoniát és kifosztotta a Boristhenes melléki gazdag görög városokat. A dákok ereje akkor annyira megnőtt, hogy magát Rómát is gondolkodóba ejtette.¹⁾

Maga Julius Caesar, Gallia meghódítója, volt az, ki legelőször foglalkozott a dák nép leigázásának eszméjével. Pompejusznak Pharsalus mellett történt megveretése után, Publius Vatinius küldetett erős sereggel Illiricumba, a mint látszik, Caesar halálának évében és csakis mint előőrse egy főszeregnek, melylyel maga a dictator a hatalmasan terjeszkedő dákokat a római

¹⁾ Borovszky Samu: A dákok, 36, 37. — Dr. E. Roesler: Das vorrömische Dacien; Sitzungsberichte d. k. Akademie, XLV., 316—318.

birodalomnak alávetni és az egész Duna-vidéknek viszonyait rendezni szándékozott. Brutus és Cassius töre azonban meghiúsította ezen terv kivitelét (43 Kr. e.)¹⁾.

Az actiumi csatával egyidejűleg dőlt romba Boerebistes szép és hatalmas birodalma, mit részben talán a jazygok bevándorlása a Duna és Tisza közti vidékre is okozhatott.²⁾ Boerebistest, kinek uralkodása alatt a dákok hatalmuk tetőpontját érték el, Kr. e. 40 körül, fellázadt alattvalói letaszították trónjáról és utána a birodalom külön királyok alatt négy részre szakadt, minek következtében a dákok ereje nagyon megfogyott.³⁾

A jazygok, mely nép nevével még többször fogunk találkozni történelmünkben, Boerebistes idejében tűntek fel a római Pannoniától keletre, ezen tartomány és a dákok lakóhelyei között. Ezek egy törzse voltak a nagy sarmat népnek, mely nomád életet élve, a széles keleteurópai síkságot részben ellepte, s ezen törzs megkülönböztetésül a Fekete-Tenger mellett visszamaradt néptől „metanastae“ azaz „kivándorolt“ vagy „elűzött“ melléknevet viselt. A jazygok valószínűleg a Kárpátok valamelyik hágóján jöttek be, s elfoglalt vidéküket az egész római korszakon át megszállva tartották. Hareziás természetük és vidékük mocsaras volta következtében a Duna és Tisza közötti földnyelv átléphetetlen határt képezett Dacia és Pannonia között.⁴⁾

Octavianus, Caesar unokaöccse és a római monarchia alapítója, vette fel ismét a dákok legyőzésének tervét. Nagy sereggel fogott hozzá a déli Duna-tartományok leigázásához. Kr. e. 35-ben győzte le rövid idő alatt, de nagy fáradtsággal, egyik néptörzset a másik után, alávetette a japudokat, Segestica-t (Siscia, Sziszek) pedig ostrommal vette be. A pannonoknak ezen volt főfegyverhelye lett most főtámaszpontnak kiszemelve a dákok ellen készülõ háborúban, melyet Octavianus a legközelebbi időben megkezdeni szándékozott. 34- és 33-ban meghódításra kényszerítették a dalmátokat is, és erre következnie kellett volna a dák háborúnak; de a polgárháború másodizben is közbe lépett.⁵⁾

Az actiumi csata után Octavianus az egyeduralmat elnyervén, a harcok megujultak, mert õ azonnal 30-ban Marcus Licinius

1) Mommsen T.: Römische Geschichte, V, 8.

2) Ugyanott V, 197.

3) Borovszky S.: A dákok, 37, 38.

4) Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 197.

5) Roesler: Das vorröm. Dacien; Sitzungsab., XLV, 322, 323.

Crassust, a hasonnevű triumvir unokáját, Moesiába, a mai Szerbiába küldte, hol röviddel azelőtt Dikomes, a dákok egyik királya, szövetkezve a bastarnokkal magának a triballok és dardanok törzseit alávetette volt. A dákok és bastarnok legyőzete után, épen midőn a tél beállott, igázták le a rómaiak a moesiaiakat is, és a Duna-tartományokat minden további harc nélkül.

A következő évben (Kr. e. 29), midőn Crassus Moesia elfoglalását befejezte, az akkor egymással viszálykodásban levő dák királyok egyikétől, Rolestől, segítségül hivatott egy másik dák király ellen, kinek neve Dapyx volt. Crassus nem is kérte magát sokáig, hanem a lehető leggyorsabban átkelt a Dunán és épen jókor érkezett meg arra, hogy a két ellen közti csatát eldöntse. Dapyx erre egy megerősített helyre húzódott, de Crassus által ostromoltatva árulás következtében legyőzetett. Midőn az ellenség magát veszélyben látta, egymást ölte, mely alkalommal aztán Dapyx is sokadmagával halálát lelte. Testvére élve került Crassus kezébe, ki azonban szabadon bocsátotta. Erre a dákok maradéka egy Cira nevű sziklaüregbe menekült, mely barlang annyira tágas és erős volt, hogy a monda szerint a titanok az istenek által legyőzetvén, ide menekültek, s mely alatt a ponyikovai barlangot értik a Klisszurában.¹⁾ Ide hozták most a nagy számban levő benszülöttek legértékesebb vagyonukat és nyájaikat. Crassus ezeket úgy győzte le, hogy a tekervényes és nehezen felfedezhető bejáratoakat felkerestette és befalaztatta s így éhség által hatalmába keríté őket.²⁾

Ezen siker által felbátorítatva Crassus egy másik dák törzs ellen is fordult, melynek királya Ziraxes vala. Crassus Ziraxes területének legerősebb városa előtt jelent meg, melynek neve Genucla volt, s mely város valószínűleg a mai Uj-Palánka helyén állott.³⁾ Itt őriztettek azon hadizászlók, melyeket a bastarnok Cajus Antoniustól elfoglaltak volt. A szárazföldről és a Dunán — mert a város ezen folyó mellett feküdt — támadta meg és foglalta el ezen erősséget, rövid idő alatt ugyan, de nem csekély fáradsággal, habár Ziraxes távol a scitháknál volt, hol segílyt keresett a rómaiak ellen.⁴⁾ Ezek voltak az első esetek, hogy a római sasok Dél-Magyarország tájékait bebarangolták.

¹⁾ (Ortvay T.): Itészet, 31.

²⁾ Dio Cassius: Hist. Rom., lib. XLI, cap. 26.

³⁾ (Ortvay T.): Itészet, 32, és Böhm L. a Tört. és rég. Értesítőben, V. évf., 166.

⁴⁾ Dio Cassius: Hist. Rom., XLI, 26.

Augustus császár korában épültek a római sánczok is.¹⁾ Ezek északról délnek tartó két párhuzamos vonalban szelik át Temes-vármegyét. A keleti sáncz közel a Marosnál kezdődik Lippa mellett s dél felé húzódik, Gajtasallnál nem messze a Dunától végződven. A másik sánczvonalt Szépfalú és Hidegkút között kezdődven, Temesváron át vonul s Vattinánál a mocsár előtt szakad meg, hogy Alibunárnál ismét folytatását nyerve, Kubin mellett a Dunánál végződjék be.²⁾

E sánczok némely helyen, például a homokban, még egészen épek, földből hányvák s a keleti oldalon árokkal ellátvák.

Már most, ha a délmagyarországi őstelepek s földvárak fekvését tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy azok többnyire Temes-vármegye keleti felében vannak elhelyezve, s hogy a hegységgel egyetemben fedezetül szolgáltak, védelemre és kirohanásra alkalmas vonalat képeztek a támadó oldalukkal ellenök forduló római sánczokkal szemben. A sánczok e viszonya legmeglepőbb a verseczi, berényi és alliosi telepeknél illetőleg földváraknál, hol az elvonuló sánczok irányukat változtatva, nagy kanyarulatokban kerülnek ki az említett helyeket.³⁾

Crassusnak fent elbeszélte, a dákok saját területére a Dunán át intézett berohanása eléggé megtanithatta a dákokat, hogy reájok mennyire káros, ha az egyes törzsek össze nem tartanak. Hogy megmutassák, mennyire nem félnek hatalmuktól, a szomszéd római birtokba kezdtek betörni. Ez azután gyakran történt. A harcra a téli időt választották, a midőn a befagyott Dunán a római telepekre törtek s merész, véres megrohanások által azoknak jelentékeny károkat okoztak. Cotiso királyuk alatt, ki úgy látszik, a dák törzseket ismét egy jogar alatt egyesítette, többször betörték Pannoniába és Moesiába, honnan mindig gazdag zsákmánnyal tértek vissza.⁴⁾ Rómában ezen betörések aggodalmat szültek és a világvárosban mindenütt beszéltek róluk.⁵⁾

Kr. e. 12-ben, midőn egy Pannoniában kitört háború a római csapatokat az aldunai tartományokból elszólitotta, felhasználták az alkalmat s a vitéz Cotiso vezérlete alatt ellepték mindkét Moesiát s daczára annak, hogy Tiberius Sisciából ellenök kivonult, csatára nem került a dolog, hanem a

¹⁾ Torma Károlynak e sorok írója előtt nyilvánított nézete szerint.

²⁾ Milleker Bódog: Délmagyarország római régiségletei, 46.

³⁾ Milleker Bódog: Versecz tfj. város története, I, 12.

⁴⁾ Florus, II, 28, 29.

⁵⁾ Horatius: Sat., II, 6, 53.

dákok ide-oda barangolva, mindenütt nagy pusztításokat vittek véghez. A tél beálltával pedig természettől védett honukba vonultak.¹⁾

A Duna erős jéggel lévén borítva, szilárd hidat képezett az átmenetelre. A dákok Cotiso alatt ismét Moesia felé vonultak. Augustus, hogy a fenyegető veszélynek elejét vegye, Cnejus Cornelius Lentulus hadvezérének megparancsolta, hogy tekintélyes haderővel induljon ellenök. A hadvezér főerejét Cotiso gyakorlott ijászai ellen irányozta. A nagy hadsereg szintén a Duna jégterét választá hadműveletei színhelyéül. És most megtörtént, hogy bármily gyorsan, vitézül és vakmerőséggel verekedtek ez alkalommal a barbárok, a túlnyomó szellemnek, a magasabb hadműveletnek végre mégis engedniök kellett. A rómaiak győzelme teljes volt.²⁾

A rómaiak azonban győzelmüket fel nem használták s ezért a béke nem állítottott helyre. Kr. e. 11-ben a dákok Pannoniába törtek. Tiberius Nero azonnal parancsot kapott, hogy oda vonuljon, s át kellett szállania a Dunán, hogy helyre álljon a béke. Három vezéröket három csatában megvervén, a Duna balpartján castrumokat emeltetett, hogy ezáltal a barbárok féktelen vágyának határt szabjon s kedvöket szegje a minduntalan megújuló támadásra.³⁾

Ekkor a rómaiak a dél-nyugati Daciát, azaz az ország azon részét, mely körülbelül a Duna-Tisza-Maros-közt teszi, rövid ideig megszállva tartották.⁴⁾

Nagy szerencse volt a római birodalomra nézve, hogy ezen időben a dákok öt király, vagy jobban mondva öt törzsfőnök alatt ugyanannyifelé huztak. Sextus Aelius Catus fel is használta viszálgodásukat, felkeresvén őket saját országukban (Kr. u. 5), s hogy a nyughatatlan nép állandó rablótámadásainak véget vessen, 50,000 dákot telepített át a Duna jobb partjára, kik rövid idő alatt beleolvadtak a moesiai népségebe s később lassan-lassan elrómaiásodtak.⁵⁾

Catusnak ezen intézkedése természetesen bosszúra ingerelte az otthon maradtakat. Midőn Kr. u. 6-ban Moesia helytartója Cäcina Severus csapataival a felkelt pannonok ellen a Dráva vidékére vonult, a dákok a jazygokkal szövetkezve felhasználták a kedvező alkalmat s újra betörték a védtelen tartományba,

¹⁾ Dio Cassius, LIV, 36.

²⁾ Tacitus : Hist., IV, 44.

³⁾ V. ö. Borovszky: A dákok, 41.

⁴⁾ Böhm L. (Ortvay T.-nál): Itészet, 30

⁵⁾ Borovszky: A dákok, 41.

hogy azt pusztítsák. Azon hirre azonban, hogy Severus viszszaér, gyorsan menedéket kerestek hozzáférhetetlen hegyek között.

Az Al-Dunánál meg-megújuló folytonos hadjáratok arra birták Augustust, hogy midőn a pannoniai felkelést Kr. u. 9-ben szerencsésen leverte, Moesiát római provinciává alakítsa. A tartomány állandó katonaságot nyert s császári legatus rendeltetett élére, ki aztán a Duna mentén sorba helyezett erődítési védművekkel hosszú időre biztosította a Balkán-félsziget békéjét. Határsurlódások voltak ugyan még többször a dákokkal, de azok már nem birtak fontossággal.

Kr. u. 80 után, Domitianus császár idejében, a dákok ismét nagyobb hatalomra és tekintélyre vergődtek. Az uralkodói hatalmat, mely Boerebistes óta több törzsfőnök kezében szétforgácsolva volt, most Decebalus egyesítette. Ez genialis uralkodó volt s népe ő alatta második virágzású korát élte. Már 86-ban betörték a dákok Moesiába, tüzzel-vassal pusztítva azt. Domitianus erre Cornelius Fuscus testőrparancsnokot, ki egyike volt a legtekintélyesebb és legvitézesebb vezéreknek, küldötte nagy sereg élén a dákok ellen; de ő is csúf vereséget szenvedvén, dákok földön vérzett el s testével együtt az ellenség kezébe kerültek a római zászlók és hadjelek is.¹⁾

Decebalus most megint elárasztotta Moesiát, de Tertius Julianus fegyelmezett legiói által visszaszorított a Duna balpartjára. Majd behatolt Julianus Daciába és Decebalust a Vaskapu-szoros közelében fekvő Tapae város mellett teljesen megverte. Decebalus legjobb vezére elesett s egy másik, Vezinas, is csak nagy bajjal menekülhetett az ütközetből.²⁾ A győzők már a főváros falai alá hatoltak, melyek most első ízben látták a világ urait, kik ha Domitianusnak nem kell vala a quadok és markomannok ellen sietnie, valószínűleg nagy hódításokat tettek volna Daciában. De éppen ezért a 90. év végén megkötötte a békét Decebalussal, oly feltételek alatt, melyeket csak porig alázott ellenfél fogadhat el. Ezek szerint Decebalus kezesek mellett engedelmességet fogadott a császárnak, s Domitianus egyszerűen mindenkorra hadi sereget fizetvén, kötelezte magát évi adófizetésre. Ezenkívül egyes építészeket bocsátott Decebalusnak rendelkezésére, kiknek segítségével országát erődítvényekkel és hadi eszközökkel látta el.³⁾

¹⁾ Tacitus: Hist., III, 4. — Martialis, VII, 76

²⁾ Dio Cassius, LXII, 10.

³⁾ U. o.

Decebalus a következő tíz évet népe művelődésének emelésére fordította s ezen idő alatt háborítatlan maradt a római birodalmat Daciától elválasztó limes is.¹⁾

2. Trajanus hódító hadjáratai. Dacia leigázása.

A büszke római világbirodalom a Domitianus alatt szenvédett megaláztatást nem tűrhette sokáig. Csakhamar akadt egy védője a római névnek. Domitianusra következett — Nerva rövid uralkodása után — Trajanus császár (98—117), ki, mindenekelőtt katona lévén, nemcsak hogy azon szerződést összerépte, hanem intézkedéseket is tett, hogy hasonló dolgok ne ismétlődjenek. Az új császár, még mielőtt Rómába bevonulását megtartotta volna, a Rajnától, hol Nerva alatt a svévek elleni háború miatt tartózkodott, a Dunához ment, hol a 98—99. közti telet töltötte és a dákok elleni háborút előkészítette.²⁾ A háború megkezdése előtt főtáborul Sirmium (Mitrovitz) szemeltetett ki.³⁾

A 100. évben fejezték be Trajanus mérnökei a dunajbparti hadi utat, közvetlen összeköttetést létesítve a birodalom rajnai is dunai tartományai között.⁴⁾ Ezen út szerbparti része, mely még ma is Trajanus útjának neveztetik, a szerb Galombócz és a magyar Ogradina helységek közt húzódik el az ugynevezett Klisszurában s már Tiberius alatt kezdték volt építeni⁵⁾ A még meglévő maradványok és egy Ogradina közelében a szerb-parton sziklába vésett felirat szerint a via Trajana egy a Duna tükre felett függő galeriát képezett, mely a meredek sziklafalon tova vonult. A merészen tervezett út a sziklafalba vízszintesen illesztett fagerendákon nyugodott s az alaperendák alantas fatámok által voltak kiálló részökben megerősítve, a mint azt világos nyomok bizonyítják. Az út ezen része csak gyaloglók és hajóvontatók számára volt rendelve.⁶⁾

Ezen úttal állt valószínűleg összeköttetésben ama római hajózási csatorna, melynek nyomait a szerb parton Sibnél találjuk, s melynek segélyével a rómaiak a Vaskapu sziklagátjait akarták hajóik számára elkerülhetővé tenni⁷⁾

¹⁾ Borovszky: A dákok, 44. — Roesler: Das vorröm. Dacien; Sitzungs. XLV, 338—340.

²⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V. 202.

³⁾ H. Kiepert: Alte Geographie, 363.

⁴⁾ Király Pál: M. U. Trajanus dák háborúi; Századok, XXII, 825.

⁵⁾ Asehbach: Über Trajans stein. Donaubrücke, 4.

⁶⁾ Ortway T.: Magyarország régi vízrajza, II, 280—283.

⁷⁾ U. o. 166.

Kiinduló pontul és a császár állandó főhadiszállásául Viminacium (Kosztolác Szerbiában) lett kiszemelve és a háború megkezdése 101 tavaszára terveztetett.

A harezterhez legközelebb állomásozó légiók gyorsan mozgósítottak és részint a főtáborba, részint más meghatározott pontokra rendeltettek. Föliratilag az első háborúban (101—102) négy legio közreműködését lehet megállapítani, s ezen legiók a következők: Pannoniából a leg. XIII. Gemina (állótábor: Paetovia = Pettau), Moesiából a leg. III. Flavia (állótábor: Singidunum = Belgrád), a leg. VII. Claudia (állótábor: Viminacium = Kosztolác) és a leg. I. Italica (állótábor: Durostorum = Szilisztria). A Trajanus rendelkezésére állott sereg körülbelül 50—60.000 emberből állhatott — tehát tekintélyesnek mondható. A mellett Trajanust a harezterre legkiválóbb tisztjei kísérték. A segédsapatok között a birodalom minden része képviselve volt. Így ott találjuk Lucius Quietus mór sejket is híres lovas csapatjaival.¹⁾

Trajanus 101, márczius 25-én hagyta el Rómát, Viminaciumba a hadsereg élére utazván. Viminaciumban két részre osztá hadait, s két ponton vonult be az ellenség országába. Az egyik, kétségtelenül a nagyobbik fél, a császár személyes vezérlete alatt, állott a XIII., III. és VII. legiókból, míg a második sereg, melyet M. Laberius Maximus vezényelt, az I. itáliai legióból állott²⁾. Dél-Magyarország volt tehát kiszemelve a sors által, hogy a döntő események színhelyévé legyen.

Trajanus Viminacium alatt Lederatánál (Rámánál Szerbiában) egy hajóhidon kelt át a Dunán s Uj-Palánkánál lépett a dákok földjére. Uj-Palánkán a volt rastell-épület romjai alatt alacsony vizállás alkalmával még most is egy mésztuffából épült hidfő maradványai láthatók, melylyel szemközt a római parton hasonló van. A Trajanus-szobron is feltüntetve találjuk azt. A felvonulási út eleinte síkságon vezetett át. A Karas folyó alsó folyását követve, Trajanus észak felé tartott, bevette valószínűleg a grebenáci, duplaji és oresáci dákvárákat, azután megszállta Arcidavát (Varadián), honnan a hegyekbe hatolt, hol útja Berzovián és Aizizin ment át³⁾

Trajanus a hegyek közé jutván, rendkívüli óvatosságra volt szüksége. S ezt csakugyan egész a végletekig vitte, mert

¹⁾ Századok, XXII, 826, 827.

²⁾ Király Pál a Századokban, XXII, 897—899.

³⁾ Priscianus institutionum grammaticarum, lib. VI, 13. — ed. Hertz, pag. 205 Trajanus in I Dacicorum: inde Berzobim, deinde Aizi processimus.

serege lépésről-lépésre haladt, utakat törve, sánczokat hányva, erősségeket, valóságos várakat építve, — az összeütközést pedig szorgosan elkerülte mindenhol¹⁾.

M. Laberius Maximus útjának terepviszonyai még több nehézséggel jártak. A Cserna és Temes mentét meglehetősen magasságra emelkedő hegyek borítják tele őserdőkkel, leselkedő ellenséggel, mely minden vigyázatlan pillanatot készséggel és nagy ügyességgel aknázott ki, számtalan kellemetlenséget okozva a legionariusoknak, kik teljes hadikészlettel haladva, kevésbé voltak mozgékonyak mint elleneik, kik minden ösvényt, rejtetet ismertek, kiknek minden bokor menhelyet nyújtott. M. Laberius Maximusnak tehát még nagyobb elővigyázattal kellett élnie, mint császári urának. De hogy feladatát teljes sikerrel oldotta meg, igazolja az, hogy Trajanus a legnagyobb katonai kitüntetésekkel fejezi ki elismerését a derék vezér iránt.²⁾

Karánsebes vidékén, ott a hol a Temes és Bisztra összefolyásánál később a római telepalapítás legtekintélyesebb alkotása, Tibiscum, keletkezett, találkozott a két előnyomuló római sereg.

Ezalatt Daciában is megharsant a harci riadó. Decebalus összegyűjté fegyveres erejét, míg lovas hírnökei meglátogatták a szomszéd népeket segítséget kérve, melyet egyebek közt a jazygok is megadtak. Decebalus hadereje tekintélyes volt, talán még nagyobb mint a támadó császáré, mert ehhez elbizakodottságában oly követeket küldött, kik nem tartoztak az előkelők osztályába. Ezen követség eredménytelenül térvén vissza, a szövetséges barbárok óriási gombát küldtek a császárnak fenyegető latin felirattal, de szintén kedvezőtlen eredménnyel. E követségek eredménytelensége s a kémek jelentései gondolkodóba ejtették a királyt, s ő, ki olthatatlan harczvágyat mutatott, most rendkívül mérsékelt lett, s ezzel sokat, talán mindent elvesztett. Hadaival nem előzte meg Trajanust, nem igyekezett a háborút római területre átvinni s e végett a római megerősített harczvonal kiépítését megakadályozni, hanem várakozó, védő állást foglalt el.³⁾

Tapaenál ütköztek meg az ellenfelek, azon a dákokra nézve szerencsétlen emlékü helyen, hol 12 évvel előbb Domitianus genialis hadvezére Julianus már egyszer szétverte a dák hadsereget és honnan a büszke Decebalusnak is futnia kellett. Decebalust nem riasztották vissza az elesettek árnya s ott akarta

¹⁾ Századok, XXII, 899.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 899, 900.

ujra megpróbálni szerencsáját s próbakőre tenni nemzete erejét, hol már egyszer kudarcot vallott egy vezér ellenében, holott most hadértő császárral, korának legnagyobb hadvezérével és nagyobb haderővel állott szemben. A nagy harcnak Dacia legyőzetésével kellett végződnie, s azért az ellenfelek nem kértek s nem adtak kegyelmet. A két uralkodó maga vezette, igazgatta a rémes csatát, fölhasználva a nagy tökélyre fejlett római tactica minden vivmányát, felhasználva minden képzelhető hadi fondorlatot, megfeszítve erejüket a végsőig. A szerencse csillaga Trajanus sasaira mosolygott, s Decebalus megveretve, rémítő veszteséggel hagyta el a csataterét. A halottak és sebesültek száma oly nagy volt mindkét oldalon, hogy a császár saját ruhatárát is átengedte sebesültjeinek szükségletére. A roppant veszteségek, melyeket emberekben a rómaiak is szenvedtek, megrendíték Trajanust is, s mielőtt tovább ment, oltárt emelt az elesettek emlékére, s minden évben ismétlődő áldozatot rendelt.¹⁾

Télre fordulván az idő, Trajanus seregét elhelyezé az év folyamán emelt megerősített táborokba s maga visszatért Rómába; pannoniai s moesiai helytartói azonban visszamaradtak. Decebalus magát megerősítvén, hadaival reárontott a rómaiak téli szállásaira, de sikertelenül.

102 elején ismét megjelent a császár új segédsapatokkal és készletekkel s most a háborút a hegyek közé vitték. A Bisztra-völgyön fölfelé s a Vaskapun át nyomult Trajanus előre a Hátszegi völgybe. Ezen irányban már az ősidőkben vezetett egy fontos út a Bánságból Erdélybe, érdemes tehát, hogy vele közelebbről megismerkedjünk.

Ha Karánsebestől a Bisztra-völgyön felmegyünk, csakhamar vadregényes hegyhasadékba jövünk. A völgy alsó részében széles, a hegyoldalak erdők. A völgyalapály a balparton terül el, hol az országút is elvonul, a patak inkább a jobb oldali hegyek alatt folyik. Alsó részében a folyó árja mérsékelt, Vaiszlovától fölfelé már erősebb s a térség is domborodni kezd. A Bisztra-völgy Erdély határánál vadabb jelleget ölt; a baloldali hegyek különböző dombcsoportokká alakulnak s kiálló kupokat képeznek. A hosszában igen messzire terjedő Bancsa-helység vége felé átkel az út a Bisztrán s inkább északnak tartva, a Vaskapu felé halad, a mely már nem a tulajdonképeni völgyben, hanem attól északra fekszik. A hegység itt mindenütt vad és szakadozott. Bal felől ingatag kőtörmelékből áll a hegyoldal s

¹⁾ Századok, XXII, 900.

a szorosról a völgytorok által van elválasztva. Jobb felől a meredek hegykupok egész sora olyannyira előre nyulik, hogy a szoros mögöttük szem elől elvesz¹⁾)

E vidéken nyomultak előre Trajanus legiói Decebalus fővárosa felé, mely a Vaskapu-szoroson túl, Várhely (Grediste) nevű Hunyad-vármegyei román falu helyén volt, s Sarmizegethusa nevet viselt.²⁾

A csatározások egyre folytak. Decebalus most főrangú (főveges) küldöttséget menesztett Trajanushoz, mire ez Licinius Surát, a leg. I. Minerviae parancsnokát s Claudius Livianust, a testőrhadak parancsnokát a dákok királyhoz küldé. Ez azonban csak időt óhajtván nyerni, ezeket nem fogadta. Most Trajanus serege a legnagyobb elszántsággal tört előre. Sok helységet vettek be és prédáltak fel; visszanyerték a Fuscustól elvett hadi jelvényeket s Maximus Decebalus nővérét fogta el. Ez alatt Quietus Lucius a Vulkan-szoroson törvén be, a dákokat könnyű numidiai lovasságával keletről támadta meg. Most jött a végcsapás. Mindkét fél végsőig feszíté erejét. A főváros falai alatt összecsaptak. A kimerült dákok elbuktak s Sarmizegethusa Trajanus kezébe került.

Decebalus más menekvést nem látott, mint hogy megadja magát, s békét kötött ellenfelével, ki Sarmizegethusában és néhány nagyobb erősségekben római csapatokat hagyott, a békét biztosítandó, s 102 végén Rómában fényes diadalmenetet ült és a Dacicus nevet vette föl.³⁾

Hogy a dákok birtok a közeli felsőmoesia legiókban támaszt nyerjen s az összeköttetés a rossz évszakban is fennálljon, Trajanus a Dunán át hatalmas hidat veretett. Ezt a híres Apollodorus 104 nyarán fejezte be. Helye a dunai zuhatagok alatt Drobeta (Turnu-Severin)-nél volt. 20 kőoszlopon nyugodott s hossza 3570 római láb volt: azon időben óriási mű.⁴⁾

Decebalus és dákjai a római jármot nem tudták elviselni. Decebalus újra keresett szövetségeseket s midőn azt tapasztalta, hogy a szomszéd jazygok most a hatalmasabb rómaiakkal tartottak, és felszólítását nem akarták követni, reájuk rohant s nagy birtokterületet vett el tőlük.

Ez birta rá Trajanust, hogy közbelépjen és Daciát római tartományyá tegye. 104 végén elhagyta tehát Rómát és a 104—5.

¹⁾ Vass J.: Erdély a rómaiak alatt, 41, 42.

²⁾ Király Pál: Dacia fővárosa.

³⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 202, 203. — Király P. a Századokban, XXII, 901—903. — Borovszky S.: A dákok, 48—51. — V. ö. Dio Cassius, LXVIII. 9.

⁴⁾ J. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke.

közi telet Moesiában töltötte, a hadsapatok mozgósításával foglalkozván. Még 3 legiót rendelt az alsó Dunához, és pedig a legio I. Minerviat Felső-Germaniából, a leg. I. Adjutrixot Pannoniából és a leg. V. Macedonicát Alsó-Moesiából.¹⁾

Két oldalról támadta meg Decebalust. Keletről egy sereg Hadrianus alatt hatolt be a felföldre, míg nyugaton maga Trajanus 4—5 legióval intézte a támadást.²⁾ A harcztér most területünkön kívül esett, mert a mai Krassó-Szörény-vármegye területe a rómaiak által megszállva tartatott, megerősített táborhelyekkel volt elelve, melyek egymással szilárd hadi úttal összeköttetésben állottak. Ezen terület szolgált alapjául a római hadműveleteknek a második dák háborúban.³⁾ Annál könnyebben lehetett ez, mivel most a nyugatról határos jazygok a rómaiakkal tartottak a dákok ellen.⁴⁾ A Duna-Tisza-Marosközön tanyázott dákok törzsek egyikét pedig Trajanussal együtt látjuk áldozatot bemutatni.

Csak a Vaskapu szoros előtti Bisztra-völgy látta még egyszer a harc dühét. Decebalus a lerombolt várakat újra felépítette s úgy látszik, a főgondot most a Vaskapura és a Vöröstoronyi szoros megerősítésére fordította. Hatalmasan lehetett a Vaskapu szorosa megerősítve, mely egyenesen a fővárosra nyílik, s melyen keresztül mindkét ízben maga a császár vezérelte hadát. A Trajanus-oszlopon találkozunk két óriási erőddel, melyek alkotásuk- és építési módjuknál fogva ide helyezhetők. Az egyik erősség a völgy elzárására szolgál, a másik dák vár méretei pedig fölülhaladják a columna Trajana összes erődítményeit. Lehetséges, hogy a Vaskapuban található tömördek, gazdátlan, eddig meg nem határozott sánczolat között maradványaik még kimutathatók lesznek. Trajanus az első háború befejeztével Daciát nem hagyta meg integritásában, mert a megerősített útvonalat, melyen felvonult, megtartá vidékével együtt s 102-ben Dacia területének nyugati határa talán összeesett Krassó-Szörény-vármegye észak-keleti határával, tehát az erdélyi határhegységgel, s a birodalom végvárosa, helyesebben végerőssége Pons Augusti lehetett, a mai Vaiszlova a Bisztra-völgyben. És e föltevés mellett látszanak bizonyítani a Trajanus-szobor képcsoportozatai is, melyek a második hadjáratban azonnal nagy háborút ábrázolnak s pedig várháborút.⁵⁾

¹⁾ „Századok“, XXII, 904, 905.

²⁾ U. o. 907.

³⁾ J. Aschbaeh: Über Trajans stein. Donaubrücke, 5.

⁴⁾ Borovszky S.: A dákok, 55.

⁵⁾ Király Pal: Dacia fővárosa, 13—17.

A második háború még véresebb volt az elsőnél. A dákok által emberfölötti megfeszítéssel megerősített és védett szorosok egymásután a rómaiak kezébe kerültek, s Trajanus a Vaskapun átkelve, véres harczok után másodizben vette be a dák metropolist, mire Decebalus maga kereste a halált. A részben elnéptelenedett ország most valóban római tartományyá lett.

Trajanus győzelmének emlékére Nicopolis városát építette; a Trajanus-szobor Rómában pedig az eseményeket képekben örökíti meg.¹⁾

3. A római uralom korszaka. Dacia elvesztése.

A dák háború befejezése után Trajanus a meghódított országot római tartományyá alakította át.²⁾ Ez a 107—112 közti években történt.³⁾

Az új tartomány a rómaiak által mint *excentricus positio* kezeltetett, mely csak dél felé a Dunánál függött össze közvetlenül a római területtel, a többi három oldal felé pedig a barbár földbe nyult. A Dacia és Pannonia között elterülő Tiszasíkság továbbra is megmaradt a jazygoknak.⁴⁾ Ezek harczai a rómaiakkal töltik be vidékünk római korszakbeli történetének legtöbb lapját.

Míg maga Dacia eleinte katonailag csak gyengén volt megszállva, a jazygok felé eső oldal azáltal lett megerősítve, hogy a Singidunumnál (Belgrád) és Viminaciumnál (Kostolacz) volt felsőmoesiai táborokhoz a Tisza torkolatánál, Acimincumnál (Szlankamen), az alsópannoniai jött.⁵⁾

Az új tartomány fennállásának első évtizedeiben keletről és északról legkevésbé háborgattatván, többször tudósítanak, a római írók a jazygokkal való harczokról, s e népet többnyire sarmatáknak nevezik. Már 108-ban) szállt ki ellenök síkra Hadrianus, akkor még Pannonia helytartója, habár azok alig egy évvel előbb Trajanussal a dákok ellen vívtak.

Hadrianus császársága alatt is (117—138), felkelt ezen életerős nép a roxolanokkal egyetemben. A mint Trajanus *consecratio*ja megtörtént, Hadrianus személyesen volt kény-

¹⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 203—205. — Király Pal a Századokban, XXII, 908—910.

²⁾ Dio Cassius, LXVIII, 14; Eutrop. VIII, 3; S. Ruf. VIII.

³⁾ K. Goos: Studien zur Geographie u. Geschichte d. Traj. Daciens, 51.

⁴⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 205, 206.

⁵⁾ U. u. 207.

⁶⁾ Spart. vita Hadr. 5—7. — Eutrop. brev. 6. — Orosius VII, 13.

telen ellene táborba szállani. Az ő politikai modorával szétválasztotta mindenekelőtt a két szövetségest. Azután legyőzte a jazygokat az ő praefectus praetorioja, Marcius Turbo, kinek a praefectus Aegypti rangjával és rendkívüli állásával Pannonia és Dacia helytartóságát együttesen átadta, hogy a veszélyes népet két oldalról lehessen megtámadni.¹⁾ Az exponált tartománynak veszélyeztetése jelentékeny lehetett, mert Hadrianus komolyan azzal a gondolattal foglalkozott, hogy egészen ott hagyja, a mint azt már tette volt Assyriával, Mesopotamiával és Armeniával. Ő annak bekebelezését a római birodalomba hibának tekintette; miután azonban már megvolt, mindenesetre döntött a tekintet, ha mindjárt nem is a tartománynak nyereséget hozó bányászatára, hanem a gyorsan fejlődő római műveltségre a Maros-völgyben. Trajanus köhidjének fából készült felső építményét azonban eltávolította, mert annak az ellenség által lehetséges felhasználása, illetőleg az ebbeli aggodalom nála többet nyomott, mint a tartomány helyőrségére való tekintet. A későbbi időben megszabadítá magát ezen félnépségtől; de Dacia excentricus helyzete a többi határvédelemhez megmaradt.²⁾

Most a békének és békés fejlődésnek néhány évtizede következett.

Hadrianus kormányzásának idejébe esik valószínűleg a „limes dacicus“, azaz a tartományt nyugat felé védő határvallum építése. Egyrészt e vidéken harczolt Hadrianus a jazygokkal, másrészt tudjuk róla, hogy ő mindenütt, a hol a birodalomnak természetes határai nem voltak, határvallumokat építtetett, melyek a legtöbb esetben földhányásokból s palánkból álltak, tehát olyanok voltak, mint a Tiszán-túli sánczok.

Az észak-nyugati vallum fennállását feliratilag kimutatva 239-ben találjuk. Hogy ennél sokkal régibb, az kézzel fogható. Ha a markomann háború idejében még nem volt kész, úgy azon tapasztalatok gyümölcseként kellett keletkeznie, melyeket a rómaiak abban szereztek.³⁾ Ezen rész lenyúlt a Sebes-Kőrösig. E között és a Fehér-Kőrös között nem konstatáltak még vallummaradványokat; talán elegendő oltalmat nyújtott itt az érczhegység. Simándnál, a Fehér-Kőrösnél, a birodalmi limes újra feltűnik, s az aradi vidékig vonulván, itt szerkezete valamint

¹⁾ Gooss: Studien, 57.

²⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch. V, 208.

³⁾ K. Gooss: Studien, 29.

iránya feltűnően mutatja a bánási sánczokkal való összekötését.

A római sánczok bánási kettős vonala most az ellenkező oldalról jött használatba, t. i. nyugat felé a jazygok ellen.¹⁾

Hadrianusra vezethető vissza talán az is, hogy a Temesi Bácság, mely Moesia superior természetes végvidéke észak felé, a nevezett tartományhoz csatoltatott. Ezt látszik igazolni egyrészt azon körülmény, hogy a Duna-Tisza-Maros-közben moesiai hadtesteket találunk állomáson; másrészt kimutatható egy vámvonala is, mely Orsovától északra Zalatnáig terjed s mely vonalban Tsierna (Tekiah), ad Mediam (Mehadia), Pons Augusti (Vaiszlova), Sarmizegethusa (Várhely), Micia (Veczel) és Ampelum (Zalatna) mint vámállomások szerepeltek. A vámvonalak pedig összeestek a tartományi határokkal.

Hogy ez mikor történt, biztos támpontok hiányában nem tudjuk. Ptolomaeus idejében még nem volt, csak ez után történhetett meg.²⁾

A béke egészen Marcus Aurelius császár (161—180) kormányának hatodik évéig tartott, hogy aztán a markomann háborúk által a legerőszakosabb módon megzavartassék. Két időszakban — 167—175 és 178—180 — rázkodtatták meg ezek a római birodalom határát a Pontustól az Északi-Tengerig. A jazygok harczkodva ezekben elegendő kielégítést nyert. Dacia, mely mint római, kirohanásra alkalmas bástya a barbároknak hátában állott, ezek által megtámadtatott és mindjárt a háború kitörése után az ellenség által elárasztatott.

A daciai bányavidéken ezen betörés nyomait még mi is követhetjük. Hogy mily arányban lettek Dacia és a közép-dunai tartományok elpusztítva, abból lehet következtetni, hogy a jazygok néhány év múlva 100.000 római foglyot adhattak vissza³⁾, kik Pannoniából és Daciából valók voltak.

170 körül sikerült némileg a háborút a két főellenségre szorítani, a markomannokra és az azokkal régi időktől fogva szövetséges jazygokra. Marcus Claudius Fronto, kire Felső-Moesia és Dacia rendkívülieg egyesített parancsnoksága bízott, 171 körül a germanok és jazygok elleni háborúban esett el. Ennek emléket állítottak Rómában Trajanus-szobra mellett.⁴⁾

¹⁾ Milleker Bódog: Versecz története, I, 19.

²⁾ Domaszewsky: Arch.-ep. Mitheilungen, XIII, 142, 143.

³⁾ Th. Momsen: Röm. Gesch., V, 213.

⁴⁾ U. o.

Ezen háborúban a német népek nagyobb nyomulása történt dél felé. A rómaiak igyekeztek ígéretek által egyes törzseket megnyerni. Nagyobb, lakatlan földterületeik voltak, melyek az erdélyi felföld, a tulajdonképeni kolonizált tartomány körül terültek el. Ebben kitűnő compensatió-eszközt birtak, melyet a rómaiak ép oly okosan helyeztek a barbároknek kilátásba, mint a hogy ezek sóvárogva keresték. Így telepítettek le a rómaiak több népmaradványt Daciában, u. m. az asdingi vandalokat. Ezeket a rómaiak 172 után zsoldba fogadták, és más ellenség ellen előbástyaúl, Daciának a bihari hegység által képezett glacisára telepítették. Az asdingi vandalok új lakóhelyei tehát Erdély nyugati határán a Marostól a Sebes-Körösig terjedtek és ennél fogva védelmet képeztek a sarmat jazygok ellen.¹⁾

Úgy látszik, csak a háború hatodik évében (172) sikerült a markomannok teljes legyőzötése. Azután a quadok leveretése következett, végre 175-ben a jazygoké. A feltételek, melyeket a legyőzött népeknek szabtak, mutatják, hogy Marcus nem büntetni, hanem alávetni szándékozott. A markomannoknak és a jazygoknak eleinte egy két-, későbbi enyhébb feltételek alapján, egy német mértföld széles földterületet kellett az egész határ hosszában elhagyniok. Az összes meghódoltak a római sereghez segédcapatokat voltak kötelesek állítani, a jazygok például 8000 lovast. Ha az assyriai helytartó, Avidius Cassius által okozott felkelés a császárt a Keletre nem hívja, úgy ő a jazygokat hazájukból egészen kikergette volna, a mint ezt Trajanus a dákokkal tette. Ezt igazolják a később bekövetkezett események is.

Alig hogy Marcus az említett akadályt elhárította volt, máris 178-ban a második, befejező hadjáratot kezdte meg. Ennek célja két új tartomány, Marcomannia és Sarmatia (a jazygok földje) rendezése volt. A jazygok, kik a császár szándéka iránt engedékenységet mutathattak, a terhes adóktól nagyobb részt felmentettek, sőt megengedtetett nekik, hogy a Daciától keletre lakó rokonaiakkal, a roxolanokkal, Dacián keresztül, természetesen kellő felügyelet alatt, közlekedhessenek — valószínűleg csak is azért, mert már úgyis római alattvalóknak nézték őket.²⁾ Akkor harczolt Dacia területéről a burok és jazygok ellen a későbbi császár Pertinax mint legatus.³⁾ Már

¹⁾ K. Gooss: Studien, 62.

²⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 213, 214.

³⁾ K. Gooss: Studien, 63.

győztek volt a rómaiak mindenütt, midőn Marc Aurel Bécsben meghalt (180.).

Marc Aurel politikailag helyesen cselekedett. A dákoktól nyugatra lévő Dunán-túliak legyőzetését csak befejező módon eszközölhették, úgy, hogy a mai Cseh- és Morvaországot és a Tisza síkságát a római védővonalba belevonták, habár ezen területeknek, ép úgy mint Daciának, csak előőrsi feladat volt szánva és a stratégiai határvonalnak biztosan a Dunának kellett maradnia.

Commodus császár (180—192) a meghódított területek bekebelezését önkénytelenül hagyta abba, csak Rómába való gyors visszatérésére gondolt és azért elhamarkodva békét kötött, melyben egyebek közt a jazygok magukat kötelezték, hogy földjüket csak 40 stadiumnyira Dacia felé fogják lakni.¹⁾ Így végződött ezen hosszadalmas háború.

Mig Commodus Rómában a sportnak élt,²⁾ a határokat derék legatusok, köztük Pescenius Niger, a későbbi császár, ősrómai erélylyel védték a mindig harczkész jazygok ellen.

Septimius Severus császár (192—211) idejéből mitsem tudunk területünk sorsáról.

Caracalla (211—218) ismét harczolt a jazygokkal és pedig nem épen szerencse nélkül.³⁾

Eközben a daciai tartomány keleti határán a góthok tünedeztek fel s kezdték azt 238 óta szorongatni. A tartomány nyugati oldalán akkor még nem érezték őket. Nemsokára, 248 után betörték a tartományba, mely betörés a kezdetet képezte hosszú sorához a góth hódító hadjáratoknak.

A gyenge Gallienus kormánya alatt (253—260), ki Tibiscumot municipiummá tette, Dacia sorsa beteljesült. Hogy a birodalom miképen veszítette el azt, nem tudjuk. A tartomány által veretett érmek utolsója és a hozzánk legközelebbi időből datált felirat 255-ből valók, a közeli felsőmoesiai Viminacium utolsó érméje a következő évből való.⁴⁾ Vidékünk nagyobb éremleletei közül végződik a mehadiai Alexander Severus-sal,⁵⁾ a bogsáni,⁶⁾ temesrékási⁷⁾ és a kuptorai⁸⁾ pedig Trajanus Decius-

¹⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 214, 215; Dio Cassius, LXX, 3.

²⁾ Dio Cassius, LXXII, 8; Lamprid. vit. Com. 6; Eutrop. VIII, 15.

³⁾ K. Gooss: Studien, 66.

⁴⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 220.

⁵⁾ Mitth. d. C.—C., 1865, XXXII.

⁶⁾ Archiv f. Oest. Gesch., IX, 159.

⁷⁾ Tört. és rég. Ért., VII, 9—12.

⁸⁾ U. o. VII, 105—120, 166—168.

sal. E szerint már nem volt Gallienus után rendszeres pénzforgalom Rómával.

A rómaiak azonban eleinte nem hagyták el Daciát egészen. Úgy látszik, hogy a Bánságban a leg. XIII. Gemina és a leg. V. Macedonica még egy ideig együtt tanyáztak.¹⁾ Néhány erőd a Duna és a Temes közt mindenesetre még a rómaiak kezében maradt.²⁾ De erről a területről is gyorsan távozhattak a daciai hadsapatok; mert a hatvanas évek elején már Moesiában állomásoztak.³⁾ Csak némely balparti pontjait Daciának tartották végre még megszállva a Dunavonal védelmének tekintetéből.⁴⁾

És a mi Gallienus alatt tényleg megtörtént volt, az Aurelianus alatt formailag is megerősített. Ez 271-ben végkép lemondott Dacia birtokáról⁵⁾, visszavonta az ott még fennállott előőr-öket, az elűzött vagy kivándorlásra hajlandó lakosoknak pedig új lakóhelyeket adott Moesiában,⁶⁾ mely most Aureliani Dacia nevet nyert. A régi, Trajani Dacia pedig ezentúl a népvándorlás zúgó árjainak zsákmánya lett.

Dél-Magyarország tehát a római uralom kezdetét és végét látta Daciában.

¹⁾ K. Gooss: Studien, 73, 74.

²⁾ Ortway T. az Arch. Közl.-ben, IX, 75; Fr. Krones: Geschichte Oesterreichs, I, 175.

³⁾ K. Gooss: Studien, 74.

⁴⁾ U. o. 75.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 226.

III. rész. Műveltségi állapotok.

1. A lakosok nemzetisége.

Eutropius elbeszéléséből tudjuk, hogy Trajanus császár a nagy római birodalom minden részéből kolonistákat ültetett át Daciába¹⁾ s ezt igazolják a feliratos kövek is. Egyrészt ki kellett a véres harcok folytán megritkult lakosságot egészíteni, másrészt olyan népelemekre volt szükség, melyekben ezen exponált tartományban bizni lehetett. Ezen telepítés világrészünknek majdnem minden népét megadóztatta. A polgári bevándorlók tarkaságával vetekedett a helyőrségek csapatainak nemzetisége. A leg. XIII. Gemina, V. Macedonica, IIII. Flavia és I. Minervia, melyek Pannoniából és Moesiából ujonczoztattak, tartományunkba való áthelyezésük idejében kelta és thrák elemekből állottak. Ezekkel osztozkodtak a tartomány védelmében egyes segédcapatok a legkülönbözőbb országokból. Mert Trajanus onnan hozta katonáit, a hol kaphatta őket.

Brittania fegyverfogható fiai, kik 43-ban a rómaiaknak meghódoltak, Ó-Orsován állomásoztak, hol a cohors I. Brittanica miliaria bélyeges tégláit találták. Szerb-Pozsezenán a gallok V. cohorsa képezte a helyőrséget. Déli szomszédjaik, az iber hispanok, egy gyalogcsapat által vannak képviselve, mely Trajanus alatt a verseczi erődöt tartotta megszállva. Azonban Dacia többi vidékein is, kivált Erdélyben, gyakoriak a spanyol hadcsapatok. Trajanus, ki szintén spanyol származású volt, honfitársai iránt, úgy látszik különös bizalommal viseltetett. Ezek mellett german hadcsapatok állomásoztak, melyek Alsó-Germániából származtak. Az ubiok I. cohorsa Mehádián és Zsuppán teljesítette a helyőrségi szolgálatokat, és a tungrok I. alája, mely később (193-tól kezdve) az alsó-ilosvai castrumot északi Erdélyben védelmezte, Verseczen volt elhelyezve. Pannonia is küldött kelta fiaiból; ezek képezték a I. pannon alát, mely meghatározhatlan időben Uj-Palánkán állomásozott. Illirek képezték a III. dalmát cohors állományát, mely cohors Mehádia-Plugován és Ó-Moldován volt garnizonban.

¹⁾ Eutropius, VIII, 3.

Ezen európai néptörzsek mellett Ázsia és Afrika segélyhadai feküdtek. Egy Mehádián talált feliratos kövön bizonyos Simonius (Proculus) Julianus van megemlítve, ki Coelesyriából, Syria belsejéből, származott. Azon, Barsimso nevű katona hazája, a kinek tulajdonát képezte az 1851. április 23-án Zsuppa határában talált és Antonius Pius császár idejéből származó s 157. december 13-áról keltezett katonai diploma, Caesarea (Palestinae vagy Caesarea Paneas Ituraeae) vala s ő maga valószínűleg zsidó volt. Tibiscumban a palmirenusok egy lovasosztálya¹⁾ volt, melynek szülővárosa Augustus alatt nyitotta meg a rómaiaknak kapuit.

Afrikából már lovasok jöttek, kik a numerus Mauretanorum Tibiscensium-ban szolgáltak, mely segédcsoport egy a hunyadvármegyei Veczelen talált feliratos kövön is megemlítve van. A mauretanok lovasosztályának Tibiscensis mellékeve úgy magyarázható meg, hogy második hazájukban a Temes (Tibiscus) partvidékéin állomásoztak. Ezen ala később ismét visszarendeltetésén Afrikába, abban a reminiscencia oly szívós, hogy Afrikában is tovább viselte második hazája nevét.

Ezen csapatok nagyszámu rokkantjai elbocsáttatásuk után a lakosság közé vegyültek s így a daciai polgárság tarkasága még fokozódott. Helyöket először fiaik foglalták el, azután betöltötték a cohorsok és alak sorait ujczokkal, kiket a garnizonterület lakosságából vettek.

Ha a tartomány lakosainak kultusát tekintjük, olyan istenségekre akadunk, melyeknek tisztelete Rómában honos nem volt, hanem csak bizonyos tartományok és vidékek sajátosságai közé tartozott, miből újabb következtetéseket vonhatunk a provincialék származására. A Bánságban találkozunk az Isis és Mithras idegen kultusával. Hogy mindkettő, habár a keletről származva, Rómában már régen polgári jogot élvezett s különösen Mithras, a napisten, a 2. század óta általános elterjedésnek örvendett, s így vidéki sajátossággal illetőleg jelleggel már nem bírt, az ismeretes dolog. Daczára annak ezen egész Daciában elterjedt két kultusnak tüzetesebb megfigyelése azt eredményezte, hogy többnyire keletiek voltak azok, kik mint azok tisztelői, hívei és papjai felsoroltatnak.³⁾

A Mithras kultusát vidékünkön egy lelet bizonyítja, mely 1859-ben Ó-Orsován fordult elő. Ez áll egy kemény homokkőből

¹⁾ K. Torma: Inschriften etc. N. 72.

²⁾ Arch. Ert., U. F., VI, 315.

³⁾ K. Gooss: Untersuchungen etc.; Archiv, XII, 108, 109.

készített táblából az ismeretes Mithras-képpel. A lelet id. Ormós Zs. birtokába került.¹⁾ Továbbá említi a Mithras nevét egy tibiscumi feliratos kő.²⁾

Griselini felhossa, hogy ő az akkori temesvári várparancsnok, Soro József gróf birtokában az egyiptomi Anubis szobrát látta, melynek képe emberi alak kutyafővel, s hogy ő maga ugyanott egy szerb lakostól egy Canobus-szobrocskát és egy Isist, mely utóbbinak karjai és lábai köré kigyók tekerődznek, szerzett meg.³⁾

Egy 1872-ben Karánsebesen talált kő bizonyítja végre, hogy Dél-Magyarországon a dolichei Jupitert is tisztelték, mely istenségnek hazája a Syriában elterülő Kommagene vidék Doliche városa volt.⁴⁾

Trajanus hadjáratai után a dák nép nagyon meg volt ritkítva részint maga a háború által, részint egyes csapatok kivándorlása által észak felé a tartományból. A Bánság dáknemzeti lakosságának viszonyairól majdnem semmit sem tudunk. A Ravennai által említett Potula város a potulok nevét őrizte meg. Dák lakosok neveit csak Sarmizegethusából (Várhely) és Drobetából (Szörény-Torony) ismerjük, hol a dák lakosok állásaikban a decuriók osztályáig értek fel.⁵⁾ A helyett egy érdekes lelet, mely Uj-Palánkán 1880. tavasszal az áradás után fordult elő, a dákok további létezését a Bánságban biztonsággal feltételezi. Ezen lelet nem egyéb a dákok istenének képénél: egy 0.145 m. hosszú kigyó bronzból, pikkelyes testtel és sárkányfővel, melyet egy taréj díszít s mely a fogas szájt nyitva tartja. E tárgy élénken emlékeztet a Trajanus-szoborról ismeretes repülő sárkányra, a dákok hadi jelvényére, s valószínű, hogy az egy római korbeli dák lareja volt, mert a munka római készítésre vall.⁶⁾

A Jupiter Cernenus kultusa szintén az autochton lakosság zavartalan tovább létezését bizonyítja.⁷⁾

A dákok nemzete nem tartozott a german népcsaládkhoz, mint ezt Grimm állította.⁸⁾ Réthy László szerint a dák nép egyik tagját képezte a thrák-frig népcsoportnak, mely a Fekete Tenger körüli országokat lakta. Trajanus idejében a thrák-dák-

¹⁾ A magy. orvosok XVI. nagygyűlésének munkálatai, 111—118. — Jelenleg e Mithras-kép a „Délm. tört. és rég. Múzeum“ tulajdona.

²⁾ Ortway T.: Tibiscum helyfekvése; Arch. Közl. X, 3. fzt., 45.

³⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 184, 185; és III. tábla, 4, 5, 6. sz.

⁴⁾ U. o. 30, 31.

⁵⁾ K. Gooss: Untersuchungen, XII, 124, 129.

⁶⁾ Tört. és rég. Ertesítő, VII, 164, 165; rajzát I. III. tábl., 1. ábr.

⁷⁾ Az orsz. rég. és embert. társulat évkönyve 1879—85-re, 149.

⁸⁾ Grimm: Gesch. d. deutsch. Sprache.

skytha-iránság már felbomlásban volt. A szlávok már keresztül törték volt azok lánczát; a déloroszországi szlávok már előrehatoltak a Fekete Tengerig, más szláv rajok Erdély szívéig, sőt Orsováig, a Dunáig értek. A Cserna (Tierna) és Berzava (Bersovia) folyónevek csak a szláv nyelvekből magyarázhatók meg; az egyik „feketét“, a mások „sebeset“ jelent minden dialectusban.¹⁾ Ennek alapján egyes buvárok magát a dák népet is a szláv népcsaládba sorozzák.²⁾

A dákok legkedveltebb foglalkozása, úgy látszik, a háború volt. Egész hadosztályokat képeztek. Déli vidékünkön említették a vexillatio Daciarum, mely Mehádián saját fürdővel birt.³⁾

A római világbirodalom minden részéből özönlöttek a bevándorlók Daciába. Többnyire már régóta létező helységekbe telepedtek meg, mint ezt a dák helynevek igazolják, melyek a római korszakba is átmentek, u. m. Aizizi, Arcidava, Agmonia, Bacaucis stb., azután azon nevek, melyek részben még most is a folyókon ragadnak, mint Bersovia, Tsierna stb.

A bevándorlók műveltségükkel részben a görög nyelv használatát is behozták. De a latin elem határozottan praeponderált. Az idegen bevándorlók főleg a Bánságot, Erdély nyugati felét, valamint a Kis-Oláhországot lakták. Itt virágzott bizonyos mértékig a római polgári és városi élet; míg a tartomány keleti részeiben csak egy őrség léteztét konstatálhatni és egy intenzivebb kolonizáció hiányzott.

A leigázott dákok egy része kiengesztelődött a római uralommal, és feliratilag kimutatható, hogy a tartomány nyugati részében egész családok elrómaiiasodtak. Egy család elrómaiiasodásának érdekes esetét egy feliratos köemlék tartotta fenn, mely Szlatinán találtatott. P. Aelius Ariortus fiai latin neveket viselnek, míg unokája megint dák — Udarus — nevet kapott. Oly családokban, melyekben ambitio volt a nyilvános tevékenykedésre, és egyes tagok magukat a közpályára szánták, az ilyen esetek gyakoriak lehettek, kivált Claudius törvénye után, mely szerint föltétlenül szükséges volt a latin nyelv teljes ismerete s a római szokásokhoz való alkalmazkodás.⁴⁾

De már a Kis-Oláhországban a dákok birták a túlsúlyt. A rómaiak csak a dák népnek kisebbségét asszimilálták, mely a provincialék sorsát mindenben osztotta és a Moesiába történt

¹⁾ Az orsz. rég. és embert. társulat évkönyve 1879—85-re, 146.

²⁾ V. ö. Borovszky S.: A dákok, 10, 11.

³⁾ Egy Numerus Militum Tibiscensium nem létezett.

⁴⁾ Király P.: Ulpia Trajana, 99.

áthelyezésben is részt vett, de legkevésbé sem volt oly erős, hogy egyéniségét az új viszonyok közt is érvényre juttassa. A dák nép tömegét a római nyelv és műveltség érintetlenül hagyta, s az túlélte a római uralmat is, sőt ez után még erősödött a szabad dákok által, de végre részben elveszett a törzsrokon sarmatákban.¹⁾

Érdekes fényt vet az akkor vidékünkön uralkodott nyelvi és nemzetiségi viszonyokra egy a temesvári múzeumban őrzött kétnyelvű kőemlék. Ez latin és palmyrai nyelven, latin és palmyrai karakterekkel van írva s Flavius Gura nevű optio emlékének van ajánlva Aelius Habibis, a palmyrai segédesapat papja által. E kőemlék szembeszökően jelzi, minő civilisatióban éltek Daciában Ázsia kiszakadt népelemei, mennyi volt rajtuk az általános római s mennyire maradtak meg ázsiaiaknak azaz idegeneknek. A latin szövegű kő alján ugyanis sémi írásjegyekkel van feljegyezve az örökhagyó neve és rangja (Guras, Iddei fia, optio), a miben az a nevezetes, hogy a latin optio szó is palmyrai írásjelekkel van írva.²⁾

2. Politikai viszonyok és a közigazgatás.

Daciát még Trajanus osztotta fel két tartományra és pedig Dacia superior- és Dacia inferiorra, melyek közül a Rómához közelebb eső superiornak neveztetett. A Duna-Tisza-Marosköz tehát Dacia superior-, azaz Felső-Daciához tartozott.

Később, mint már láttuk, vidékünk Moesia superiorhoz csatoltatott.

Marcus Aurelius (161—180) alatt Daciának egy újabb felosztása lépett életbe. A tartomány három részre osztott, t. i. 1. provincia Porolissensisbe az északon, 2. provincia Apulensisra a délnyugaton és 3. provincia Malvensisra a délkeleten. A Bánság, ha az akkor Daciához tartozott, a Apulensis tartományban feküdt, mely tartomány nevét Apulum (Gyulafehérvár Erdélyben) nevű fővárosától nyerte. Ezen felosztás a tartomány elvesztéséig maradt érvényben.³⁾

A tartomány katonai főparancsnoka és az összes polgári közigazgatás s törvénykezés főnöke egy helytartó volt, ki a császár tekintélyét helyettesítette. Dacia császári tartomány lévén,

¹⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 133—135.

²⁾ V. ö. K. Torma: Arch.-ep. Mittheil. aus Oesterreich, VI, 120, 121, és Réthy L. az orsz. rég. és embert. társulat 1879—85. évkönyvben, 149.

³⁾ V. ö. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 135—138.

a helytartót a császár küldte s az eleinte praetori, később pedig consularis ranggal birt. Székvárosa Sarmizegethusa volt, melyet a rómaiak Ulpia Trajanának neveztek el; később talán Apulum.¹⁾

A pénzügyi kormányzat a procuratores Augusti kezében volt, milyennel minden tartomány külön birt. E procuratorok feladata főleg az adók kezelése volt, a mennyiben azok a fiscusba folytak. Ezek gondoskodtak a tributum azaz földadó kivetéséről és behajtásáról. A vagyontalanok fejadót fizettek. Más állami javadalmak, ugymint a jószágok, fürdők és bányák jövedelme pedig, minők vidékünkön nagy számmal voltak, bérbe volt adva. Külön kezelés alatt állottak továbbá a vámok. Alkalmos pontokon stationes név alatt külön hivatalok voltak felállítva, melyekbe minden eladó árú után értékének 2½%-át vámul kellett beszállítani.²⁾ A mi az Italiából vezetett főközlekedési úton Orsovánál a Dunán átment, az Tsiernán a szerb parton, a mi nyugatról a Maroson vagy a marosmenti úton bejött, az Micumnál, és végre a mi délnyugatról Tibiscumon át hozatott be Sarmizegethusába, az a statio pontis Augusti-ban vámoltatott meg.

Egy feliratos kő bizonyítja, hogy azt bizonyos Felix hálából Jupiter, Dacia földje, a római nép és a kereskedés geniusa tiszteletére emelte, mert a micumi statióból a statio pontis Augusti servus vilicusává vagyis vámszedő hivatalnokává léptetett elő. Micum Torma szerint a Déván alul fekvő Veczelnek felel meg, a vámszedés tehát a Maros folyóra vonatkozik. Torma is valószínűnek hiszi, hogy a micumi vámhivatal nemcsak száraz, hanem egyszersmind vízi vectigal, portorium-szedéssel is foglalkozott, mely vízivámot a folyón minden bizonynyal a nagyobb mérvben szállított árukért kellett fizetni, s ekkép Micum kikötőhely is lehetett.³⁾ Pons Augusti is, mely Vaiszlóvánál volt, statio vectigalis vala s nyilvánvaló, hogy az a Bisztránál egyszersmind vízi vámhely is volt.⁴⁾ Tsiernát egy Herculesnek állított feliratos kő mondja stacionak s így a vámszedés a Dunára vagy a Csernára vonatkozik⁵⁾, lévén Tsierna Szerbiában Tekiahnál. Szerbiában, Margum municipiumában, a Morova, Felső-Moesia főfolyója torkolatánál is volt egy statio

¹⁾ V. ö. K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 147—149.

²⁾ U. o. 138, 139.

³⁾ Arch. Értesítő, XIV, 109—114; Ortway T.: Magyarország régi vizrajza, II, 169, 170.

⁴⁾ Ortway T.: Magyarország régi vizrajza, II, 110, 169.

⁵⁾ U. o. II, 169.

vectigalis, mely a szerb és a bánsági területek közti forgalomban jelentékeny szerepet játszott.

A vámügyre vonatkozik még egy feliratos kő, mely Mehádián került felszínre, s melyen bizonyos T. Julius Saturninus mint publici portorii tertiae partis conductor van megnevezve. Ez antik bankár és pénzes ember lehetett, mert másutt is többször említetik mint vámbérlő.¹⁾

Dél-Magyarországnak csak két római helységéről tudjuk, hogy minő volt a politikai rangjuk és közigazgatásuk. Tibiscum Gallienus idejében, annak neje kegye által municipalis azaz városi jogokat nyert.²⁾ Ad Mediam pedig politikailag a colonia Drobeta-nak (Szörény-Torony) volt alárendelve.³⁾

A municipiumokban és a coloniákban pezsgett a politikai élet a tartományokban a legerősebben. Mindkét elnevezést korszakunkban azon városok használták, melyek a helytartó felügyelete alatt önkormányzati jogot gyakoroltak; de a colonia jogai úgy látszik, nagyobbak lehettek. A municipiumokban a quatuor viri képezték a tanácsot. A kormányzat összes méltóságaival és terheivel a decuriones, a lakosság első osztályának kezében van. Ezek Tibiscumban is említetnek. Ők képezték a szűkebb értelemben vett községet, ezt mindenütt, nevezetesen a választások- és a határozatoknál képviselvén. Mint Rómában, úgy itt is a politikai és a papi hivatalok egyesítve voltak. Egy karánsebesi kő bizonyos Julius Valentinus-, flamen municipii Tibisciról tesz említést. — A többi nép a plebs-be soroztatott.⁴⁾

3. Társadalmi viszonyok.

A provincialék társadalmi életében a társulatok — collegii — tekintélyes momentumot képeztek. A legtöbb tulajdonképen czéhek voltak. Tibiscumban létezett a collegium fabrum⁵⁾, mely különféle iparágakat, nevezetesen a kovácsok- és lakatosokét, foglalta magában. Ez feliratilag Apulumban és Sarmizegethusában is ki van mutatva. A apulumi kovács-czéh 11 decuriába volt felosztva s saját véd-istenséggel birt, a „kovácsok geniusá“-val. Elöljárói: a „principalis“, a „decurio“, mindenekelőtt azonban a „patronus“ és a „czéh-anya“, a „mater collegii“, voltak.

¹⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 150.

²⁾ Fr. Griselin: Gesch. d. Tem. Banats, I, 280, 281.

³⁾ K. Gooss: Studien & 33.

⁴⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 112—117. — Ortray T.: Tibiscum helyfekvése; Arch. Közl., X. 3. fzt., 31.

⁵⁾ Ortray T.: Tibiscum helyfekvése; Arch. Közl., X, 3 fzt., 46.

Társulatilag szervezve voltak az utriclarii is. Ezen szó, uter-ból leszármaztatva, máskülönben is oly társulatilag szervezett révésezeket jelent, kik az utasokat és az árukat a folyókon átszállították. Hogy az utriclarii Daciában igen tekintélyesek voltak, igazolja azon kő, mely Márgánál, Vaiszlova — a régi Pons Augusti — közelében előkerült s a collegium egy külön templomát említi. Lehetséges, hogy itt egy olyan révész-társulatnak a központjával van dolgunk, mely az átszállítást a Temesen és a Dunán, talán az összes daciai folyókon, eszközölte; mert ezen collegiumnak egy másik követ is lelték, és pedig Erdélyben Mikházánál, hol a Nyarád a Marosba torkollik. Ezen társulatnak istensége a Nemesis volt; mert ennek van mindkét kő ajánlva.¹⁾

Rómának jóléte, valamint kevésbé kedvező viszonyai a tartományokban is mindig érezhetők voltak; Róma nem hiába volt a birodalomnak feje és szíve. Ezen okból némely éremleletnek a régi Daciában nagy érdekessége van. Sztárcsován közel harmadfél-száz római ezüst denárt, főleg a II. századból, lelték — 12 ritka aranyéremmel a IV. század első feléből, tömör aranyékszerek társaságában. A utóbbi tárgyak kimutathatólag később lettek elásva s a denárokkal egy kettős leletet képeznek. Az ezüst kincs az érdekes. Ezt legkésőbb Kr. u. 210—220 körül ásták el, azon időben, midőn a denár tartalma 25%-ra szállt s Caracallának hirhedt „hatosai“ (211—217) feltűntek; úgy látszik a régi jó pénzt a rossz ujjal való becserélés kényszere ellen akarták megóvni. Hasonlóképp állhat a dolog a hires mehádiai ezüstéremlelettel is. A római pénzek első elásatása Kr. u. 250 körül történt, midőn az állam hitelérme rossz billon- és fehérrezdenárok alakjában legelőször III. Gordianus (234—244) alatt tömegesebben fellépett.²⁾

Habár a rómaiak, mint alig egy második nép az ókorban, meghódított tartományaikat kitünően tudták rendben tartani, mint ezt azok uralma Daciában is mutatja, mégis maradtak fenn tudósítások arról, hogy a lakosok vagyona vagy biztonsága veszélyeztetve volt rablóbandák által. Egy Mehádián talált feliratos kő bizonyítja ugyanis, hogy azt Julius Sergia Bassus fiai állították atyjuk emlékének, ki decemvir és quaestor volt Drobeta coloniában s ki a Herkulesfürdőbe tett utazása alatt haramiák által meggyilkoltatott.³⁾

¹⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 119.

²⁾ Dr. Franz Ritter v. Krones: Gesch. Oesterreichs, 2 k., I. 193.

³⁾ Pesty Fr.: Szörény, II, 317.

A rómaikról tudjuk, hogy a természet nyújtotta előnyöket társadalmi életük szervezetében mindig felhasználták. Épúgy mint a telepek számára a legezészerűbb és legegészségesebb helyeket tudták kiválasztani, úgy gondoskodtak mindenütt, a hol csak lehetséges volt, fürdőkről is. Hol a földből gyógyforrások bugyogtak, ott gyakran a legszebb épületeket emelték. Így csak természetesnek vehetjük, hogy a bánági hévvizeket is használták. Ismerték és használták a buziási vastartalmu forrásokat, mint ezt ott tekintélyes, római korszakbeli vízvezeteki maradványok¹⁾ és római falmaradványok, melyek alatt egy forrás van elrejtve²⁾, bizonyítják.

Sokkal jobban ismerték a mehádiai kénes forrásokat, melyek ma Herkulesfürdő név alatt világhírűek. A római korszakból számos emlék, falomladvány, téglatöredék, szobor, érem és fogadalmi tábla hirdeti, hogy e hódítók itt is, úgy mint másutt, az ásványvizek gyógyhatását hasznosították. E vizeket Herculesnek, Aesculapnak, Hygaeanak szentelték, nekik itt oltárt, templomot emeltek. Nem szenved kétséget, hogy a mehádiai fürdő már Trajanus korában virágozni kezdett, annyival is inkább, mivel Hercules, kinek, mint említve volt, a gyógyítóvizek főleg szentelve voltak, Trajanus családjának, az ulpiai családnak pártfogójául és fentartójául tekintetett. Feltűnő azonban, hogy a régi emlékek e fürdők specialis nevééről hallgatnak. Egy feliratos kövön mint *fontes calidi* s két másikon egyszerűen mint *aquae* tétetik róluk említés.

Habár itt a fürdő-idényben élénk élet uralkodott is és tekintélyes számú látogatók megfordultak, a mi kereskedők, hivatalnokok és szolgák állandó letelepedését tételezi fel, szervezett község e helyen mégsem volt a rómaiak idejében, hanem a fürdő a Mehádia területén volt ad Mediam nevű telephez tartozott, mely a Tierna-Tibiscumi útvonalba esett.

Sok érdekes hírt olvashatunk le az itt talált feliratos kövekről. Többnyire oltárok és fogadalmi táblák azok, melyeken Hercules a *sanctus. augustus, invictus, salutifer* névvel tiszteltetik meg; meg vannak nevezve továbbá több kövön Hygaea, Aesculap, Venus, a jó és a nagy istenségek, a kútak és a vizek istenségei és a hely *geniusa* és istenségei. Kettő emeltetett M. Aurelius Anoninus felépüléseért, egy harmadik Faustina nevű neje miatt, egy negyedik Septimius Severus s egy ötödik M. Antonius Caracalla nevével. Ezen emlékek alapítói

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, II, 136.

²⁾ Adattár, II, 409.

közt találunk consulokat, daciai helytartókat, császári legatusokat és a XIII. és V. legiók, valamint a cohors ubiorum parancsnokait, mely hadosztályok e vidéken állomásoztak.¹⁾

4. Bányászat.

Azon főokoknak egyike, a miért Trajanus császár Daciát tartományná tette, annak nagy gazdagsága volt természeti kincsekben. Az érczek nagy mennyisége a Kárpátokban és a Bánságban, melyet már az őskor népei is kiaknáztak, hatalmas ingert gyakorolt a hatalom- és nyereséget kereső rómaiakra.

A római bányászat kezdete vidékünkön az országnak Trajanus általi meghódítása utáni első időbe esik²⁾. Trajanus maga volt az, a ki a régi bányák üzemét folytatta és újakat létesített az ércztelepek kiaknázására.

1882. nyarán Téglás Gábor, ki a bányászat tanulmányozását Daciában magának feladatává tette, átkutatta a bánsági érczhegységet, római nyomokat keresvén. Ő a Szemenik-Plesuva hegycsoportban római műveletek maradványaira akadt³⁾, névszerint Német-Bogsánon konstatálta a vasbányáknak a rómaiak általi üzemét⁴⁾. Római bányászati nyomokat talált végre Téglás Csiklován és Szászkán is⁵⁾. Téglás azonban csak rövid ideig időzván Dél-Magyarországon, több adatra nem igen tehetett szert.

Pedig ha tüzetesebben körültekintünk, csakhamar azt találjuk, hogy a rómaiak a Bánságban számos helyen buzgóan üzték a bányászatot, úgymint: Német-Bogsánon, Dognácskán, Oraviczán, Majdanon, Csiklován, Szászkán, Moldován, Tinkován és az alsó Klisszurában. Kimutathatólag aknáztak pedig arany-, ezüst-, vas-, réz- és ólomérczet. Vajjon azonban a többi érczekre is tekintettel voltak-e, az a maradványokból nem világlik ki; de nem valószínű.

Az arany, melyet Dacia tekintélyes mennyiségben nyújtott, a legkeresettebb fém volt. A daciai aranybányák mind a császári éi voltak s így a bánsági aranybányák is. Nagy lehetett a mosott arany termelése is.

A Bánságban az arany a hegység némely völgyében a talaj rétegeiben, szemekben és darabocskákban valamint a

¹⁾ Fr. Griselini: *Gesch. d. Tem. Banats*, II, 106—112; Pesty Fr.: *Szörény*, II, 309—323; Ortway T.: *Magyarország r. vízrajza*, I, 516—518.

²⁾ K. Gooss: *Untersuchungen*; *Arch.*, XII, 158; *Az orsz. rég. és embert. társulat évkönyve 1879—1885-re*, 137 (Téglás G.).

³⁾ Téglás Gábor: *Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról*, 33.

⁴⁾ U. o. 39, 40.

⁵⁾ *Arch. Értesítő*, U. F., VIII, 125.

legtöbb folyó és patak partján is találtatik; nevezetesen aranyat visz magával a Maros, mely ezen országrészt északról határolja, a Bisztra, mely a Temesbe ömlik, a Karas, a Nera s végre a Cserna, melyeket a Duna vesz föl.

Griselini idejében, a múlt század 8. tizedében, még több vidéken lehetett találni vermeket és aranymosási nyomokat, melyeket a római aranymosás maradványainak mondtak. Ilyen nyomok voltak névszerint Karánsebestől keletre Vecserova-, Bolvasnicza-, Borlova- és Turnulnál, továbbá Valeamare völgyében az erdélyi határ felé, t. i. Ohaba-Bisztrától Márgáig a patakok mellett, melyek a mellettök elterülő falvakéihoz hasonló neveket viselnek¹⁾.

De a rómaiak a hegység öléből is rendszeres bányászattal nyerték az aranyat. Ezt igazolja a bogsáni lelet.

A Bogsán melletti Krakú-ku-aieren több egymással párhuzamos tellérke van, melyeket mállott vasroszdás kvarczit tölt ki s ezekben terem az arany. A mondott hát alatt a bányák nyoma: A beomlott tárnaszáj, előtte a görcezel, még ma is tanuskodik a rómaiak itteni bányászatáról. Nemrég (1876-ban) egy külföldi vállalkozó kitisztított 1—2 ilyen tárnát és ezen alkalommal mécesest és bányászszerszámot találtak, mely a rómaiakra vall²⁾. Ezen gondosan kidolgozott, vörös agyagból égetett bányász-mécesest Dr. Radl Gusztáv bányaműorvos a temesvári múzeumnak ajándékozta. A kik közelebb is érdeklődnek e bányász-méceses iránt, mely az ó-kori bányászat nem nagyszámu reliquiái közé tartozik, azok azt a nevezett múzeumban 123. sorszám alatt eredetiben megszemlélhetik. Alakja és beosztása a rendes házi mécesesekével megegyező, a minthogy a Verespatakon, Zalatna mellett a Korábia hegy kettős temetőjében, Téglás Gábor által talált s ennek a Korábiahegy római bányászatáról irt munkájában rajzilag is bemutatott bányász-mécesesek sem tértek el a rendes formától³⁾.

Mint az aranyat, épúgy aknázták a nem nemes fémeket is. Griselini idejében nem ok nélkül állították, hogy némely Szászkabánya vidéken volt elhagyott bánya még a rómaiaktól credt, épúgy mint elvitázhatlanul rómaiak voltak azok, melyek a közeli Új-Moldován (Bosnyákon) láthatók⁴⁾.

Érdekesek azon felfedezések, melyek e tekintetben Szászkán

¹⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 100.

²⁾ Halaváts Gyula: Dognácska-Vaskő bányászata, 10. — Tört. és rég. Értesítő, III, 24.

³⁾ Arch. Értesítő, 21. U. F., XI. 62.

⁴⁾ Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 294.

tétettek. Midőn a mult században, a negyedik tizedben, ezen vidéken a bányászatot ismét felkarolták, a román munkások, kik a vidéket ismerték, az érczekben gazdagabb pontok keresése közben régi aknák- és magasan felhányt salakhányásokra is akadtak, melyek öreg fák sűrű árnyékában elrejtve voltak. Azonkívül a legmagasabb hegycsúcsokon is sok réz- és ólom-salakot leltek, mi biztos jele annak, hogy itt olvasztóhuták léteztek, habár a közelben víz vagy patak hiányzik, mi által fujtatót vagy más gépezetet működésbe hozni lehetett volna.

1776-ban a „Boeste“ nevű tájon, mely a fentemlített helyhez közel esik, még érdekesebb dolgokra bukkantak. Érczet kutatva egy portaléra akadtak, mely két szobához vezetett, melyek egymás fölött voltak elhelyezve. Mindegyikben volt egy félkör alakú tűzhely, melynek átmérője 5 és magassága $\frac{1}{2}$ láb volt. Minden tűzhelyen, csekély távolságban egymástól, 2 agyagcső állott, melyek körülbelül 2 lábíg emelkedtek s egymással összeköttetésben állottak, úgy, hogy az alsó osztály tűzhelyének csövei a felső osztályéiba hatoltak. Több akkori, ottani bányahivatalnok az állította, hogy ez kémlőműhely volt. Ugyanazon vidéken ezüst salakot is leltek¹⁾.

Moldovától kelet felé a Duna mentén a bezdini hegység húzódik, melyben a római bányászatnak nagyszerű nyomaira akadtak. A fenmaradt munkálatok mindig a bámulat tárgyai fognak maradni. Mindezen régi munkálatokat a legkeményebb kőzetbe mélyítették; oly sziklákat, melyeket mai nap csak a legmodernebb segédeszközökkel repesztenek, kalapáccsal és vésővel (mit Schlägel und Eisen) győztek le, és az oldalfalak helyenként oly simák, mintha ezt a kőfaragó türelmes szorgalma állította volna elő. Az aknák szádái mindenütt egy egész kőből vannak kivájva és ellipticus alakúak. Ezen bányák közelében többször római feliratos köveket találtak²⁾.

Ujabb időben is akadtak maradványokra, melyek a moldovai műveknek a rómaiak általi üzemét igazolják, s egyáltalában bizonyítják, hogy Moldova a rómaiak idejében tekintélyes bányahely volt. Az ötvenes évek elején Fülepp Sándor, bányatulajdonos, régi összedőlt bányamenetekben, ódon lámpák és bányászszerszámok mellett, korhadtt salakokra akadt, mint a római bányamivelés és érczolvasztás kétségtelen jeleire³⁾. Magam is kaptam

¹⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 294, II, 93, 94.

²⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II, 87, 88.

³⁾ Pesty Fr.: Krassó, II—2, 38.

a hetvenes évek elején innen rézsalakot, mely a rómaiaktól származott.

Hogy a moldovai bányatelep tekintélyes lehetett, igazolják a gyakori római leletek is. Kiválóan érdekesek ezek között egy terjedelmes erőd maradványai, melyek hosszukás négyszöget képezvén, egy körülbelül 3400 □ m.-nyi területet foglaltak magukban; a körfal vastagsága 1.5 m. volt. Belsejében különféle épületek voltak¹⁾.

A dognácskai érczhegységben felfedezett salagórczok és talált érmek arra mutatnak, hogy a rómaiak itt is a nemes fém- és vasbányászatot űzték²⁾

A mi Oravicza bányaművelését illeti, bizonyosnak tartják, hogy itt a rómaiak aranyat és más fémet bányásztak, s ennek bizonyítékául ősrégi törmelékhányásokat hoznak fel³⁾. Oravicza környékén is, Majdan határában, az oraviczai bányahivatal biztosának állítása szerint, akadtak annak nyomaira, hogy az itteni érczeket már a rómaiak idejében, ha nem előbb, aknázták⁴⁾.

Tinkován, a Temes jobb partján lévő, most elhagyott vasbányákat szintén már a rómaiak művelték. Ezekből került ugyanis a szendelaki kertbe egy kőből készült római ülőpad⁵⁾.

A csiklovai római rézbányászat nyomairól⁶⁾ részletesebb adataink nincsenek.

A római bányászat maradványait konstatálták végre az alsó Dunavölgyben is. Dubovánál, a Mrakonya völgyében, hol hajdan az óhitűek „Lubostina“ nevű zárdája állott, világos nyomai vannak, hogy itt már a rómaiak tekintélyes bányászatot űzték; bizonyítják ezt római épületek és salakok.⁷⁾ Eibenthaltól félóránnyira pedig, a Tiszovicza-völgyben, egy antik vízvezeték maradványai és régi, elhagyott rézbányák láthatók.⁸⁾

Természetes, hogy a rómaiak a többi kőzeteket is felhasználták céljaikra s ennél fogva a kőfejtést is űzték. Bogsán, mely a rómaiak idejében tekintélyben Szászkaival és Moldovával vetekedett, többi bányászati maradványai mellett, római kőbányával is dicsekedhetik. 1875. ősszel a már említett Krakuku-aer nevű hegyen művelés alá vett régi trachit-kőbánya egyik részének feltárása alkalmával a munkások egy római

1) Tört. és rég. Ért., I, 93.

2) A temesvári kereskedelmi és ipar-kamara jelentése 1879—1881-ről, 141.

3) Az oraviczai polgári iskola VI. értesítője, 16.

4) U o.

5) Arch. ep. Mitth. aus Oesterreich, VI, 113.

6) Arch. Ért., U. F., VII, 125. — Tört. és rég. Ért., U. F., I, 24.

7) A. Boleszny: Die Donaukatarakte, 53.

8) Boleszny A.: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára, 118.

agyagedényt leltek,¹⁾ mely bizonyítja, hogy ezen kőbánya már a rómaiak idejében használatban volt. Petniken a rómaiak egy ott igen elterjedt kőnemet fejtettek, melyből több herculesfürdői feliratos kő készült.²⁾

Versecz határában pedig magam fedeztem fel egy római kőbányát. 1886 nyarán ugyanis egy olasz kőfaragó által figyelmessé tétetvén, hogy a Kudriczra vezető út fölött, a „Kremeniste“ nevű hegy mögötti hasadékban sok kézimalomtöredék van, ezt a helyet tüzetesebb vizsgálat alá vettem, mely vizsgálat érdekes eredményt szolgáltatott. Nemesak számos malomkötőredéket leltem, s pedig részint még el nem készült, részint gyártásközben eltört példányokat, hanem az ottani gnaiszsziklákon vésővel eszközölt repesztési nyomokra is akadtam, minek alapján egy római kőbányára, illetőleg egy manaria-készítő műhelyre joggal következtethettem.

Habár, a mi a tüzetes vizsgálat és tanulmányozás hiánya folytán nagyon lehetséges, egy vagy több a fent elsorolt nyomok közül épen nem a rómaiak idejéből való, hanem inkább a középkornak vagy a török korszaknak tulajdonítható, mégis elég bizonyítéka marad a rómaiak kiterjedt bányászatának vidékünkön.

Dacia bányászai közül az aurarii és a leguli aurariarum ismereteseek. Ezek félig szabad, félig jobbágyi helyzetben éltek.³⁾

5. Hadászati viszonyok és a helyőrség.

Dacia tartománya a rómaiak által egészben mint excentricus positio kezeltetett, mely csak dél felé a Dunánál függött össze közvetlenül a római területtel, többi három oldalával pedig a barbár földre nyult.⁴⁾ Dacia mindig egy, hegyekkel és sánczokkal fedezett előre tolt állás maradt a Duna bal partján, melynél kétes lehetett, vajjon gyarapította vagy megnehezítette-e a rómaiak általános védelmi állását.⁵⁾

Dacia, mint a római birodalom legnehezebben tartható pontja, őrséggel gazdagon el volt látva.⁶⁾ A világbirodalom jellegének és a római politikának megfelelőleg, találunk e tartományban idegen csapatokat folytonos változásban, míg a dákok a rómaiak által más tartományokban használtattak.

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, I, 193 és II, 38.

²⁾ Schwarzott: Die Herkulesbäder bei Mehadia, 42.

³⁾ Akad. Értesítő, 1891, 95.

⁴⁾ Th. Mommsen: Röm. Gesch., V, 3. kiad., 205.

⁵⁾ U. o 208.

⁶⁾ Fr. Krones: Gesch. Oesterreichs, I, 2. kiad., 175.

A dák háborúban részt vett, mint ezt elég biztossággal mondhatni, a következő hét római legio: I. Italica, I. Minervia, I. Adjutrix, IV. Flavia, V. Macedonica, VII. Claudia és XIII. Gemina. Ezek közül négy a tartományt mindjárt a háború befejezése után elhagyta. A tartományban hátramaradt a XIII. Gemina, V. Macedonica és I. Adjutrix, mivel az új hódítás tekintélyesebb őrseget követelhetett. Csakhamar elvonult a I. Adjutrix és a V. Macedonica is, az utóbbi, miután 110-ben a Colonia Ulpia Trajana-t (Sarmizegethusa) — vagy mint röviden nevezték: Dacica-t — alapította volt. A tartomány védelme azután egyedül a legio XIII. Gemina-ra bízott, mely a tartomány elvesztéseig szakadatlanul itt maradt. 107-ben helyzetetett véglegesen át az új tartományba, hol a I. Adjutrix elvonulása után Gyulafehérvárt bírta főhadiszállását.¹⁾

A Bánságban téglabélyegek segítségével kimutatható Német-Csanádon és Bulcsón a Maros mentén, és Ó-Orsován, Mehádián és Karánsebesen a Trans-Tiernából Tibiscumba vezető úton.

A góthok keletről a szomszéd népeket mindig szorosabban nyomván a tartományhoz, ez erősebb őrseget igényelt. Septimius Severus (192—211) Alsó-Moesiából az V. macedon legiót helyezte át. Ez Tordát választotta főtáborául. A leg. XIII. Gemina most daczára annak, hogy főhadiszállása északon feküdt, kizárólagosan csak a Marostól délre eső vidéket tartotta szemmel. A nevezett folyó folyását követve, helyőrségi csapatai a tartomány eszményi határáig, a Tiszáig, terjedtek, azon fontos utat fedezvén, mely a jazygok földjén keresztül Pannoniába vezethet.²⁾ Területünkön a leg. V. Macedonica kimutatható Mehádián és Uj-Aradon.

Veszély idején a Bánságot a Felső-Moesiában állomásozott leg. IV. Flavia Firma egyes csapatai fedezték;³⁾ ennek bélyeges téglái előfordultak Mehádián, Nagy-Szurdukon, Dentán és Zsidozinon.

Bizonytalan időben tolt a leg. VII. Caudia is, melynek főtáborá Viminaciumban volt, egyes szakaszokat át a Dunán, mint ezt az új-palánkai és szerb-pozsezszenai leletek igazolják.

Ezen felhozott legiók csapatai mellett Dél-Magyarországon — természetesen különböző időszakokban — még segédcsa-

¹⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII., 161—163. — Beliczay Jónás A XIII. ikerlegio története; A kecskeméti reform. főiskola évkönyve 1883—84-ről, 11—13.

²⁾ K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 163.

³⁾ U. o.

patok és szövetségeseik is állomásoztak, u. m. 6 gyalog-cohors, 3 lovas-ala és 5 rendkívüli osztály. E csapatokat és az állomás-helyeket a következő összeállítás tünteti fel:

a) *Legiók.*

1. Legio I. Minervia (?): Szerb-Pozsezsena (Torma K. az „Arch.-ep. Mitth.”-ban, VI, 140.)

2. Legio III. Flavia Firma: Nagy-Szurduk (Milleker Bódog: Centum putei; Tört. és rég. Értesítő, U. F., VI, 214—217.); Denta (K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 163.); Zsidovin (Torma Károly az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 138.); Karánsebes (Ortvay T.: Tibiscum helyfekvése; Arch. Közl., X, 3. fzt., 35.); Mehádia (L. Böhm: Alterthümer längs der Donau; S.-A. aus Arch.-ep. Mitth. aus Oesterreich, 1880, 9, ¹⁸.); Szerb-Pozsezsena (Torma K. az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 138.)

3. Legio V. Macedonica: Mehádia (L. Böhm: Alterthümer längs der Donau; S.-A. aus Arch.-ep. Mitth. aus Oesterreich, 1880, 9, ¹⁸.); a Maros mellett, Uj-Aradon? (K. Gooss: Studien, Schulprogramm, 74.)

4. Legio XIII. Gemina: Ó-Orsova (L. Böhm: Alterthümer längs der Donau; S.-A. aus Arch.-ep. Mitth. aus Oesterreich, 1880, 7.); Mehádia (Böhm, u. a. helyen, 9, ¹⁸.); Karánsebes (Torma K.: Arch.-ep. Mitth., VI, 141.); Bules (Rómer Fl. a „Századok”-ban, II, 428.); Német-Csanád (u. a., u. o.).

b) *Cohorsok.*

1. Cohors Britannica miliaria: Ó-Orsova (L. Böhm, Alterthümer, 7.).

2. Cohors II. C. (?): Szerb-Pozsezsena (L. Böhm, Alterthümer, 4.).

3. Cohors I. Ubiorum: Zsuppa (Torma K. az Arch.-ep. Mittheilungenben, VI, 141.); Mehádia (u. a., u. o., 142.).

4. Cohors II. Hispanorum (108): Versecz (Milleker B.: Versecz város története, I, 15.); Uj-Palánka (L. Böhm: Alterthümer, 2.).

5. Cohors III. Delmatarum pia fidelis (Gallienus alatt): Ó-Moldova (L. Böhm: Alterthümer, 4.); Mehádia-Plugova (Torma K. az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 124.).

6. Cohors V. Gallorum: Szerb-Pozsezsena (Fr. Cumont az Arch.-ep. Mitth.-ban, XIV, 111.).

c) *Alák.*

1. Ala II. Pannoniorum : Ó-Palánka (L. Böhm: Alterthümer, 2.).

2. Ala I. Tungrorum Frontoniana : Versecz (Milleker Bódog: Versecz város története, I, 16.).

3. Ala Viviorum : Vaiszlova (K. Torma az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 141.).

d) *Rendkívüli csapatok.*

1. Milites I. decuriae : Zsuppa (Torma K. az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 142.).

2. Numerus C(ivium) R(omanorum) : Ó-Moldova (L. Böhm: Alterthümer, 5.).

3. Numerus Palmunerorum : Karánsebes (Torma K. az Arch.-ep. Mitth.-ban, VI, 120, 121.).

4. Numerus Mauretanorum, Tibiscensium : Karánsebes (Torma K. az Arch. Értesítőben, U. F., VI, 315.).

5. Vexillatio Daciarum : Mehádia (K. Gooss: Untersuchungen; Archiv, XII, 130; Pesty Fr.: Szörény, II, 323.).

Ezen adatokból kiviláglik, hogy Dél-Magyarországon a Duna és Maros között meglehetősen sok katonai csapat állomásozott. Ezek szép számú megerősített táborokban voltak elhelyezve, melyek a kitünően szerkesztett daciai tábor-hálózatnak egy részét képezték. A Duna-átjárókat a castellumoknak egy egész sora fedezte, melyek Páncsován, Kubinban, Ó-Palánkán, Szerb-Pozsezenán, Ó- és Uj-Moldován, Gorni-Lyupkován, Szviniczán és Ó-Orsován állottak. A bányavidék bejáratát védni az Ó- és Uj-Moldován volt castrumok feladata volt. A Maros mellett feküdtek a következő megerősített pontok: Bulcs, Uj-Arad és Német-Csanád. A transtierna-tibiscumi utat a Cserna és Temes völgyeiben a Mehádián, Mehádia-Plugován, Domasnián, Teregován és Szlatinán elhelyezett álló táborok fedezték; az utóbbi két castrum a teregovai kulcsot bevehetetlenné tette. A Lederatából Tibiscumba vezető utat a Grebenácson, Varadián, N.-Szurdukon, Zsidovinon, Furlogon és Delinyesten állott castrumok védelmezték; a Tibiscumból az erdélyi határig terjedő útrészletet pedig a szovoji és vaiszlovai erődök fedezték. Nyugat felé a verseczi és dentai castellumok voltak előre tolva; a védelmi vonalban nyugot felé Zsidovin a főtábort képezte, míg Zsuppa (Tibiscum), a viminacium-tibiscumi, tierna-tibiscumi és tibiscum-sarmizegethusai utak góczpontján, nemcsak Dél-Magyarország katonai s hadászati főhelyét, hanem a daciai metropolis elővédjét is képezte nyugat felé.

Hol a pont fontossága követelte és a helyi viszonyok megengedték, ott alkalmas hegyesúcsokon erősített kém tornyok (speculae) épültek, melyeknek célja a környék megfigyelése volt. Egy ilyen volt a verseczi várhegyen, honnan messzire a nyugati síkságba és délfelé egészen Lederatáig (Rámáig) láthatni; egy másik a varadiai Kilia-hegyen létezett, hol a lederata-tibiscumi út a hegyekbe hatolt.

Dél-Magyarország erődítményei vonatkozásban állottak végre azon, a Marostól függőlegesen a Dunáig húzódó sánczokkal, melyek valószínűleg az augustusi korszakban a dákok ellen épültek, azután megfordítva a jazygok ellen használtatván, céljokat: a fontos közlekedést az uj-palánkai és orsovai dunajáróktól Tibiscumig védeni — az első pillanatra elárulják.¹⁾

A bánsági sánczok pusztá földhányásokból állanak s egymással párhuzamosak. Helyenkint, mint például Alibunártól északra vagy a homokterületben, még meglehetősen jó fentartásuak. Itt-ott az alapjuk 4—5 m., a koronájuk 1.5 m. széles; a sáncz konturjai még egészen tiszták. E sánczok mindenütt — legjobban láthatni ezt Párta, Grebenác és Gajtassoll között — a terep minden változatait követik: meredek magaslatokra kapaszkodnak fel, völgyeket szelnek és folyókat lépnek át.

Ezen két délmagyarországi vonal közül az egyik kezdetét veszi Lippa és Ó-Paulis között, s tova húzódik Zábrán és Ujfalu környékén délnyugati irányban, Keszincz, Charlottenburg, Greifenthalon keresztül Bencsek s Janova mellett Remetéig, hol a Bégát éri el; ezentul Mosnicza (Bessenjó) és Bukovecz között déli irányban halad és Medves, Dragsina határánál a Temest érinti. Innen megtartva ugyanezen irányt, Török-Szákos felé vonul és Román-Sztamorán keresztül futva, Birdánál a Berzávához ér. Ezen túl Berekucza, Butyin, Germán, Kis-Zsám közelében halad s Versecz és a temesvármegyei Paulis között egyenesen déli irányt tartva Potporány mellett húzódik Grebenác felé, melytől nem messze délkeletre közel a Karashoz elvész.

A másik vonal kezdődik a Maros partjánál Szépfalu és Hidegkút között; s húzódik Allioson felül Máslakon és Fibisen keresztül Piski és Murány között haladva Csernegyháza alá, melytől nem messze a Beregszót átmetszi s a Vadászerdőt keresztül futva Temesvárt érinti, hol a Mehala és Józsefváros mellett halad el Szabadfalva felé és a saághi erdő alatt a

¹⁾ K. Gooss: Studien, 26.

Temeshez ér; azontúl Liget, Zsebely, Fólya, a dettai rónákon, Opaticza és a szentgyörgyi zárda mellett vonul el, és Omor-Denta között a Berzavát szeli át; ezután déli irányát megtartja még Német-Sztamora és Deschánfalváig, melyek között elvonulván, Moraviczának irányul délnyugatnak fordulva s Vatinánál a nagy alibunári mocsár keleti oldala mellett elszakad; Alibunár és Szt.-Mihály között ismét feltűnván, s Alibunár alatt újra megjelenván, a nagy fútóhomokon keresztül délnek húzódik, Deliblat mellett elhaladván, Kubin mellett éri végét.¹⁾

Az első vonalat a Berzava, Poganis, Temes és Béga folyók metszik át, a második pedig a Berzava, Temes és Béga által szakítottatik meg.²⁾

A bánási sáncokat Grisellini³⁾ óta többen az avaroknak tulajdonították; így Ormós Zsigmond is⁴⁾ és mások. Főleg Torma K. volt az, ki azok római eredete mellett fellépett.⁵⁾ Egy nagyobb munkálatban Pontelly István is foglalkozott velök.⁶⁾

A dunai limes, melyen különben az egész daciai erődítési rendszer alapult, egy castrum-sorból volt képezve, mely a Duna jobb partján volt elhelyezve, és egy tekintélyes hajóhad által védetett, mely a Dunán és mellékfolyóin mozgott.

A területünkkel határos három legiónak főhadiszállása volt, és pedig: Pannonia inferiorban: Acimincum (Zalánkámen) a leg. II. Adjutrix főtábor, mely Hadrian alatt Aquincum-ba (Ó-Budára) tététt át. Moesia superiorban: Singidunum (Belgrád), a leg. III. Flavia főtábor, és Viminacium (Kosztolác), a leg. VII. Claudia főhadiszállása.

A Duna mentén, a Tisza torkolatától Orsováig a következő erődök feküdtek sorban: Acimincum (Zalánkámen), Taurunum (Zimony), Singidunum (Belgrád), Vinceia (Szendrő?), Margum (a Morava-torkolatánál), Viminacium (Kosztolác), Lederata (Ráma), Punicum (Gradiste?), Vicus Cuppae (Galambóc?), Ad Novas (?), Ad Scrofulas (?), Taliata (Golumbina vagy Milanovác?), Tierna (Tekiah) és Egeta (Kladova).

A Dunán czirkált flottának (Classis Moesicae et Pannonicae) keletkezése a dunai római tartományok keletkezésével egyidejű, mert Tacitus mint Claudianus alatt a Kr. u. 50-ik évben létezőt

¹⁾ Miletz János után; Tört. és rég. Ért., I, 12, 13.

²⁾ Monostortól, Vinga mellett, Bobdáiig egy harmadik sánc vonul; de ezt Torma K. avar határsáncznak nézi. Arch. Ért., U. F., II, XIX.

³⁾ Fr. Grisellini: Gesch. d. Tem. Banats, I, 296. s. k. II.

⁴⁾ V. ö. Tört. és rég. Ért., V, 65—70.

⁵⁾ Torma Károly: A limes dacicus felső része, 105. s. k. II.

⁶⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., II, 181—209.

említi. Kezdetben pannoniaira és moesiaira oszlott és külön praefectusok parancsnoksága alatt állott. A hajóhad állomásai, melyek a mi területünk szomszédságába estek, a következők: Pannonia inferiorban: Taurunum (Zimony); Moesia superiorban: Margum (a Morava torkolatánál), Viminacium (Kosztolác) és Egeta (Kladova). Későbbben a mellékfolyókon szintén voltak önálló flották. Nem szenved kétséget, hogy Dacia meghódítása után a Tiszán és Maroson is mozogtak hajóhadí dereglyék. Ama felirásos kő azonban, melyen a praefectus Tibissi et Danubii említettik, hitelesség tekintetében el van vetve.

E flotta feladata úgy hadi mint administratív volt. Egyrészt ugyanis a folyópartok védelmére szolgált. Ezek folytonos lánczolatban erődök és községi telepítvényekkel lévén elborítva, sok tekintetben biztonságuk a flotta czirkálásától volt feltételezve. De másrészt a katonai transportok, élelmi- és hadiszerek szállítása is kiváló teendőjéhez tartozott¹⁾

¹⁾ Ortvyay T.: Magyarország régi vizrajza, II, 160--163.

Néhány vonás az európai ember praehistoriájából.

A népek, sőt az emberiség történetét egy folyamrendszerhez lehet hasonlítani. A vizek a föld különböző helyein törnek elő. Minden forrásnak megvan a maga sajátos tulajdonsága, a melyet azonban csak addig tart meg, míg forrásvidékével azonos tulajdonságokkal biró viszonyok közt végzi pályafutását; mihelyt más talajt ér, ahhoz alkalmazkodik, a szerint változtatja meg eredeti tulajdonságait. Épen így bírhattak egymástól elütő, de sajátos tulajdonságokkal a földkerekség különböző részein lakó népfajok. De e sajátosságok idővel átváltoztak; részint azon klimatikus változások szerint, melyek a földet érték, részint az ember mozgékonyasága folytán, a ki, kedvezőbb és kényelmesebb földrajzi fekvést keresve, távoli vidékekre vándorolt; de különösen a népek érintkezése, összekeveredése és összeolvadása folytán.

Ha a folyam folyásával szembe haladunk, ráakadunk valahol annak forrására. Épen így érzük el a népek őskorát, ha a történelem fonalába fogódzunk. De utóvégre a történelem fonala véges, a mint véges a folyam, pályája is. Ez utóbbit elérjük valamely sziklarepedésnél vagy hegyoldalnál vagy másutt, a honnét kibugyog. De ennél tovább nem kísérhetjük szabad szemmel pályáját, nem azon tekervényes és titokzatos úton, melyeket a föld belsejében végez, míg napfényre kerül. Így hatolunk fel az egyes népek történetében is azon forrásokig, a melyeket a történelem nyújt, fel a legrégebb feljegyzésekig, sőt ezeken túl is, a hagyományokig; de ezeken túl csak rejtett és titokzatos nyomokon haladhatunk tovább, akár a geologus, a ki csak a vízhozta alkatrészekből következtet a csermely földalatti útjára. S valamint a geologusnál csak a vízhozta anyagok alkatrészeinek meghatározása enged némi világosságot amaz elrejtett rétegek sötétségébe; akként a történelemnél is csak a föld rétegeiből kikerült emberi ősmaradványok és ezeknek meghatározása vet világot az emberiség őstörténetére.

A történelezt, mint mondtam, a föld rétegeinek kutatása viszi tovább céljához. S csak ezen álláspontról, t. i. a föld rétegeinek kutatása alapján adhat nekünk számot azon emberről, a ki történelmünket és hagyományainkat megelőzve, élt vala a continenseken, s csak ezen álláspontról

beszél annak elterjedéséről, lakóhelyeiről, szokásairól, fegyverei- és szerszámairól, áldozati szertartásairól, temetkezési helyeiről stb.

Midőn a történész, elhagyva azon tért, a melyen őt még az írott okmányok és hagyományok vezették, azon talajra lép, a hol csak a föld rétegeiben elrejtett maradványok vezetik: az ember őstörténetéuek talajára lép, s tudománya őstörténet, praehistoria nevezetet nyer.

Az őstörténelem feladata értesítést adni az ember megjelenéséről e földön, ásatag maradványok nyomán, s némi tájékoztatást nyújtani az ősemberről antropologiai és etnografiai tekintetben.

Minden népnek megvan a maga története s a maga őskora. Az őskor minden népnél a távoli multban nyom és határ nélkül végződik; de a történeti kor kezdete is a legtöbb népnél többé kevésbbé homályos, bizonytalan.

Vannak népek, mint pl. a chinaiak és az egyiptomiak, a kikuél a történelem szálai időszámításunkat megelőzőleg a negyedik ezredbe hatolnak fel; a classikus ókor följegyzései a második ezredből valók; a Duna mellékein és az Álpok vidékén lakó népek története a görög és a római írók följegyzéseivel s a hagyományértesítésekkel, de tulajdonképen csak a római gyarmatosításokkal veszi kezdetét; Közép-Európa a mi számításunkkal lép a történelem keretébe és az északi Európa népeinek története tulajdonképen csak a kereszténység behoztatával kezdődik. Az amerikai népek őstörténete közel áll hozzánk, mivel ezek csak Amerika felfedezésével vétettek fel a történelem keretébe.

A jelen értekezésben csak az európai ember praehistoriájával akarunk foglalkozni, de ezzel sem tüzetesen, mivel csak néhány jellemző adatot emelünk ki az európai ember őskorából.

Mikor és honnan jutott az ember az európai talajra, mikor lett ezen continens birtokosa, azt évszám szerint senki sem képes meghatározni. E tekintetben meg kell elégednünk, ha az ember ittlétét a geologiai korszakokban kimutatni tudjuk. Erre pedig megtanít a geologia. A geologia tudománya bebizonyította már, hogy az ember a diluvialis korszakban létezett, hogy tanuja volt azon romboló jelenségeknek, melyek földrészünket a mondott időkben érték, s melyek ő rá uézve, mint azon kor állataira nézve is elég végzetesek voltak. A geológiának, mint már említettem, vannak olyan adatai, a melyek alapján bepillantathatunk az őskori ember történetébe. Ezen adatok az őskori maradványok, az ugynevezett leletek, a melyekben az ősember csontmaradványai és szerszámai fordulnak elő kora állatainak csontmaradványaival. Ezen ásatag maradványokból, melyek történeti okmányokul tekintendők, ámbár csak csont- és kőből valók, tudjuk, hogy az ő ember kezdetleges korában kő és csont eszközöket használt, s csak később tanulta el az érczek felhasználását, a melyekből készíté később szerszámaikat. A szerszám-maradványok a leletek legfontosabb részei; mert csak ezekből

lehet következtetni azon kor emberének műveltségi állapotára, foglalkozására stb.

A leletekbeu előforduló szerszámok és eszközök szerint a praehistorikus kort kő-, bronz- és vaskorszakra szokás osztani, mivel az ő ember legelőször kőből, majd bronz- és vasból készíté szerszámait. Mi azonban ezen felosztástól eltérünk, és csak két kort veszünk föl: a fém-használatát megelőző korszakot vagyis a kőkort, és a fémhasználatának korszakát, az ugynevezett bronz- és vaskort. E felosztást azért tartjuk helyesebbnek, mivel a bronz- és vaskor közötti határokat alig lehet meghatározni; s mert a bronz- és vas használatának ideje mintegy összeesik.

Alig van valaki, a ki tagadná, hogy az ember csak lassankint emelkedett a cultura bizonyos magaslatára; nincs, ki kétségbevonhatná, hogy mesterségesebb emberi lakások készítése a culturalis állapot fejlettebb szakára esik, vagyis azon időre, midőn az ember szerszámai már oly tökéletesek voltak, hogy azokkal a légköri benyomások behatásai és a vad állatok támadásai ellen biztos és erős tanyát készíthetett. De míg az ember fölemelkedett a cultura azon polezára, hogy önkészítette tanyákban biztonságban érezhesse magát, hosszabb időre volt szüksége.

De hol és miként töltötte az ember azon hosszabb időt? Nem nehéz a felelet: járt tápláléka után, védekezett a vad állatok ellen és pihenőül felhasználta a természet nyújtotta biztosabb helyeket. Az ilyen természetnyújtotta tartózkodási helyekül legalkalmasabbak voltak a sziklák üregei és a barlangok. Hiszen mi védhette volna jobban a légköri benyomások ellen, mint a barlangok; honnét leskelődhetett volna kényelmesebben zsákmányára, mint a barlangokból; hol pihenhetett volna napi fáradalma után nyugalmasabban, mint a barlangokban; mi lehetett volna elejtett zsákmányának biztosabb rejteke, mint a barlang: s ha az örökös küzdelemben erőit gyöngülni érzé, hol vonhatta volna meg magát inkább, mint a barlangban?

A régészek által átkutatott száz meg száz barlang mind azt igazolja, hogy azokban az ember tartózkodott s hogy azokban lelte sírját is. Ezt igazolják az emberi maradványokat tartalmazó barlangok, melyeket Európának nemcsak egyes helyein fődöztek fel, hanem bőségesen találtak a continens minden részeiben. Előfordulnak ilyenek a Földközitengert környező országokban, Egyiptomban, Szíriában, Görögországban, Italiában, Spanyol- és Franciaországban, Svajcz és Németországban, Morvaországban, Galicziában és Lengyelországban, Korontánban és Krajnában, Belgiumban és Angolországban és hazánkban is.

Az őskori maradványokat tartalmazó barlangok átkutatásával azt tapasztalták a tudósok, hogy az ott előforduló eszközök és szerszámok közt némi különbség mutatkozik, a mennyiben egy részök teljesen durva és megmunkálatlan, másik részökön ellenben a megmunkálásnak, némi

kopácsolásnak, esiszolásnak nyomai is láthatók. Ezen az alapon osztják föl ama diluviális őskort két szakaszra: egy régibb paleolith és egy újabb neolith korra. Amabba a teljesen nyers eszközök maradványai sorozatnak, emebbe tartoznak a némi megmunkálást feltüntető maradványok.

A palaeolith korszakból való leletek jellege: emberi maradványoknak együttes előfordulása kiveszett vagy azon vidékekről elköltözött állatok maradványaival és teljes hiánya a fémből készült eszközöknek, szerszámoknak.

A palaeolith korszakra vonatkozó leletek között legnagyobb fontosságnak a Lartet és az angol Christy által eszközölt francziaországi barlangkutatások (1864—74) Perigord-ban, Dordogne tartományban s különösen a Vézère völgyben. Ezen vidék barlangjaiban, de a diluviális rétegekben is, találnak felette sok hasított és eltöredezett rénszarvas csontmaradvány mellett emberi készítményeket, eszközöket. De ez utóbbiak teljesen símitatlanok és durvák. Ráakadtak itt szénre és égetett kövekre is, mint az ősz tűzhelyek maradványára; — késekre, vakarókra, lándzsahegyekre, kalapácsokra, fűrészekre, melyek jobbára tűz- és szarukőből valók; továbbá csont-tűkre, szigonyokra, gerelyekre.

Dr. Schmerling 1833-ban Lüttich mellett több barlangot kutatott át. Talált két emberi koponyát, kovakőből készült eszközöket és őskori állatok (barlangi medve és hyena) csontmaradványait. Dupont ugyanilyen eredménnyel kutatott 1866-ban Namur vidékén.

Több helyen eszközölt kutatások daczára még sem hitték el a szakadósok általánosságban, hogy az ember az őskori orrmányosokkal és a mammuttal együtt élt volt; de dr. Falconer 1858-i kutatásai Angolországban Brixham mellett eloszlattak e tekintetben minden kétséget, a mennyiben az említett állatok maradványai ott is tűzkőből készült eszközökkel keverten találtattak.

A muggendorfi barlangokat 1774-ben Esper kutatta át s ő is azon meggyőződésre jutott, hogy az ember a diluviális állatokkal együtt élt Európában.

A Nördlingentől nem messze fekvő „Ofnet“ nevezetű barlangokat Fraas kutatta át. Itt is találtak mammut csontmaradványokat, de más őskori állatok csontmaradványait is, emberi csontmaradványokkal és eszközökkel keverten.

A Schelklingen melletti (nem messze Ulmtól) barlangok leletei, Schafhausen tanár értesítései a Bodeni tó vidékéről, az Etterzhausen melletti kutatások, Kamp és Blansko vidékének leletei valamenyien csak azt igazolják, hogy az ember Európa közepén együtt élt a mammuttal és a rénszarvassal.

Az imént említett adatok és az ezekre alapított következtetés, hogy az ember Európa közepén egykor együttélt a mammuttal és a rénszarvassal, megerősítést nyernek a diluviális rétegekből a lösz- és tőzgeből napfényre került maradványok által. Ezek közül igen nagy fontossággal bírnak

a már 1847-ben ismertetett Somme-völgyi (Albeville és Amiens között) leletek. Itt is találtak durva készítményű kovakő fejszéket és mammut, barlangi medve, orrszarvuak maradványait; az 1873-i kutatások hasonló eredményre vezettek. Ugyancsak ilyen eredményt mutat az 1867-i Colmar melletti egusheimi kutatás, a midőn a Rajna völgye löszében emberi koponya részeket és mammut és más diluviális állatok csontmaradványaira bukkantak. A schussenriedi lelet olyan állatok maradványait tartalmazza, a melyek jelenleg csak az északi sark körül élnek. Fraas e leletről azt mondja, hogy ez oly korszakból való, a mikor e sváb fönsíknak olyan jellege volt, mint most a sarkvidéknek; s ekkor is már él vala az ember.

Ha már most az itt felhozott adatok alapján következtetést vonunk Közép-Európa praehistorikus emberére, az ő kulturális és természeti állapotára, csak azt mondhatjuk, hogy az a cultura alacsony fokán álló vadász volt, a ki csont és kő szerszámokkal élt s ilyenekkel harezolt az őt környező állatvilággal. A barlangi medve és a mammut periodusának embere mint azon kor állatai, a barlangokban élt, fegyvere a buzogány vala, eledelét képezte az erdők vad gyümölcse és a mit a vadászat és halászat nyújthatott; házi állata még nem volt.

A rénszarvas periodusának, vagyis az ifjabb diluviális korszaknak, embere már némi kulturális haladást tüntet fel. Szerszámai már némi megmunkálást mutatnak; ütés, kalapácsolás által a szögletek le vannak simítva, a csontokon ékítő kareolatok mutatkoznak. Fénylő tarka köveket és kagylókat ékítményül használ, agyagból edényeket készít, s tán akkor volt már szelidített állatja is. Főtáplálékát szolgáltatta a ló és rénszarvas.

A francia antropologusok az ősember tüzetesebb jellegzésére és meghatározására két fajt vettek fel: az Eromagnont és a Furfoost. Mind a kettő lelhelyétől veszi nevét. Az első 1868-ban fedeztetett föl az Eromagnon nevű barlangban a Weser partjain. Az itt talált koponyák dolichocephalok, magas homlokkal, kiivezett fejtetővel, az arcz orthognát, a csontváz magas testalkatot jelez. A Furfoos faj belgiumi. Ezen maradványok egy rövid fejű meso egész brachycephal fajtól való, a homlok alacsony, a koponyáívetet kevésbé magas. E két fajnak Hochstetter szerint megfelel a hosszú fejű eszkimó és a rövid fejű lapp, a kik a jégkorszaknak északra való haladásával a sarki állatokkal együtt északra vonultak s helyt engedtek az árja faj bevándorlásának és elterjedésének Európa közepén.

Az ifjabb kő- vagyis a neolith periodus az alluviális korszakba esik. Ezen periodusból kulturhistoriai tekintetben legfontosabbak a dolmenek, a menhirek és a kőszerszámok. Ez utóbbiak az előző korszak szerszámaiktól a kiállításban különböznek, megmunkáltatásuk már csiszolás által is eszközöltetett. A menhirek és dolmenek leginkább sírok, az előbbieniek sírkő- emlékek. Ugy látszik, hogy az őskori embernél is egyetemes szokásként tűnik fel azon eljárás, hogy kedvelt elhunytjai emlékét megörökítette,

Innét van az, hogy ezen építményekhez a követ használták anyagul, mint a mely az idők viszontagságaitól függetlennek látszik, s ezt is oly nagy arányokban alkalmazták, hogy a mostani szállító eszközöknek is elég nehézséget okozna az ide-oda hurezolás.

Az ilyen őskori köemlékek száma ezrekre rúg, s különösen sok fordul elő Európa nyugati államaiban.

A menhirek alatt pusztán egyes, vagy sorokban felallogatott hosszúkás köveket értenek; ha e kőoszlopok kerek vagy elyptis alakban állanak, kőköröknek (cromlech) neveztetnek. A kőkörök rendszeren egy-egy sírt vesznek körül, de vannak sírok, melyek többszörös körrel vannak körülvéve. Azon sírok, melyek kőtáblakkal vannak falazva és földdel felhányva tumuli-nak neveztetnek. Ezek néha 10 m. magasságu halmok; a sírhoz folyosó vezet.

A sírok legősibb alakját a dolmenek képviselik. Ezen építkezéseknél élőkre függélyesen állított kőtáblákon egy vagy több kőtábla, mint fedő nyugszik. Az egész építmény egy kamarához hasonlít s mintegy arra mutat, hogy ezen periodus embere elhagyta a természetes temetkezési helyet, a barlangot, de hozzá hasonlót készített a nyiltabb téreken.

A mi e síremlékek előfordulási helyét illeti, azt mondhatjuk, hogy ezek az óvilág minden részén előfordulnak. Találatnak északi Németországban, Dániában, Svédországban, Norvégiában, Angol-, Skót és Írországban, északi és nyugati Franciaországban és a Pyrenäusok völgyeiben, a Földközi-tenger környékén, északi Afrikában, nyugati Ázsiában, keleti Európában; de nem találtattak keleti Franciaországban, déli Németországban, Ausztriában és Magyarországon; ámbátor ezen vidékek is be voltak már népesítve a dolmenek építése idejében.

Ezekhez hasonló jellegű sírdombok hazánk területén is találatnak; ezek az úgynevezett hún halmok. Ezekről dr. Szabó megjegyzi, hogy nem mind emberi művek, hanem vannak közöttük geológiai eredetűek. „Tájékozást a halmok helyzete nyújt legelőször. A magyar medence alsíkján felülemelkedő területen a földhalmok mind praehistoriai emlékek, a legnagyobb depressióban előfordulók között azonban lehetnek mesterséges és természetes halmok is. Ez utóbbiak a régibb negyedkori fensíkből erosioi hatás után fenmaradt kúpok vagy az egykori folyók kanyarulatán képződött rakományok. Erről meggyőződni csak a halmok átmetszete által lehet legbiztosabban. A geológiai halmoknál a környékben észlelt rétegsorrend észlelhető és az ásás alkalmával eleven földnek találjuk, míg a mesterséges halmok hányt földjében geológiai rendeződésnek nyoma nincs.“ A lengyel földön előforduló kurganoknak nevezett halmok szintén őskorból fenmaradt sírhalmoknak bizonyultak.

A megalith-síroknak fennebb említett elterjedése azt bizonyítja, hogy a sírok szertartása egyetemes szokás volt; és alig van a földkerekségen

tartomány, a hol a sírokra vonatkozólag bizonyítékot ne találunk. E sír- emlékek, melyek az ember vándorlását mintegy nyomról-nyomra jelölik, s melyek északi Afrikában ép úgy, mint Európában nagy mennyiségben találtak, arra engednek következtetni, hogy e két földrész között hajdan sokkal szorosabb viszony volt, mint most. Ezt igazolja a sírok belszerkezetének és külalakjának a hasonlósága is.

Tekintve a sírok tartalmát, bizonyos, hogy már az őskorban kétféle temetkezési szokás volt: a hullatemetés és a hullaégetés. Dániában és Franciaországban a hullatemetés volt általános szokás; Németországban és Angliában a temetkezés mellett a hullaégetés is dívott. A hullák ülő vagy guggoló helyzetben vannak, ritkán fekszenek; az áll érinti a térdet s a kezek keresztbe vannak kulesolva. A holtakkal együtt rendszeren eltemették azoknak kedvelt tárgyait is: a férfiakkal fegyvereket, a nőkkel azok ékeit. És mintha a dolmenek építőinek tudomásuk lett volna egy túlvilági életről, holtjaikat a túlvilági utazáshoz érlelmi szerekkel is ellátták. A temetkezési szertartások, a sírok tisztelete a legősibb szokás, és minden jel arra mutat, hogy az ő emberben is élhetett ama hit, hogy a halálban nincs még vége mindennek.

A neolith periodus kőszerszámai, melyeket jobbára a megalith sírok őriztek meg az utókor számára, igen különfélék. Északi Németország, Dánia, Skandinávia muzeumai bőségesen el vannak látva e korból való leginkább tűzkőből készült fejszék és késekkel, fűrészek és törökkel, lándzsa és nyílhegyekkel; egyesek egészen le vannak kalapácsolva, mások ki is vannak simítva. A kalapácsokat leginkább diorit-, syenit- és bazaltból készítették és a kőzetek átlukgatásához is értettek. Agyagot használtak edények készítésére, melyeket szabad kézzel készítettek és tűz fölött kiégették; ez edényeknek csengésök nincs s külső és belső máz sem fordul elő rajtuk, az ékítmények egyenes vagy tört vonalából állanak; az agyagot homokkal és faszénnel keverték. Dísz tárgyakul leginkább vadkan és medvefogakat használnak, továbbá kagyló- és csiga-héjakat és ismeretes a borostyán is. Leginkább csontból és szarvból készítenek tüket az állatbőrök összeillesztéséhez, nyílakat, gerelyeket, szigonyokat. Megjegyezzük itt, hogy e kor leletei között Európa északi részeiben a fémből készült eszközöknek semmi nyomára sem akadunk, ellenben Franciaország és Európa déli részein már bronz- és vaseszközök is fordulnak elő, a mi arra enged következtetni, hogy a fémek feldolgozásával előbb a délen lakó népek ismerkedtek meg és a fém használatának terjedése délről északfelé haladt.

Hazánk barlangjaiban is fordultak elő őskori kőszerek; így Majláth Béla őszállatok csontjaival együtt talált a lipótmegyei barát-hegyi barlangban kovaeszközöket és emberi csontokat; Badányi Mátyás pedig lelt hasonlókat a szepesmegyei haligóczyi barlangban. Lehoczky Tivadar pedig a következőket írja: „Az aggteleki barlang elején levő úgynevezett csontházban

az 1852. és 1858. években csak úgy a felszínről szedtem őskori durva cserepeket és csontokat; később pedig báró Nyáry Jenő itt tüzetes ásatásokat tétetett nagy eredménnyel. Kiveszett állatok csontjai a bihari és más barlangjainkban bőven találatnak. De mi nem bocsátkozunk ez őskori leletek bővebb ismertetésébe, hanem csak egy-két adatot hozunk fel például Lehoczkynak, „Adatok Hazánk Archeológiájához“ című művéből.

Nevezetesen e tekintetben a szádéli őskori telepek Abauj-Tornamegyében, a melyekről Lehoczky a következőket írja: Jellemző volt itt azon lelet, a mely a Czukorsüveg közelében délfelől a patak balpartján a félig lemosott meredélyes part felső részén, mintegy másfél méternyi magasan feltűnt. Ugyanis itt a fekete égetett földből két emberi lábszár-csont meredezett ki; ennek következtében gondosan lehányatván a föltötte volt kövecses földet, meglátszott, hogy a hulla, melynek felső részeit már elhordta a víz, egykor nyugatról kelet felé volt fektetve a puszta földben. A lábaknál durva edény töredékeit és, mi nagy örömmre szolgált, egy 8 cm. hosszú és 143 cm. vastag, itteni mézskőből csiszolt fehérszínű kővésőt és egy rézlemez találtam, mely tárgyakból ítélve, biztosan megállapítható: hogy e hulla a kő- és bronzkor átmeneti idejéből származott s hogy e szerint e szűk völgyben már a történelem előtti korban, a neolithkő- és később a bronzkorban is tartózkodtak emberek, még pedig hosszú ideig, mert a völgy hosszában lépten-nyomon föltűnő számos kulturrétegek s a tömérdek konyhahulladék, urna és agyagedények cserepei erre határozottan mutatnak. Az egymás felett emelkedő rétegek szerint fent vas, közepén bronz és alól kőkorszaki emlékek rejlenek. Bizonyos az is, hogy az itt élt kevéssel beért ősemberek főfoglalkozása a vadászat volt; hogy a családi élet örömeit élvezték s e végből tartós lakóhelyeket készítettek magoknak, hogy kedvező időjárásakor künn a szabadban felállított színekben és gunyhókban tölték az időt, tél idején és zord napokban pedig a sziklák közötti üregekbe és lebujokba menekültek; nemkülönben, hogy megelégedett állapotukban a piperét kedvelték, edényeiket díszíték s halottaikat részint elégették, részint eltemették. . . .

Szolyva környékén 1870-ben szintén akadtak a kőorból való nyomokra. Lehoczky megnézett ott egy helyet, a melyet egy 190 cm. hosszú, 69 cm. széles és 40 cm. vastag kúpalakú kőduc jelzett. E nagy sírkövet elhengerítetté, alatta szenes földben vöröses fővennyel vegyített agyagból készült durva cserepeket talált. Ily helyek fordulnak elő a helység keleti határában is, a Hársfalva felé vezető út jobb oldalán levő uradalmi földeken; itt két halmot felásatván, az egyikben durva cserepeket, a másikban összenyomott hamvveder darabokat talált, a mi arra mutat, hogy itt az urnák eredetileg kőrakta kamarákban voltak elhelyezve.

Munkács városa a Latorcza balpartján elterülő rónán oly gőzponton fekszik, honnan a közlekedés nemesak délnyugatnak, hanem a távoli észak-

keleti vidékek felé is nyitott. S lehet mondani, hogy a város a mesés homályba nyúló őskorban itt élt népek telepein épült fel, mit a léptenyomon feltűnő kő- és bronzművek igazolnak. Ez őskori telepek roppant területet foglalnak el. Az itt előforduló őskori helyek között legérdekesebb az úgynevezett Kishegy, melynek mintegy 80 mnyi magas, egészen a Szernyetőig nyúló fősíkján mindenhol 20—40 méter átmérőjű és 2—8 méter magas halmok látszanak, míg a földszinén túrások és esővízmosta részekben obsidián- és kovakőeszközök és különféle cserepek bőven feltűnnek. Ez és a többi Munkács környéki őskori tanyák arra mutatnak, hogy a távoli őskorban itt emberek laktak s télen át használták e földalatti lebujszokat tartózkodási helyül. Az ilyen földalatti üreg közepén volt a tűzhely, a melyen főztek s a mely körül melegedtek. Hogy az akkor itt élt emberek kőkori szerszámaikat helyben magok készítették, arról bizonyosságot tesznek azon félig elkoptatott trachitkődúcok is, melyek ily felásott üregekben találtattak s melyeken nem csekély kitartással és fáradtsággal köveiket csiszolták.

A legifjabb kőkorszakból hazánkban igen sok finom s csiszolt alakú kőszerszám, fegyver és egyéb ily tárgy találtatik, melyek metszésekkel és bevésésekkel díszítvék és nyíllyukkal ellátvák. Vésők bőven fordulnak elő, úgy a kézzel készített edények töredékei is. Ezekkel egyetemben fordulnak elő már háziállatok és a földművelés és a marhatenyésztés nyomai is. E szerint az ezen korbéli ember már leveté barbar természetét, és nemesak vadász és halász, hanem pásztor és földműves is volt; sőt értette az állandó lakás-készítést. E lelhelyek az alluvial (rakodmányi) talajban jönnek elő, s ide tartoznak a tőzegrétegek, csigadombok, czölöptelegek, sírhalmok, valamint a keltakor legrégibb nyomai, melyek már a történelmi korhoz közelednek.

A neolith periodus emberének leghívebb kulturképét nyújtották az indiánok Amerika fölfödésekor. Ezek is mint a neolithkor embere a vadászat mellett űzték a halászatot, a földművelést, az állattenyésztést, a neolithkor embere űzött némi űzérkedést, ruházkodott állatbőrökkel és értett a szövéshez is, erős és állandó lakóhelyet épített magának és ezt valószínűleg az időszakok szerint változtatta.

Bár eltérők a nézetek arra nézve, hogy mily néphez vagy népfajhoz tartoztak a dolmok építői, mégis a megalith emlékek jelei leginkább csak arra mutatnak, hogy kelták voltak azok, a kik azokat emelték; valószínű az is, hogy a kelták a fémkorban a kelta-germánoktól legyőzettek. Virchow szerint azt kevésbbé szabad képzelnünk, hogy az valami hún nép lett volna, a mely a hún sírokat emelte, mert csak a sírok voltak nagyok, de nem a csontvázak, melyeket a sírok tartalmaznak. Az északdolmenseiben csak mesocephal és dolichocephal nép maradványai találtatnak, ami tiszta árja typos, tehát azokat a finn-esúdi fajhoz nem lehet sorozni. Valószínű, hogy a dolmok építésének idejében Európa néprajzi tekintetben már elég

tarka volt, és valószínű az is, hogy turáni és árja népek voltak azok, kik az európai talajon a fémnek ismerete nélkül századokon át éltek, míg végre a második ezredben K. e. kelet és dél felől a fémhasználattal megismerkedtek.

Mikor, hol és hogyan jutott az ember a fém használatához: ezen kérdés teljesen eldöntetlen. Annyi bizonyos, hogy a fém mintegy három-ezer esztendővel időszámításunk előtt már alkalmazásban volt, az úgynevezett ifjabb kőkorszakban, s az is valószínűnek látszik, hogy Európában először a rezet és aranyat munkálták s csak később jött a bronz és vas alkalmazásba, jölehet, hogy e két utóbbi, közép- és déli Európában majdnem egy időben, tehát egyszerre jelenik meg, a miért itt a bronz- és vaskorszak-féle felosztást, a melyet az északi Európa archaeologusai oly erőszertettel szoktak felvenni, nem is szokás megkülönböztetni.

A neolith periodus első szakaszához soroztatnak Jütland, Dánia és más tengerpartok konyhahulladécai (kjökken mödding), a melyek közt ehető kagylók (ostrea, cardium, mytilus) héjai, fajdok, alkák, farkasok, rókák, hódok, menyétek, szarvasok, őzek, vaddisznók és halak csontjai is bőven találhatnak; és mindezek csak azt bizonyítják, hogy északon az ember kiváló előszertettel csak ott telepedett le, a hol ehető kagyló bőven volt, a hol a halászat és vadászat dúsan jövedelmezett. Ezen konyhahulladékok között csak durván munkált kő- és esonteszközök és agyag edényeserepek fordulnak elő.

A czölöpépítmények szintén jellemzik a neolith periodust.

A czölöpépítők vizenlakók voltak, a kik gunyhóikat vagy a tavak szélein, vagy moesarakon és pocsolyákon építették. Sok ezer szál tölgyet, éget, nyit, bükköt, fenyőt vertek be a tófenékre s ezekre emelték gunyhóikat. Az eredeti tófenéken, mely azóta jelenkori iszappal borított be, fekszik azon kulturréteg, mely ezen kor agyageserepeit, fegyvereit és eszközeit tartalmazza s a melyek közt találhatnak esontmaradványok szarvas, őz, kecske, juh, ló, szamár, róka, medve, farkas, zerge, szarvasmarha, disznó és különféle madarakból. A gabona, mint fekete fénylő szén fordul ezek között elő. Alma, körte, mogyoró, bükkmakk, kőkény s más erdei gyümölcsök maradványai sem ritkák. Ily czölöpépítmények kimutathatók Európa igen sok részein, nevezetesen: a bajorországiak, ausztriaiak, északi németországiak, irhoniak és különösen a svájcziaiak. Ez utóbbiak, kivált a nyugati Svájczban, azért kiváló fontosságnak, hogy a kő és esontszerszámok mellett bronz- és vaseszközöket is tartalmaznak, a mi arra mutat, hogy ezek az újabb czölöpépítményekből valók és így teljesen már a fémkorba esnek. Ezen czölöpépítményeken kívül a fémkorhoz valók a hulladékhalmok, hamutelepek, terramárék, az áldozati helyek, és az őstemetők közép- és északi Európában. Ezek keletkezését az árja népfaj azon törzseinek kell betudnunk, a melyek a római gyarmatosítást megelőzve, e területeket

benépesíték, mint a kelták, gallusok, germánok, szlávok. Ez azon periodus, a mely kelto-germánok, majd kelto-gallusnak neveztetik s a melyet a római-germán vált fel.

Az imént említett periodus legfontosabb maradványai a sírokban fordulnak elő. Ezek az úgynevezett halomsírok (tumuli) Európa nagy részében. A déli szlávok e sírokat gomiloknak mondják, a csehek mohila, gomilának nevezik, a lengyelek és a déli oroszok kurgane név alatt ismerik. E sírok leginkább kisebbszerű halmokon, buczkákön fordulnak elő és pedig vagy egyenkint, vagy tömegesen. A hulla-temetés és égetés egyaránt divatos; az agyagedényekben fönmaradt csontmaradványok azt mutatják, hogy a megholtakat élelmi szerekkel is ellátták. Magyarországon és Erdélyben igen sok halomsír fordul elő, de a halmokon való temetkezés mellett divatos a sík mezőkön való temetkezés is.

A hallstatti tó színétől mintegy 400 méter magasságban van egy ős temető. Ezt kezdetben figyelembe sem vették, mivel római maradványnak tartották, de 1847—1864 systematikus ásatásokat eszközöltettek itt, s ezek nyomán tudjuk, hogy kelto-germánok voltak azok, a kik itt halottjaikat temették. A csontvázak hátgerinczre fektetve fekszenek kelet-nyugati irányban, az arcz napkeletnek néz. Mintegy ezer sírt kutattak itt fel és hatezernél több régi tárgyat szállítottak innen a cs. és kir. régiségtárba Bécsbe. Hogy az ős kelto-germánok, a kik mintegy 2000 esztendővel a mi számításunk előtt benépesíték Hallstatt környékét, sóbányászattal is foglalkoztak, azt fényesen igazolják azon nyers bőrkosarak, melyeket 1881-ben mintegy 100 méter mélységben találtak, s most az udvari muzeumban őrzik.

A kelto-germán temetőknél fiatalabbak az úgynevezett vend temetők. Elnevezésüket Közép-Európa legősibb szláv törzstől, a vendtől, vették. Lausitz környékén tanulmányozták először, a hol jelenleg is vend törzsmaradvány vagyón. A vend temetők egészen a historikus korig nyulnak, s róluk most azon nézet az uralkodó, hogy azok a vendeket megelőzőtt germán törzseknek a maradványai. A vend temetők, a mint említettem, a historikus korig nyulnak. Ezzel elértük azon pontot, a hol az őshistoria és a historia találkozna, a hol a régész megszűnik régész és kezd történéssz lenni.

Irta: VÉBER ANTAL.

TÁRCZA.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén, 1892. évi december hó 23-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, Kovacsics Gyula, Derera Izrael s többen választmányi és rendes tagok.

49. Társulati igazgató, Deschán Achill, mint elnök üdvözli az egybegyűlt tagokat, s az ülést megnyitottnak nyilváníja.

50. Patzner István, főtitkár, felolvassa a társulat beléletében a mult ülés óta előfordult nevezetesebb mozzanatokról szóló következő jelentését:

Tisztelt választmány!

A mult ülés óta muzeumi gyűjteményünk számára a következő aján-dékok érkeztek:

a) Dr. Berkeszi István, társ. tag, hely. titkártól egy régi ezüst pecsétgyűrű, nyolczszegletű lapján koszorúban egy ötágú korona, N és P betűk, továbbá egy galyat vivő madár, a lap két oldalán három-három pontozott rosettából való ékitmény, s az egész gyűrűn végig fonatos és pontozott vonal-díszítmény.

b) Ugyanattól a következő könyvek és füzetek:

Ungarische Zustände. (Szerző neve nélkül.) Leipzig: F. A. Brockhaus, 1847.

Hunnia függetlensége. Irta Stancsics Mihály. Jena, 1847.

Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar prófétának látása szerént. Fordította mulattságból üres órájiban Sz. Sz. A. Pozsonban, Weber Simon költségével s betűivel 1790.

Anekdoten zur Geschichte des Angriffes und der Vertheidigung der Normalschulen in den kaiserlich königlichen Staaten. — Nebst Berichtigung verschiedener in öffentlichen Blättern verbreiteten Nachrichten von dem sogenannten Presburger Kongress im Jahr 1782. und von Einführung des Normalinstituts in Russland, Frankfurt und Leipzig. 1784.

A magyar polgári alkotmány vesztének vád- és véd okai. Lipcse, 1851.

Anti-urbérváltság. Lipse, 1846.

A magyar nemzetiségről. Irta Kállay Ferencz. Pesten, 1836.

Képek a magyar politikai és törvényhozási életből. Első és második füzet, Lipse, 1844.

Két nagy hazafinak emlékezete. Budán, Pesten és Kassán, 1790.

Id. Almássy József és báró Vétsey Miklós főispán beiktatási beszédeik. 1825-be. Lötse.

A haza szent szava. Királyi fő kormányozója nagy neve napján. MDCCCVI. Kolozsváron.

A tudomány és virágzó nemzeti nyelv hazánk boldogságának talpkövei. Irta Kenderesi. Kolozsvárott, 1805.

Puncta et Animadversiones pro rei litterariae emendatione. etc. A Georgio Szluha P. P. P. A. M. DCC. XC.

Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn wieder ihre Beneider und Verläumder. Pest, bei Johann Lindauer, 1790.

Reflexiones cunctorum Hungariae civium non nobilium adversus illud diplomatis punctum quo nativi etiam Patriae Filii, non Nobiles, ab omnibus publicis Officiis excludendi decernentur. — Directae ad excelsos regni Hungariae Proceres Inclytos item Status et Ordines. 1790.

Ueber Erziehung und Unterricht in Ungarn. In Briefen an den Grafen Stephan Széchenyi, Verfasser des Buchs: der Credit. Von Pius Desiderius. Leipzig 1833.

Nézetek és javaslatok a megyei tisztujtás, követválasztás, tanácskozások és kicsapongások tárgyában. Honjavitól. Pozsony, 1844.

Dohány-termesztésről való rövid oktatás stb. Budán, 1790.

Wie und auf welcher Art sollen Frauen den Pantoffel benützen? Von Hedwiga, Theresia * * * Pressburg, 1818.

K. m. f.

Patzner István,
főtitkár.

A jelentés tudomásul vétetik, s dr. Berkeszi István, társ. h. titkárnak, ki egy régi magyar ezüstgyűrűt és 18 darab könyvet és füzetet ajándékozott, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, a titkárság pedig utasittatik a jelzett tárgy, illetőleg könyvek kellő elhelyezésére.

Miről Patzner István főtitkár végzésileg értesittetik.

51. A főtitkár felolvassa Horváth Pius, budapesti kegyesrendi kormánysegéd, társ. tag levelét, melyben az 1893. évtől kezdve a társ. tagok sorából való töröltetését kéri.

A válaszmány, bár sajnálattal, tudomásul veszi régi, a társulatnak megalakulásától kezdve ügybuzgó tagja részéről e kívánságot, s mert hátralékos tagdíja nincs, a tagok sorából való törlésébe beleegyezik.

Miről a törlés eszközlése végett Patzner István, főtitkár és általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettnek.

52. A főtitkár kéri a választmányt, hogy a társulat jövő, 1893. évi költség-előirányzatára nézve a következő javaslatot terjeszsze megerősítés végett a közgyűlés elé:

I. A társulat kiadásai az 1893. évben a következő tételekben állapítatnak meg:

1. Az „Értesítő“ kiadására, beleértve a rotulusok ez idén megkezdendő kiadásának nyomdai költségeit	400	frt.
2. Nyomtatványokra	50	„
3. Az épület fentartására	50	„
4. Fűtés és világításra	50	„
5. Írószerekre	10	„
6. Kisebb kiadásokra	50	„
7. Szolga fizetésére	300	„
8. Leirói munkákra	50	„
9. Főtitkár díja, ideértve a Temesvár szab. kir. városa által a muzeum-őr részére évenként megszavazott 50 frtot is	400	„
10. Az „Értesítő“ munkatársainak díjazása	180	„
11. Az 1892. évi márcz. vál. ülés 13. sz. határozatával elfogadott és az 1892. máj. hó 29-iki VIII. közgyűlés 3. sz. végzésével helybenhagyott javaslat értelmében az u. n. Bánsági Rotulusoknak ez évben kiadandó 8 ívéért járó külön tiszteletdíj à 15 frt	120	frt.
Összesen	1660	frt.

II. E kiadásokkal szemben a Muzeum-Társulat jövedelme az 1893. évben a következő tételekben állapítatik meg:

1. A törzsvagyon kamatai	1600	frt.
2. 100 rendes tag évi díja	500	„
Összesen	2100	frt.
mely összegből leszámítva a költségekre előirányzott	1660	frt.
marad többlet 440 frt.		

E többletre nézve — a költségelőirányzatot elfogadván — a választmány azt határozza, hogy az a muzeumi gyűjtemények alkalmoszerű gyarapítására, nevezetesen régiségek, könyvek és műipari tárgyak beszerzésére fordíttassék.

Miről Patzner István, főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, a választmány és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettnek. A főtitkár egyszersmind utasítatik, hogy a költségelőirányzatot annak idejében ily értelemben terjeszsze jóváhagyás végett a rendes közgyűlés elé.

53. A főtitkár jelenti, hogy az id. Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltóságának tiszteletére a muzeum-épületben elhelyezendő emléktábla vézése is elkészült immár, s kéri a választmányt a további intézkedések megtételére.

A választmány egyhangulag azt határozza, hogy az emléktábla beillesztése azonnal eszközöltessék, mihelyt azt a kedvezőbb időjárás megengedi, annak leleplezésére pedig azután tüzesék ki lehetőleg mielőbb oly alkalom, a midőn az a társulati tagok nagyobb számu összejövetelével és örvendetes részvételével történhetik.

Miről Patzner István végzésileg, s általa annak idején a további módozatok megállapítása végett, a választmány értesítendő.

54. Több tárgy nem lévén, elnöklő igazgató a választmánynak köszönetet mond, s az ülést bezárja.

Hitelesitem :
Deschán Achill,
társ. igazgató.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta :
Patzner István
főtitkár.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén, 1893. január hó 28-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, h. titkár, Kovaacsics Gyula, Derera Izrael, dr. Löwy Mór, Wimmer József, Odor Samu, választmányi és rendes tagok.

1. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök üdvözli a jelen évben először egybegyült választmányt s az ülést megnyitja.

2. Patzner István, főtitkár, felolvassa a társulat beléletében a mult ülés óta lefolyt nevezetesebb eseményekről és a beérkezett adományokról szóló következő jelentését.

Tisztelt Választmány!

I. Gyászszal köszöntött be társulatunkra nézve az újév, a mennyiben az eddig letelt rövid idő alatt már három kiváló férfiút ragadott el rendes tagjaink sorából. Az első Marx Antal, kir. tan., nyug. tanfelügyelő, ki társulatunknak megalakulásától fogva rendes és állandóan választmányi tagja is volt. Lehetetlen, hogy különös kegyelettel ne emlékezzünk meg e buzgó tagtársunkról, ki választmányi üléseinken mindig megjelent s ügyeink elintézésében majdnem elhunytáig tevékeny részt vett. Elhunytak továbbá Buczurka Ferencz, ménesi körjegyző, és Szöcs Lajos, kubini

főszolgabíró, szintén régi rendes tagjaink. Részvétünk jegyzőkönyvi tolmácsolása legyen búcsúnk tőlük, és egyszersmind maradandó reájuk emlékezésünk.

II. A mult ülés óta beérkezett adományok kizárólag könyvek, és pedig a következők :

1) Id. Ormós Zsigmond, elnökünk ő méltósága 66/1893. számú átiratával folytatólag megküldötte számunkra a főrendiház és közös ügyek tárgyalására hivatott orsz. bizottságoknak 1890., 1891., 1892. és 1893. évi tárgyalásaikhoz tartozó nyomtatványok 31 füzetét, továbbá a magy. tudom. akadémia Értesítőjének, értekezéseinek és egyéb kiadványainak 13 füzetét.

2) A magy. tud. akadémiától az alábbi művek:

a) Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. — Pór Antal, r. tagtól.

b) A Pécz-nemzetség örökösödési pere 1425—1433. — Nagy Imre, r. tagtól.

c) Magyar jogtörténeti emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, Összegyűjtötték stb. dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen.

Végre 3) Szűcs János, theologiai tanártól:

Adalékok az 1891. évi áprilishó 27-én eszközölt temesvári papválasztás ügyéhez, különösen annak egyházi oldálához. Kiadta: S—s—s.

Ezzel van szerencsém jelentésemet a t. választmány szíves figyelmébe ajánlani.

Temesvár, 1893. jan. 28.

Patzner István,
főtitkár.

A jelentés tudomásul vétetik, s az adományozóknak, névleg id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ő méltóságának, a ki a muzeumi könyvtár gyarapítására ujjal 44 füzet könyvet, — a magy. tud. akadémiának, mely szintén három könyvet, s végül Szűcs János, theol. tanárnak (Temesvár), a ki egy könyvet ajándékozott, — jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik; — a titkárság pedig utasittatik e tárgyak megfelelő elhelyezésére.

Miről Patzner István, főtitkár végzésileg értesítettik.

3. Ugyancsak a főtitkár, jelentése kapcsán, tudatván a választmány nyal, hogy a társulat tagjai közül a legutóbbi ülés óta elhunytak Marx Antal, kir. tanácsos, választmányi, továbbá Buczurka Ferencz, ménesi körjegyző és Szűcs Lajos, kubini főszolgabíró, rendes tagok, s egyben indit-

ványozván, hogy e régi, érdemes tagjainak gyászos elhalálózása alkalmából érzett őszinte részvéte társulatunknak jegyzőkönyvileg megörökíttessék:

A választmány egyhangulag elfogadja az indítványt s annak végrehajtását a főtitkára bizza.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesítetik, valamint általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok az illetőknek a társ. tagok sorából való törlése végett.

4. Előterjesztetik Dragonescu Dömjén, pécsi pénzügyigazgató, társ. rendes tag írásbeli megkeresése az iránt, hogy — miután Temesvárról régen eltávozott és saját vidékén kívánja jelenleg a kulturális intézményeket támogatni, a „Délm. tört. és rég. Múzeum-Társulatnak“ tagsági kötelezettsége alól fölmentessék.

A választmány sajnálattal veszi tudomásul a régi, buzgó társulati tagnak kijelentését, de indokai alapján a tagok sorából való törlését nem ellenezheti, s a mennyiben tagdíjhátraléka nincs, a tagsági kötelezettségek alól a f. 1893. év január 1-től számítva, felmenti.

Miről Patzner István, főtitkár, és általa Dragonescu Dömjén, társ. tag, s Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

5. Hilt Lajos, társ. pénztárnok jelenti, hogy a Temesvár sz. kir város által a társulat részére annak keletkezése idején megszavazott 5000 frtból az 1892. évre eső IX-dik 500 forintnyi részletet és a custosi fizetés részbeni fedezésére járó 50 forintot, összesen 550 frtot a nev. szab. kir. város pénztárából fölvette és pénztári naplója 39. tétele alatt bevételezte.

A választmány a jelentést helyeslőlag tudomásul veszi s a társ. pénztárnokot az 500 frtnyi részletnek szabályszerű elhelyezésére felkéri.

Miről Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetik.

6. Patzner István, főtitkár, indítványozza, hogy — miután a társ. rendes tagok száma az utolsó években részint elhalálózások, részint egyeseknek Temesvárról való eltávozása, részint a hátralékos tagdíjaik törlesztésére felhívott tagok kilépése következtében jelentékenyen megfogyott, — a választmány szíveskedjék alkalmas módon városunkban és vidékünkön mozgalmat indítani az iránt, hogy új tagokat nyerjünk. Új tagok szerzésének szükségességét indokolja azzal, hogy egyrészt a társulat alapvagyonja folyton emelkedőben maradván, lehető lesz a társulat céljainak minden tekintetben való megvalósítása; másrészt hogy az új tagok egyszersmind új érdeklődéssel viseltetnek a társulati ügyek iránt.

Deschán Achill, társ. igazgató ez indítványhoz teljesen hozzájárul, s annak megvalósítását legzélszerűbben úgy reményli,

ha a jelen ülésben jelenlevő tagok e célra bizottsággá alakulnak s kiki saját körében igyekezik hazafias törekvésünk számára új támogatókat szerezni. — A választmány a társ. igazgató ezen ajánlatát elfogadván, a bizottság megalakultát kijelenti, egyben annak elnökül Deschán Achill, társ. igazgatót felkéri. Sikeresebb eljárás céljából egyszersmind a főtitkárt felhívja, hogy a felkérendőknek névsorát összeállítsa s azt a bizottság elnöke által ez ügyben összehívandó bizottsági értekezleten előterjeszsze.

Miről Patzner István, főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, mint az ujonnan megalakult bizottság elnöke, s e bizottság tagjai végzésileg értesítetnek.

7. A tárgysorozat következő pontja értelmében felolvastatott Milleker Bódog, társ. tag ily című tanulmánya: „Dél-Magyarország a rómaiak alatt. II. rész. Történelem.“

Az érdekes tanulmány átengedéseért a választmány a szerzőnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz, s elhatározza, hogy a munkát a társulati „Értesítőben“ közöltessék.

Miről Patzner István, főtitkár, mint az „Értesítő“ szerkesztője, s általa Milleker Bódog, társ. tag végzésileg értesítetnek,

8. Több tárgy nem lévén, az elnök köszönetet mond a választmánynak, s az ülést bezárja.

Láttam és hitelesitem:

Deschán Achill,
igazgató.

K. m. f.

Jegyzette és kiadta:

Patzner István,
főtitkár.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat“ rendes havi választmányi ülésén, 1893. márczius 24-én.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, h. titkár, dr. Parlaghy Márton, Kovacsics Gyula, Odor Samu s többen választmányi és rendes tagok, s vendégek.

9. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, üdvözlí az egybegyült választmányi tagokat s az ülést megnyitja.

10. Patzner István, főtitkár, felolvassa jelentését a múzeum részére a mult ülés óta beérkezett adományokról, melyek a következők:

a) Id. Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltóságától 15 kötet, illetőleg füzet könyv, melyek 68/1893. sz. kísérő átirata szerint a következők:

1. Értekezések a természettudományok köréből. Kiadja a magy. tud. Akadémia. Szerkeszti Szabó József. XXII. kötet, 7. sz.	1 db.
2. A magy. tud. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott Emlékbeszéd. VII. köt., 7. szám. Emlékbeszéd, Ballagi Mór rendes tagról	1 db. 1 „
3. Dürer Albert családi nevééről és származása helyéről. Haan Lajostól	1 „
4. A magyar családi és közéleti viseletek és szokások. Irta Kövály L.	1 „
5. A vas-vármegyei régészeti egyesület Évkönyve 1891—1892. évekről	1 „
6. Wekerle Sándor és kabinetje	1 „
7. Kortársaink. Életrajzi Vázlatok. Munkácsy M. Irta Karták Pál.	1 „
8. A magyar Románok és a magyar nemzet. Válasz a romániai egyetemi ifjúság emlékiratára	1 „
9. Die Gruppe des Laokoon. Von Dr. Ph. Jak. Wilhelm Henke.	1 „
10. Az országos magyar képzőművészeti társulat negyedszázados történetének rövid vázlata és ezen társulat közleményei 1885-től 1892-ik évig	1 „
11. Gróf Szécsenyi István és az Akadémia megalapítása. Irta Szász Károly	1 „
12. Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Dr. Szentkláray Jenőtől. Szerző ezen művének az 1879. évre tervezett évszázados Jubileum alkalmára 3. kötetben leendő megírására magát szerződésileg lekötölte, azonban a műből eddig csak három füzet mint első kötet jelent meg	1 „
13. Die Eroberung Nieder-Österreichs durch Mathias Corvinus. Irta Dr. Karl Schober és König Mathias Corvinus und seine Bibliothek. Irta Ludwig Fischer	1 „
14. Ein Blick auf den Anonymen Rückblick von einem Ungarn, Gróf Szécsenyi István utolsó műve, melyet Döblingben írt 1859. évben	1 „
15. Király és korona. Ő felsége negyedszázados jubileumára. Irta Simon Péter	1 „
	Összesen . . . 15 db.

b) A nagym. vall. és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrtól: „A közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXI. jelentés“ 2 kötetben s ezzel együtt „Az országos tanítói nyugdíj- és gyámalap 1891. évi állapotáról szóló jelentés.“

c) Lehoczky Tivadartól: „Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére.“ Irta

Lehoczky Tivadar. I. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteleig. Munkács 1892.

d) Bőjtthe Ödöntől: „Hunyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története tekintettel a birtokviszonyokra.“ Irta 1882—90-ben okmányok alapján Bőjtthe Ödön, reform. pap. Bpest, 1891.

e) Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnöktől, egy 1849. október 2-án, Billéden kelt „Vollmacht“ (Meghatalmazás), melyet Freidorf, Bruckenau, Német-Bencsek, Szakálház, Uj-Bessenyo, Merczyfalva, Gyarmatha, Német-Szent-Mihály, Billéd, Nagy-Jécsa, Gyertyámos, Csátád, Mastort, Heufeld, Ostern, Zsombolya, Charleville, Solothurn, Grabác, Kisösz, Csősztelek, Vizesdia, Nákófalva, Orczifalva, Szent-Hubert, Bánát-Komlós, Német-Elemér községek német lakosai állítottak ki Novák József bogárosi esperes-plebános részére az iránt, hogy a bánáti német lakosság mindennemű ügyeit ő Felségénél képviselhesse. (3 nagy ív.)

Ezzel van szerencsém jelentésemet a tisztelt választmány szíves figyelmébe ajánlani.

K. m. f.

Patzner István,
főtitkár.

A jelentés tudomásul vétetik, s az adományozóknak, névleg id. Ormós Zsigmond elnök ö méltóságának, a nagym. vall.- és közokt. ügyi m. kir. miniszteriumnak, Lehoczky Tivadar és Bőjtthe Ödön uraknak, kik könyveket, végre Marx Lajos urnak, ki egy okmányt ajándékozott, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik, s a titkárság ez újonnan beérkezett tárgyak kellő elhelyezésére és leltározására utasítatik.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesítettik.

11. A főtitkár bemutatja Temesvármegye tek. törvényhatósági bizottságának f. évi január hó 14-én $\frac{537.19\text{ajk. } 92.}{24. \text{ kgy.}}$ sz. a. kelt értesítését, melylyel a vármegyei levéltárban őrzött régi és használaton kívül helyezett községi pecsétnyomóknak a muzeumi gyűjteményben való, letétképeni elhelyezését engedélyezi.

A választmány az értesítést köszönettel tudomásul veszi, s ennek tolmácsolásával, valamint a pecsétnyomók átvétele iránt szükséges további intézkedések megtételével a főtitkárt megbízza.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesítettik, s általa Temesvármegye tekint. törvényhatósági bizottsága.

12. A főtitkár bemutatja Temesvármegye tek. alispánjának f. évi február hó 15-én 537.20/ajk. 1892. sz. alatt kelt értesítését, mely szerint a Máslak községében talált érme átengedése tárgyában hozzá intézett

átiratunkat a további intézkedésre illetékes helybeli m. kir. pénzügyigazgatósághoz áttenni szíveskedett.

A választmány Temesvármegye tek. alispánjának szíves közbenjárásáért legőszintébb köszönetét nyilvánítja.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Deschán Achill, Temesvármegye alispánja végzésileg értesítetnek.

13. A főtitkár jelenti, hogy az aradi Kölcsey-egyesület által Aradon létesített „Szabadságharcai emléktárgyak országos muzeumát,“ f. évi márczius hó 15-én tartott ünnepélyes megnyitása alkalmából táviratilag, s id. Ormós Zsigmond elnök ő méltóságát f. évi február hó 20-án ünnepelt 80. születésnapja alkalmából a választmány nevében átiratilag üdvözölte, s egyszersmind elnök ő méltóságának köszönő sorait is bemutatja.

A választmány e jelentést helyeslőleg tudomásul veszi.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesítetnek.

14. Dr. Berkeszi István, h. titkár jelenti, hogy a társulat rendes tagjai sorába felvétetni kívánnak: a „Temesvár-józsefvárosi Társaskör“ és Seiler Antal, temesvár-józsefvárosi háztulajdonos.

A választmány örömmel veszi fel a nevezetteket a társ. rendes tagok sorába, de egyben dr. Berkeszi István, h. titkárt felkéri, hogy az alapszabályok értelmében ez iránt az illetők írásbeli nyilatkozatát is kikérni s a levéltárban leendő elhelyezés végett beterjeszteni szíveskedjék.

Miről Patzner István, főtitkár, általa dr. Berkeszi István, h. titkár, a „Temesvár-józsefvárosi Társaskör,“ Seiler Antal és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

15. A tárgysorozat értelmében felolvasásra kerül Véber Antal, temesvári kegyes-rendi főgymn. tanár ily című tanulmánya: „Néhány vonás az európai ember praehistoriájából.“

A választmány az érdekes felolvasást feszült figyelemmel meghallgatván, a szerzőnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s munkálatának közlését a társulati „Értesítő“-ben elhatározza.

Miről Patzner István, főtitkár s általa Véber Antal, főgymn. tanár végzésileg értesítetnek.

16. Végül a főtitkár előterjeszti dr. Baróti Lajos fővárosi tanár javaslatát az iránt, hogy a bánsági administrationalis iratjegyzékek kiadását, melynek megkezdését a társulat e folyó évre határozta, mintegy 6—8 ívnyi terjedelemben az „Értesítő“ jelen évi folyamának II. és III. füzetét pótló egy füzettel kezdhesse meg.

A választmány e javaslatot elfogadja s a főtitkárt a társulati évi kiadványoknak ily értelemben való elrendezésére felhívja.

Miről Patzner István, főtitkár s általa dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár végzésileg értesítettek.

17. Több tárgy nem lévén, elnök a választmányoknak köszönetet mond, s az ülést bezárja.

K. m. f.

Láttam:
Deschán Achill,
igazgató.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtitkár.

EGYVELEG.

— **Dél-Magyarország római régiségleletei.** Irta: **Milleker Bódog.** Temesvár, 1892. 8-ad. 46 lap. — Jeles tag- és munkatársunk ez újabb dolgozatát, melyet először társulati „Értesítőnk“ közölt, de azután szerzője önálló füzetben is kiadott, megérdemelt elismerésben részesítette az „Archeologiai Értesítő“, a magy. tud. akadémia archeologiai bizottságának s az „orsz. embertani és régészeti társulatnak“ közlönye. A bírálat következő: „Miként a mult évben déli vidékünk őskorára, ugy most a római korszakra gyűjtötte össze a szorgalmas szerző az emlékszerű anyagot. Most is Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyékre szorítkozik az összeállítás. Az ismertetett lelőhelyek száma 101. Sok érdekes adatra akad a kutató e gyűjteményben, mert fontos föld volt ez már az antik korban, melyen a belföldi barbárságra ható görög és római civilizatio egyaránt nyomokat hagyott. Érdekes helyek Bogsánbánya és Szászka-bánya, hol antik bányamívelés mutatható ki. Német-Csanád, hol alighanem antik épület alapja maradt fenn a föld alatt, római várak és táborok egész sora, nevezetes fürdőhely (Herkulesfürdő), antik községek nagyszáma, sok helyütt római bélyeges téglák, sírok, kisebb ékszerek és főleg érmek kerültek elő nagy számmal. Néhány fontosabbnak emlékrajzát is melléklí a szerző, így a zsenai votiv-kéz három képét és a IV. legio egy bélyeges téglájának, valamint a zsidovini római tábornak ábráját. A zsuppai katonai diploma és a „római sánczok“ is e vidék büszkeségei közé tartoznak. Vajha akadna hazánk minden vidékének ily szorgalmas adatgyűjtője.“ — Felhívjuk t. olvasóink figyelmét ugyancsak Milleker Bódognak azon érdekes tanulmányára is, melynek II. és III. részét jelen füzetünk közli. Ez szintén nagybecsü adatokat tartalmaz.

— **Ceplet három kérdésre.** „Értesítőnk“ mult évi folyamának I. füzetében dr. Karácsonyi Jánostól egy tanulmány jelent meg, melynek czíme: „A rahonezai monostor.“ Ugyancsak az „Értesítő“ mult évi IV. füzetében dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár és tagtársunk, megemlékezvén a jelzett czikkről, a következő három kérdést intézte annak t. szerzőjéhez: 1) Hód, melyet Karácsonyi a Temes-megyei Szécsány tájára helyez, nem feküdt-e inkább a mai Hodony vagy még inkább a bodrogi kolostor táján a Maros mellett, a mely kolostor a mult századbéli iratokon többször Hodos néven említették? 2) A Csák másik

birtokaként említett Székas zó neve nem lappang-e a mai Székesút vagy Szekusik neve alatt? Végül 3) a rahoncza-i monostor nem áll-e a mai Monostor táján, az előbb felhozott helyek közvetlen szomszéd-ságában? — Dr. Karácsonyi János hozzánk beküldött válaszában e kérdésekre megjegyzi: „A két első hozzávetésre — véleménye szerint — nincs szükség, mert az oklevelek és a Mercy-féle térkép eléggé tájékoztatnak bennünket. A harmadik hozzávetés azért lehetetlen, mert az 1333-iki tizedlajstrom külön sarolja föl Rahoncztát és Monostort, az egyiket a csanádi, a másikat az aradi főesperességben, tehát nem lehettek egyek.“

Megvételre kerestetnek:

1) A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat“

Értesítő-jéből:

1876. évi (II.) évfolyam 2. füzet.

1878. „ (IV.) „ 1. „

1879. „ (V.) „ 1. „

1884. „ (X.) „ 4. „

2) Az Orthmayr T. és Szentkláray J. által szerkesztett „Történelmi

Adattár“-ból:

1871. évfolyam jan., ápr., aug. és jul. füzet.

1872. „ ápr., aug., szept., okt., és nov. füzet.

1874. „ febr., ápr. és (ha megjelentek) jul.—decz. füzetek.

A kiknek birtokában e füzetek megvannak, s azokat eladni hajlandók, szíveskedjenek az Értesítő szerkesztőjénél jelentkezni s az eladási árt is megjelölni.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1893-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik id. Ormós Zsigmond, társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejárta előtt, és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1892. december 15-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminárium) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

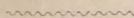
IX. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1893.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

Tartalom:

Délmagyarország a rómaiak alatt. Régészeti-történeti rajzok. — Irta: <i>Milleker</i>	
<i>Bódog.</i> — II. rész. Történelem	1
III. rész. Műveltségi állapotok	19
Néhány vonás az európai ember praehistoriájából. — Irta: <i>Véber Antal.</i>	39
TÁRCZA: Rendes havi választmányi ülés 1892. decz. 23-án	50
" " " " 1893. jan. 28-án	53
" " " " 1893. márcz. 24-én	56
EGYVELEG:	61

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IX. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1893.

II. FÜZET.

DÉL-MAGYARORSZÁG AZ ŐSKORBAN.

Művelődéstörténeti vázlatok. Irta MILLEKER BÓDOG.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

BEVEZETÉS.

A Duna-Tisza-Maros-közt. melyen ma Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény vármegyék területnek el. mint ezt a régiségleletek bizonyítják, már a legrégebb időkben is, melyekből írott emlékeink nincsenek, az ember sűrűen lakta volt.

Jelenleg dolgozatomban megkísérlem, a leletek alapján, a vidékünkön akkor uralkodott műveltségnek fejlődését és állapotát a lehetőség szerint megvilágítani.

Vázlataimban foglalkozom az ember első fellépésével, a neolith-, réz- és bronzkorral, a hallstadti és La Tène-korszakkal, mely utóbbihoz a római korszaki barbár leleteket is csatolom.

Feladatom nehézségeit jól ismerem — s ezért nem is tekintem jelen munkálatomat többnek, mint kísérletnek.

Dél-Magyarország ős- és ó-korával foglalkozó s az utolsó 3 év alatt megjelent dolgozataim, melyekben az őskori és római régiségleleteket összegyűjtöttem, valamint vidékünk római korszakbeli állapotát ecseteltem, e jelen munkálatommal, mely a sorozatban tulajdonképen a 3., nyerik befejezésüket.

I. Az ember első fellépése vidékünkön.

A pannon tenger és vízének kiiramodása. — A folyamrendszer kifejlődése. — A zimonyi lelet. — A baniai őstelep. — Az ősemlősök. — Ezek maradványai Dél-Magyarországon. — A jégkorszak és nyomai. — A steyerlaki „Buhuj“-barlang. — A verseczi lelet. — Vidékünk barlangjai. — A palaeolith korszak. — Az első ember betelepülése.

Vidéünk földtanilag a nagy pannoniai medencének egy tekintélyes részét képezi. Ezen medence a geologiai előkorban valóságos tenger volt, amennyiben a beléje jutó hegyi és légköri vizeknek nem volt kifolyásuk. Ott, a hol most a Duna hazánk területébe bejut, egy merő gránitfal kötötte össze a Lajta-hegységet a Kis-Kárpátokkal. Ott pedig, a hol most a Duna az országot elhagyja, Moldova és Orsova között, az úgynevezett Kazán-szoroson, s illetőleg a Vaskapunál, egy hatalmas kristályos tömzsőkfal rekesztette be a nagy kárpátaljai medencét, mely, mivel Esztergam vidékén a Duna medrét egy hatalmas trachyt-barriere zárta el, tulajdonképen kettős volt, t. i. a nagy alföldi és a pozsonyi medenczéből állott.¹⁾

Ezen tenger emléke népünk hagyományaiban is szerepel. Szerb hagyományok t. i. azt állítják, hogy a bánági síkság hajdan víz alatt állott és a „fehér“ vagy „édes“ tengert képezte, és hogy az akkor Verseczen a várhegyen és Belgrádon az Avala-hegyen volt váraknál a hajók kikötöttek és a várfalakba állítólag megerősítve volt vaskarikákhoz kötve voltak. Hadrianus, római császár, volt volna az, ki Orsovánál a sziklákat áttörte és a vizet a Fekete-tengerbe kieresztette.²⁾

Vannak geologok, kik a versecz-alibunári és a többi bánági mocsarakat ezen tenger maradványainak tekintik.³⁾ Olyanok is vannak, kik a nagy homokterületet is, mely Páncsova, Kubin, Fehértemplom és Károlyfalva között terül el, még azokból az időkből származtatják.⁴⁾

¹⁾ Ortvay T.: Összehasonlító vizsgálatok a praehistoricus kőszközökről, II., 71.

²⁾ L. Ilie: Arch. Funde im Banate; Mitth. d. Centr.-C., X. (1865.), XXXIV.

³⁾ K. Gooss: Skizzen z vorröm. Kulturgesch. d. mittl. Donauländer; Archiv d. Vereines f. siebenb. Landeskunde, N. F., XIII., 429.

⁴⁾ I. Wessely: Der europ. Flugsand, 230.

Ezen tenger, a geologia mai állása szerint, valószínűleg még a harmadkorban nyílt meg, vagy a torrensek hatása alatt, vagy egy continentális emelkedés vagy süllyedés következtében. A víz a medencéből mindinkább kitakarodván, végre a medence vizeitükre annyira leapadt, hogy a folyamrendszer mai kifejlődését érhetette el.¹⁾

A folyamrendszer kifejlődését a negyedkorban és az ó-alluviumban a lösz képződése követte, illetőleg vele egyidejűleg fejlődött.²⁾ A lösz Dél-Magyarországon is szerepel, még pedig olykor 1—4 mértföldnyi szélességben.³⁾

Zimonynál, Páncsovának átellenében, a Duna fölé 40 m.-re emelkedő löszfalnak felső rétegeiből vonván ki agyagrégiségeket, Cotta, a híres geolog, e lelet alapján azt állítja, hogy a nagy magyar medence még nagy szárazföldi tó volt, midőn partjait és szigetait már emberek lakták. Erre a jeles tudós a német természetvizsgálók bécsi nagygyűlésén 1851-ben hívta fel a figyelmet s később újból szóba hozta.⁴⁾ A lösz képződésének kérdése mai nap meglehetősen tisztázva lévén, ezen leletnek Cotta által neki tulajdonított régiségét el nem fogadhatjuk.

Hasonló leletet a mi területünk maga is mutat fel. Krassó-Szörény vármegye legnagyobb folyója, a Nera folyása felső felében egy északkelet-délnyugati irányu, hosszú kerülékhez hasonló medencszerű völgyben folyik, melyen túl meredek sziklafalu mederben folytatja útját. E mederszerű völgy, melynek „Almás“ a neve, s melynek szélén több falu is van, egy dombgyűrű, ez pedig magas hegyektől van körülvéve, és még a közelmúlt geologiai korban, midőn még a Nera nem törte át Szászkabánya felé a folyását akadályozó hegyeket, tó volt, melyet a körülötte fekvő hegyekben összegyűlt víz táplált. E tó talán magyarázatul szolgál arra nézve, hogy mikép került a Bania helység határában fekvő és az Almás déli szegélyéhez tartozó Krakú-Otara nevű hegyhát egyik északi nyulványának csucsára egy őstelep, melyet Halaváts 1878-ban fedezett fel és kutatott át, néhány cserepen kívül azonban mást nem találván.⁵⁾ De ezen lelet sem olyan régi, mint a minőnek látszik.

A tengervíz kiiramodásával a nagy síkfeld is lakhatóvá vált a szárazföldi organismusok számára. A folyómenti tájak

1) Ortvay: Összehasonlító vizsg., II, 71.

2) U. o. 72.

3) U. o. 75.

4) U. o. 53.; Term. Közl., VI. (1874.), 156.; Peters: Die Donau, 277.; Hauer: Mitth. d. anthrop. Gesellsch. in Wien, I. (1871.), 36.

5) Arch. Értesítő, XII., 356.; 310 és 311.

megnépesedtek az ős állatvilággal. Előbb a mastodontok s dinotheriumok, aceratheriumok, antilopok, hippariontok s ezek válfajai jöttek. Ezeket aztán megszámlálhatlan időköz után a minősült utódok: a diluviális fajok követték. A hegység erdőségeiben és barlangjaiban a hyénák, az oroslánok és a medvék huzódtak meg. A folyók mentében az elefántok csatangoltak. A posványokban az orrszarvuak terpeszkedtek, a feltájakon a szarvasok és egyéb fürge állatok iramodtak. A szerint, a mint az egyes individuumok egymást megelőzték, kerültek a lősz takarója alá. Az ősemelők az alsó, a recensebb fajok a felső szintben találhatók.¹⁾

Ezen őszállatok a medenczében oly időszakban éltek, midőn már a tenger vagy tó vize lefolyt: a folyamrendszer kiképződött volt. E mellett bizonyít az a tény, hogy az ősz állatcsontok nincsenek mint a folyóvizek görélyei lekoptatva, vagy gömbölyítve; ezen maradványok eredetileg ott lettek eltemetve, a hol most őket találjuk. Éltek tehát a lősz képződésével egyidejűleg, mert a lőszben találjuk e fossilis maradványokat.²⁾

Nagyon nevezetes az a körülmény, hogy az ősz állatok maradványai eddigelé leginkább a folyók mellékein kerültek elő. Jele ez annak, hogy a vastag bőrrű nagy kérődzők, a több-patások, a ragadozó húsevők s a fürge iramosok víztájakat lakták.³⁾

Minálunk a negyedkori emlősöknek sírkertje a Tisza. Az alföldi Tiszán azonban sehol sem láthatni a partoldalon, ha még oly alacsony is a víz, hogy e csontok kiállanak; azokat mindig a halászkok fogják ki, rendszeren a Tisza kanyarulatainál, hol a víz a legmélyebb. A mit kihalásznak, csak egyes csontok, de több helyen gyanítják, hogy összefüggőbb vázdarabok is léteznek a víz fenekén. Az Alföld szélein a hegység felé a csonttartalmu réteg felemelkedik, s vannak helyek, hol az a felületet képezi⁴⁾.

A csontokat magában foglaló réteg a Tiszavölgyben kékes szürke iszaphomok.⁵⁾ Ugyanezt tapasztaltam Verseczen is.

A szárazon különben elegendőleg mély ásás után majdnem mindenütt rá lehet a csontokra akadni.

¹⁾ Ortway T.: Összehasonlító vizsg., II., 77.

²⁾ U. o. 78., 79.

³⁾ U. o. 78.

⁴⁾ Szabó J.: Egy cont. emelk. és sülyed., 39., 40.

⁵⁾ Hunfalvy J.: A magy. birod. leirása, II., 659.

Dél-Magyarországon eddigelé a következő helyeken letek őszállat-csontokat :

A Tisza medrében : 1879-ben küldött át Tallián Béla a délmagyarorsz. muzeumnak 2 db. nagyobb és 1 db. kisebb mammuth lábszárcsontot és 1 mammuth fogat, melyeket Török-Kanizsánál a Tisza medréből huztak ki a halászok.¹⁾ — 1888-ban Szerb-Kereszturon letek mammuth csontokat és fogat. — 1880-ban Borjason Ortway Tivadar a Bischitz-uraság ispánjánál szemlélt egy kevéssel előbb a Tiszából kihalászott őselefántkoponyát.²⁾

A Duna területébe a páncsovai és bavanistei leletek esnek. Névleg Pancsován találták 1859-ben kútásás közben 24(?) m.-nyi mélységben, a homokban, egy orrszarvu szarvának a hegyét, mely kbl. 0.35 m. hosszú és 0.17 m. vastag volt.³⁾ 1880-ban Sztaniszlav S., kincstári főerdész, a délmagy. muzeumnak egy mammuth-állkapcsot küldött, mely a Dunának Csaklanác nevű szigetén 1879-ben találtatott. Ezen állkapocs jobb ága 0.73 m., a bal 0.54 m. hosszú; magassági méretei 0.43, 0.25 és 0.23 m.; szélességi középátmérője 0.58 m. Az állcsont jobb ágán 25, a megcsontított balon 15 fográncsolat látható.⁴⁾ 1889-ben pedig id. Ormós Zsigmond ajándékozott ugyanazon intézetnek 1 mammuth állcsont-töredéket egy nagy foggal, Pancsova környékéről.⁵⁾ — Bavanistéről, a kincstári homokhoz tartozó „Kuib“ nevű területről Zeitler Lipót, károlyfalvai lakos, 1886-ban a temesvári muzeumnak 1.19 m. hosszú ásatag szarvas-agancsot ajándékozott.⁶⁾

Az Almás-völgyben, melyet a Nera folyó képez, többször találtak már őszállat-maradványokat. Így letek itt a mult században fogakat, oldalborda-, lábszár- és hátgerincz-csontokat, melyek elefántnagyságu őszállatoknak maradványai voltak. A mult század 8. tizedében mutattak Fehértemplomon egy ilyen lábszárcsontot és ugyanakkor őriztek Temesvárt a „lovagterem“-ben egy darabot, mely 1 bécsi rőf hosszú volt.⁷⁾ Fehértemplomon is, mely város mellett ugyanazon folyó halad el, kihalt őszállatok csontjai fordulnak elő. Így 1842-ben a Ferencz József-téren 6 m.-nyi mélységben egy

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, V., 196., 197.

²⁾ Ortway T.: Összehasonl. vizsg., II., 78., ²⁾.

³⁾ L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II., 77.

⁴⁾ Tört. és rég. Értesítő, VI., 46., 81.

⁵⁾ U. o., U. F., V., 99.

⁶⁾ U. o., U. F., II., 169.

⁷⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II., 54.

elefánt agyara, mely azonban oly porhanyó volt, hogy elmálott.¹⁾ 1882 körül szolgáltatta a város délkeleti szélén levő Siegl-féle téglaverem egy nagy ősvilági állatnak állkapocstöredékét, mely darab jelenleg a fehértemplomi városi muzeumban őriztetik.²⁾

A Karas-völgyben Grebenác, Dupláj és Lagerdorf azon helyek, hol ilyenmü tárgyakat találtak. Nevezetesen leltek Grebenácson 1881-ben egy mammuth lábszárcsont-töredéket, melyet halászok a helységnél a Karasból emeltek ki. Ezt Kass Kálmán, Halaváts Gyula útján a budapesti földtani-intézetnek engedte át.³⁾ 1883. augusztus 14-én került elő a Karas folyóból egy mammuth felső állkapcsának egy része, melynek 0·32 m. az átmérője s a mely 2 jól fentartott s 0·11 m. vastag zápfoggal bir. Magánkezekbe került.⁴⁾ — Lagerdorfon a nyolczvanas évek első felében a Karasból többször halásztak ki nagyobb darabokat, egész lábszárcsontokat, melyek Lengauer Alajos és Ferencz ottani malomtulajdonosok birtokába jutottak.⁵⁾ — Duplájnál is fordultak elő a Karas medrében csontleletek. 1875-ben a „Csetátye“ magaslat nyugati meredek oldalán lefolyó Karasból egy óriási mammuth lábszár- és egy felső lapoczkacsontot emeltek ki, melyeket Spang Károly fehértemplomi lakos szerzett meg. Spang 1877-ben e jól fentartott csontokat Fehértemplom városának ajándékozván, ezekkel a fehértemplomi városi muzeumnak alapját vetette meg.⁶⁾ A délmagy. muzeumban őriztetik egy mammuth-csipicsont, melyet itt a Karas medrében találtak. Az ősellatfaj ezen csonka maradványának hossza 0·65 m., közép, szintén lehasogatott részének szélessége 0·22 m., felső, hasonlólag töredezett, hiányos részének szélességi mérete 0·37 m.⁷⁾ — Ezekhez még egy csiklovai lelet is sorakozik. Itt ugyanis 1892. május (?) havában az új sörfőzdei pincze ásatása alkalmával egy mammuthnak felső lábszárát, csuklófejét és több fogát lelték.⁸⁾

Az „Alibunári mocsár“ „Nagy-Rét“-nek nevezett, Versecz városa tulajdonát képező részében évek előtt, mint Böhm ezt már 1860-ban feljegyezte, egy mammuthnak óriási fejét lelték, melyből azonban a fogak hiányoztak; hosszabb időn át a város-

¹⁾ L. Böhm: Weisskirchen, II. Aufl., 214., ²⁾

²⁾ Saját jegyzeteim.

³⁾ Földtani Közlöny, XII., 97.

⁴⁾ Tört. és Rég. Értesítő, IX., 187.

⁵⁾ Saját jegyzeteim.

⁶⁾ Tört. és rég. Értesítő, V., 68., és saját jegyzeteim.

⁷⁾ U. o. VIII., 87.

⁸⁾ „Werschetzer Gebirgsbote“, 1892. évf., 42. sz.

házán őrizték, de onnan elveszett, a nélkül, hogy tudnók, hová került.¹⁾ Ugyanott a hetvenes évek elején is egy nagy ősvilági állatnak koponyáját találták, mely forrásom szerint az akkori verseczi polgári iskola tulajdonába ment át, de már ugyanazon évtized végén nem láthattam ott.²⁾ 1888 nyarán Versecz városa nyugati szélén csatornázás alkalmával az ott felfedezett kőkor-szaki telep legmélyebb rétegében őszállati fogat és lábszárcsont-töredékeket találtak, melyeknek hossza 0·2—0·3 m. és vastagsága 0·1 m. volt. Nagyon elkorhadt állapotban voltak.³⁾

A „Nagy-Rét“-be beszakadó Moravicza-patak környéke is szolgáltatott egy csontleletet. Nagy-Semlakon a somlyói hegy-orom közelében egy mammuth fogrészletet találtak, melyet Tyroler Adolf a délm. muzeumnak adott át.⁴⁾

Hasonlólag a Birda is, mely valamivel inkább északra folyik, dicsekedik egy lelettel. Ugyanis Detta környékén a hatvanas (?) években hidépités alkalmával mammuth csontokat ástak ki.⁵⁾

A Berzava-völgyben Bogsánon a helység közelében egy halomban a mult században számos, nagy ősvilági állatesontot leltek.⁶⁾

A Poganis-völgyben Valeapai említendő. Innen jutott id. Ormós Zsigmond birtokába egy megkövesült mammuthfog azon értesítéssel, hogy ezen helységben egy barlang létezik (?), melyben őskori maradványok gyakran talátnak.⁷⁾ — Valeapaitól keletre a Valea petri jobb oldalában, a patak jelenlegi színe felett, Halaváts Gyula Athanasievics Emil földbirtokos figyelmeztetése folytán oly lelőhelylyel ismerkedett meg, hol a mammuthmaradványok nagy számmal vannak eltemetve. Ezen maradványok túlnyomó része azonban töredék s használható anyag aránylag csak kevés van köztük. Ilyenek 2 db. Equus Sp.-fog s több Elephas primigenius, Blum.-fog, jelesen, agyartöredék és zápfogak.⁸⁾

A Temes területébe a következő lelhelyek tartoznak: Kri-csován a „gyalu máre“ hegy közepe táján 1859. és 1860. évben mammuthcsontokat találtak.⁹⁾ — Parácson a Temes

¹⁾ L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II., 77.

²⁾ Saját jegyzeteim.

³⁾ U. a.

⁴⁾ Tört. és rég. Értesítő, V., 150.

⁵⁾ Adattár, IV., 140.

⁶⁾ Fr. Griselini: Gesch. d. Tem. Banats, II., 54, 57.

⁷⁾ Emlékkönyv. a „Délm. tört. és rég. Társulat“ III. közgyűlésére, 15.

⁸⁾ A m. k. földtaniintézet évi jelentése 1887-ről, 148.

⁹⁾ Pesty Fr.: Krassó, II. — 1. 278.

mellett, kőkorszaki régiségek társaságában több bölény szarv, agancsok s egy gim- vagy szarvas-koponya, nagy vadkan-agyar stb. találtattak.¹⁾ — Zsebelyen, mely a Temes folyó egy mellék-ága mellett fekszik, mammutshirt- és lapoczkacsontokat leltek.²⁾

A Béga és az ezt tápláló patakok területéből a következő leleteket ismerjük: Mehálán, a Béga közelében, a Csóka-erdő alatt, 1874. nov. elején, 0·7 mnyi mélységben egy őszállatnak 2 csonttöredékét találták, melyeket Králik László, temesvári lakos, a délm. muzeumnak ajándékozott.³⁾ — Csernegyházán, 1874-ben egy kavicsgödörben egy ősvilági állatnak fogát,⁴⁾ 1883-ban pedig egy fiatal mammutnak fogtöredékét találták.⁵⁾ — Fűskútról ugyanazon intézet egy mammutfog-töredéket őriz, mely Fröhlich nagybirtokos pusztáján 1882. januáriusban találtattott.⁶⁾ — Orczyfalva határában 1869-ben az arad-temesvári vasuti munkálatok alkalmával 2 mnyi mélységben óriási agancs- és bölényszarv, mint őskori állatmaradványok, ásattak ki.⁷⁾ — Zsadány község határának területén vannak azon neptunicus képződésű, eredeti, gyakran 20 m. magas halmok, melyek Temes-vármegye útjai jó részének számára kövecsteleptül használtatnak. Az ezen halmok egyikéből kihordott kövecs-réteg között leltek 1880-ban 6 drb. megkövült mammutcsontot, melyeket Zsadány jegyzője Pakaczán a délm. muzeumnak küldött be.⁸⁾

Eszerint a palaeontologiai leletek Dél-Magyarországon gyakoriak. Csak az sajnálandó, hogy azok nem vétetnek különösen figyelembe, és nem határozatnak meg mindig tüzetesen. Minálunk szokásos lévén, minden nagy őszállati csontot mammuttól származónak tekinteni, a fent felsorolt leletek között nem egy lehet, mely nem mammuttól, hanem más nagy őszállattól ered.

A diluvium kezdetét a jégkorszak jellemzi. Vannak jelenségek, a melyekből a hazánkban is létezett glecserekre bízvást következtethetünk. Ezek a nálunk található morenák vagy mürnyák, a vándorkövek és részben a lösz. A morenák nagy mennyiségben jelentkeznek Magas-Hegységünkben, Felső-Magyarországon és Erdély déli szélén.⁹⁾ Nálunk Dél-Magyarországon ilyeneket eddig még nem konstatáltak. A mi a vándorköveket illeti, azok

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, III. 96.

²⁾ U. o., VII. 87.

³⁾ U. o., I. 42.

⁴⁾ U. o., I. 36.

⁵⁾ U. o., X. 92.

⁶⁾ U. o., X. 92.

⁷⁾ 1874. Délm. tört. és rég. társulati emlékkönyv, 15.

⁸⁾ Tört. és rég. Értesítő, VI. 1·0.

⁹⁾ Ortvay T.: Összehasonlító vizsg., II. 81.

nemcsak a hegyvidéken, hanem a sík Alföldön is szaporán mutatkoznak. A Tisza-Duna ó-árterén, Temesvár és Nagy-Kikinda között, az iszap-finomságú földben is találtak egyes gnajszdarabokat,¹⁾ melyeknek idegen származását lelőhelyüknek geológiai viszonyai bizonyítják. Ezen vándorkövek a jégpostán, vagy az ó-árterén magasabban fekvő folyók és azok áradozásai által kerültek a lapályra.²⁾

Magyarországon azonban soha sem volt oly intenzív jegesvilág mint Észak-Európában, s azért az az ősembernek itteni tartózkodását nem is alterált. Ez utóbbit bizonyítja azon körülmény, hogy a glecsernyomok nagyrészt oly időből származnak, a mikor itt a telepedési élet kimutathatólag már nagyon előhaladott volt.³⁾ Hogy pedig a glecserek nálunk a letelepedésre gátlólag nem hatottak, bizonyítják az őszállmaradványok, nevezetesen a lőszre jellemző mammutbók és rhinocerus tichorhinusok. Ezekkel a folyók mentén és másutt is mindenütt sűrűn találkozunk. A mint tehát ezek itt glecserek miatt háborítlanul élőködhetek, úgy élhetett velök együtt az ember is.⁴⁾

Érdekes fényt vet ezen korszak égálji viszonyaira a steyerlaki barlangélet. Steyerlak közelében van egy eddig meglehetősen ismeretlen csontbarlang, melynek neve az ott lakó román nép nyelvén „buhuj“, azaz „bagolyvár“. Ebben a barlangi medve (*Ursus spelaeus*) csontjain kívül, a fossilis vadkecske (*Capra ibex*) koponyáját is lelték. Ez azt bizonyítja, hogy ezen vidéken a negyedkor folyamán mindazon tenyésztési viszonyok megvoltak, melyektől a *Capra ibex* existenciája függ, azaz, hogy ezen vidék klimája abban a korszakban sokkal zordonabb volt, mert a barlangnak tengerfeletti magassága 600 m., míg a vadkecske ma az Alpokban a jégárak mellől az alhavasi régióba ereszkedik le csupán, rendszerint pedig a vadászok zaklatásai elől 3—4000 m. magas elzárt katlanokban, hozzáférhetetlen szurdékokban vonja meg magát, hol az évi hőmérséklet átlaga 0°-on (C.) fölül nem emelkedik.⁵⁾

Az embernek együttléte a fentiekben felsorolt őszállatokkal vidékünkön nagyon valószínűnek tetszik. Verseczen 1888-ban ugyanazon, 3—3.5 m. mély rétegben, melyben az ősz marha (*bos priscus*), az óriási marha (*bos primigenius*) és az óriási

¹⁾ Hunfalvy J.: A magy. birod. leírása, III. 671; Ortway: Összehasonl. vizsg., II. 82. a Jahrbuch d. geol. Reichsanstalt, 1852. évf. nyomán.

²⁾ Ortway T.: Összehasonl. vizsg., II, 82., 83.

³⁾ U. o. II, 83.

⁴⁾ U. o., II, 84.

⁵⁾ Téglás Gábor: A „Buhuj“ nevű csontbarlang; Bpest, 1885.; 12.

szarvas (*cervus elaphus*), valamint más még nagyobb ős-állatok csontjai előfordultak, tüzkő-szerszámokat és kezdetleges durva agyagedények töredékeit lelték, miből elég valószínűséggel arra következtetni, hogy ott a nevezett kihalt állatfajokkal az ember is együtt élt¹⁾

Természetes, hogy az akkori ember a műveltségnek oly alacsony fokán állott, hogy Európában ma alig van nép, melyet vele összehasonlítani lehet. Mesterséges hajlékkal még nem birt és az agyagmivességet csak kezdeteiben ismerte. Szerszámai durván pattogatott kövek, melyek után ezen korszak palaeolith-nak nevezetik. szarvas-aganacs és állat-csontok; ruházata állatbőrből állott; táplálékát pedig vadászat- és halászattal szerezte.

Jobban átkutatott vidékek bizonyítják, hogy az ember a palaeolith-korszakban a hegyek barlangjaiban biztos és aránylag kényelmes menedéket lelt. Délmagyarországi barlangjaink azonban ezen szempontból még nem lettek átkutatva. Csak a steyerlaki, herkulesfürdői, resiczai és pozsgoi barlangokba hatolt be a buvár és azok is alig nyújtottak figyelemre méltó adatokat.

A „Buhuj“ nevű steyerlaki barlangban lelt csontmaradványokat már említettük. A Maros melletti Pozsgónál lévő „gaura scrofi“ nevű barlangban szintén fordultak elő ősellati csontok, anélkül azonban, hogy tudnók, minők. Többet tudunk már a herkulesfürdői „Rablóbarlang“-ról, mely az első átkutatott délmagyarországi barlang. Midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók, 1872. szept. 16—20. napjain Herkulesfürdőben XVI. nagy vándorgyűlésüket tartották, a Herkulesfürdő feletti „Rablóbarlang“ is tudományos átbuvárlás tárgya lett, mely célra dr. Arányi Lajos, egyetemi tanár, dr. Józsa András és Lehoczky Tivadar küldettek ki. A jelentés nem valami nagy eredményeket mutatott fel, mert a talált csontdarabok semmi ősjellel nem bírtak. A barlangnak a jobb ágból balra nyíló korhanyrétegében, mely helyenként 1 m. vastag, másutt csak néhány cm. vastagságú, számos cserépdarab találtatott, melyek nagy részben korongon, részben szabad kézzel készültek. A korhanyréteg alatt conglomerat réteg van cseppkő anyaggal, s ebbe helyenként beforradt cserépdarabokkal. Tűzetes, de egyszersmind költséges kutatás kívánt eredményre vezethet.²⁾ A másik barlang Herkulesfürdőn az ugynevezett „Szoronistye“-barlang (vagy „Szalkay“-

¹⁾ Felix Milleker: Eine Ansiedlung der Steinzeit im Gebiete der Stadt Werschetz; Verhandlungen d. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891; 92. — Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 64.

²⁾ A m. orvosok és természetvizsgálók XVI. nagygyűlésének munkálatai, 73

barlang) a Damoglet-hegyalján, mely 1880-ban az átbuvárlás tárgyává tétetett. Ez nagyszerű cseppkőbarlang, melyben szarvas-, marha-, nyest-csontok és egy emberi koponyának homlok-részlete találtattak.¹⁾

Resiczán is van néhány átvizsgált barlang. A Stirnik-völgyben, nem messze a völgytorkolattól, az északi lejtőben van egy terjedelmes barlang, melyet Fränkl I. ismertetett meg.²⁾ Ez 1892-ben fedeztetett fel s megtalálták benne az *ursus spelaeus* és a *felis spelaea* maradványait, még pedig az előbbit nagyobb, az utóbbit kisebb számban. A fossilis csontok, főleg fogak, lábszártöredékek, csigolyák és oldalbordák, minden összefüggés nélkül, össze-vissza hányva fordulnak elő.³⁾ Ennek átellenében, a déli lejtőben, fent a gerincez közelében, van egy másik, kisebb barlang. Ebből valók a következő őskori emlős maradványok: *ursus spelaeus*, Blumb.; *hiena spelaea*, Gldf.; *elephas primigenius*, Blumb.; és *equus* sp. nevű állatoktól csont-részletek, illetőleg fogak. A két utolsó növényevő állat, mint az előbb felsorolt két husevő zsákmánya kerülhetett az őket meg nem illető helyre.⁴⁾

Még más, a bánsági érczhegységben létező barlangról is van tudomásunk. Így van Csiklován a r. k. templom jobbán egy barlang.⁵⁾ Dubova határában a „Sukuru“ hegyen keresztül folyván a Ponyikova-patak, ez a „Ponyikovai“-barlangot képezi. Közeliében van a „Piscaraba“- vagy „Veterani“-barlang.⁶⁾ Kapriora mellett is több barlang van, melyek közül a legtekintélyesebb, mely a helység fölött van.⁷⁾ Krassó mellett, a vadregényes Prolász-völgyben négy barlang létezik.⁸⁾ Kuptorén is van egy a Peatra alba hegy csúcsa alatt.⁹⁾ Rafnán a Sikleu nevű erdőben van egy.¹⁰⁾ Resiczán említették még a „csóka ku cseri“ vagy „gaura puskata“ nevű barlang is.¹¹⁾ Továbbá a rumunesti hegyekben is van egy.¹²⁾ Steyerlak közelében van még a

1) Tört. és rég. Értesítő, VI. 120—134., és u. o., VII. 73—85.

2) Természettudományi füzetek, V. (1881)

3) P. Brosteanu: Reschitza, 27, 28.

4) A m. földtani-intézet 1888. évi jelentése, 102, 103; Halaváts Gyula jelentése a resiczai barlangról.

5) A m. orvosok stb. XVI. nagygyűlésének munkálatai, 286.

6) Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 28.

7) Adattár, II. 376.

8) A m. orvosok stb. XVI. nagygyűlésének munkálatai, 288.

9) Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 33.

10) Ugyanott.

11) Pesty Fr.: Krassó, II.—2. 143.

12) A m. orvosok stb. XVI. nagygyűlésének munkálatai, 287, 288.

„Ponora“- és a „Ploppa“-barlang.¹⁾ Szokoláron is van egy.²⁾ Végre Tomesten van a „Buzeika“ nevű barlang.³⁾

Ezen barlangok között van sok olyan, melyek csak geologiai, illetőleg palaeontologiai tekintetből nevezetesek, s lesz megint több olyan is, melyekben találatnak ugyan emberi nyomok, de hozzánk közelebb eső időkből, a mint ezt a szomszédos Hunyad-vármegyében konstatálták, és a mint ezt nálunk a bogsáni is⁴⁾ igazolja és a herkulesfürdői Rabló-barlang gyantitani engedi.⁵⁾

A régibb palaeolith-korszak embere, ki a mammuttal élt és e miatt „mamuthvadász“-nak is nevezetik, épúgy, mint az. ki utána, az ifjabb palaeolith korszakban, melyet a benne uralkodott iramszarvas jellemez, földrészünket illetve vidékünket lakta, a tudósok állításai szerint nem az ari népcsaládhoz tartozott.⁶⁾ Mig az előbbi nyomtalanul eltűnt, addig a másiknak, az ugynevezett „iramszarvas-ember“-nek utódait az északon honoló, iramszarvast tenyésztő lappokban vélik felismerhetni.

Az iramszarvas-korszakban, melyben a mammut még ki nem halt volt, s az óriási barlangi medve és hyena Európában laktak, de a háziállatoknak még semmi nyoma nem fordult elő, találjuk a csonteszközöknél a nyéllyukat is.

Még csak azon kérdés merül fel: Honnan jött az első ember vidékünkre? Erre Örtvay Tivadar igyekszik választ adni, midőn a neolith-korszaki ember betelepüléséről értekezik:

Valamint a poly- ugy a monogenisták Dél-Ázsiát tartják fajunk eredeti hazájának, amit a kutatások is igazolnak. Dél-Magyarország első települőinek őshazája is ott keresendő. Épúgy mint a növényvilág és a hűsevő állatok délkeletről északnyugatra haladtak előre, úgy jött az ember is ezen oldalról a magyar Alföld síkságába. Az őstelepülők útja a Pontusnál vette kezdetét és folytatásában a folyóvizekre támaszkodott. Először megszállották az oláh síkságot, azután hatoltak be az erdélyi déli havasokon át az erdélyi felföldre, amit nekik az Olt és a Zsil nagyon megkönnyítettek. A Zsil vezette őket a Sztrigy völgyébe és ez megint a széles Maros-völgybe. A Maros-völgy kétségen kívül főútvonalát képezte az őstelepülésnek, mely a

¹⁾ A m. orvosok stb. XVI. nagygyűlésének munkálatai, 286.

²⁾ U. o., 286.

³⁾ Pesty Fr.: Krassó, II.—2. 250.

⁴⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 9.

⁵⁾ Lehoczky Tiv.: Adatok, 167.

⁶⁾ Dr. M. Much: Die älteste Besiedlung d. öst.-ung. Monarchie; Öst. Jahrbuch, 1884. 46

folyó torkolatánál, Szeged vidékén, szétágazva, a Tiszán fel és le tovább terjeszkedett. A beszakadásnak másik főirányát a Duna képezte. Erdély és az Alduna-vidék volt hazánkban legelőbb betelepítve. Nyomában járt az Alföld, az ugynevezett Temesi Bánság, meg a nagy Tisza- és Duna-vidék, végre a Dunántúli rész és Felső-Magyarország. A Duna-Tisza-Maros-köz tehát Oláhország és Erdély után, de Nyugat- és Felső-Magyarország előtt kapott települőket.¹⁾

¹⁾ Ortvay Tiv.: Magyarország régi vízrajza, II. 354. 355.

II. A neolith-korszak.

A neolith-korszak általános jellemzése. — A kőszerek lelőhelyei. — A verseczi, szerb-keresztúri és bogsáni telepek. — A neolith-korszakbeli őslakók műveltségének foka. — A telephelyek és a hajlékok. — A kőszerek nemei, anyaga és helyi gyártása. — A csont- és szarvasagancsból készült eszközök. — A görönesér-ipar. — A földművelés. — A fegyverzet. — A ruházat. — Az ékszerek. — A temetési mód. — Művészet és vallás.

Mammuthvadászunk és iramszarvas-emberünk Európában mint nomádok évszázadokon át vadászat- és halászatból éltek. Utánuk megjelentek Közép-Európában új népek, melyek már letelepedésük kezdetén a műveltségnek figyelemre méltó fokát mutatták. A fémnek ugyan még hiányával voltak, de hazájukból magukkal hozták a szarvasmarhát, juhot, kecskét, disznót és a házi kutyát. Előrehaladásuk és lassankénti kiterjeszkedésük alkalmával lakóhelyeiket főleg a síkságon, folyó vagy álló vizek szomszédságában választották. Gyakran egyesítették lakásaikat nagyobb vagy kisebb közös telepekké és a maradványok tanúsítják, hogy ezek gyakran hosszú évek során át léteztek. Ezen körülmény egyszermind törvényes rendről, jogról és erkölcsökről tanuskodik. Ezen új korszak műveltségi állapota és jellege általában abban nyer kifejezést, hogy Közép-Európa és e szerint vidékünk lakossága ezen időszakban megtelepült, békés földművesek voltak.¹⁾

A neolith-korszakbeli őslakók viszonyaiba mély bepillantást főleg a telepek maradványai engednek. A követ a legügyesebb módon tudják megdolgozni. Főleg a tűzkő az, mely hasíthatósága s kagylós törése miatt minden egyéb kőnem felett elsőbbséggel bír. De hozzá nyúltak a szivós és szemcsés állományú kőzethez is, a serpentinhez, melyet csak csiszolás által tehettek használhatóvá. Ez utóbbi körülmény jellemzi ezen kort és adja meg nevét is. A kőfurás mesterségét is ezen korszakban találták fel.

A lyukfurást meglehetősen könnyű módon eszközölték. A furás-kísérleti helyen levő pöczök azt bizonyítják, hogy a furáshoz

¹⁾ Dr. M. Much: Die ält. Besiedelung etc., 57.

forgófúrót használtak, mire az őslakókat az íj és a nyíl használata vezette, és a lyukat magát hengerrel, valószínűleg üreges szarvasagancscsal és vizes homokkal fúrták. A körforgásba hozott szarvasagancs porczogós belseje ugyanis a kőnek engedvén, a lyuk közepében egy kőcsap vagy kő-pöczök keletkezik, mely kúpszerű alakot öltött és szarvasagancs belsejébe hatolt,¹⁾

A kövön kívül felhasználták az állatok csontjait és szarvait is a legkülönfélébb szerszámok előállítására. Végre magukkal hozták a jövevények hazájukból az agyagmivesség kifejlett technikáját. Az agyagedények a legkülönbözőbb formákkal bírnak, mint ezt a czél, melynek szolgáltak, megkivánta, és néha díszítve is voltak.

Az újabb kőkort a paleolith-korszakhoz nem fűzi sem az emberi faj, sem a műveltségi eszközök folytonossága. Az őskortól nagy ür választja el ezen új korszakot és nem sikerült még sehol kielégítő támpontokat találni, melyek ez ürt áthidalnák.

A földtani képződvények között főkép az allivium az, mely az ősi kőszerek legnagyobb részét és eszerint a neolith-korszak legérdekesebb maradványait rétegeiben takarja. Ez roppant mennyiségben van a délvidéki geologiai képződések sorozatában képviselve. Ez tölti be a nagy magyar medenczét. A Tisza áradmányi képződései 1—6 mértföldnyi szélességgel bírnak; a Temes, a Bega, a Berzava, a Karas és a Nera alsó folyásaikban szintén már széles áradmányi völgyekben mozognak; úgyszintén a Maros is jelentékeny mederben hömpölygeti árjait²⁾

Annak daczára, hogy nálunk sok lelet tönkre ment avagy nem jegyeztetett fel, mégis annyi lelet jutott köztudomásra, hogy azokból kitünik, hogy ezen a esiszolt kő után neolith-korszaknak hívott időszakban Dél-Magyarország meglehetősen lakva volt. A lelethelyek száma huszonegy. Torontálvármegyében van: Ó-Béba, Nagy-Beeskerek, Borjas, Csene, Csóka, Csösztelek, Szerb-Keresztúr, Maczedonia, Monostor, Pancsova és Rábé. Temesvármegyében: Beregszó, Bogda, Fehértemplom, Kubin, Parác, Potporány és Versecz. Krassó-Szörényvármegyében: Bethlenháza, Bogsán és Orsova. Köztük olyan is van, m. p. Versecz, Bogsán, Szerb-Keresztúr és Borjas, melyek leletben igen gazdagok és nagy telepekkel dicsekednek. Telepek voltak ezenkívül Ó-Bébán, Csókán, Maczedonián, Monostoron, Parácson, Potporányon és Rábén, tehát összesen 11 helyen.

¹⁾ Ortvy T.: A praeh. kőszközők régisége jellegéről 36, 39; és Wosinszky: Arch. közlemények, XVI., 71—73.

²⁾ Dr. Ortvy Tivadar: Összehasonlító vizsgálatok, I., 14, 15.

A verseczi leletek annak idején bizonyos mértékig feltűnést okoztak, oly számosak és oly érdekesek voltak azok. Érdeemes tehát, hogy velök itt tüzetesebben foglalkozzunk. 1888-ban Versecz város nyugati szélén az úgynevezett „Ludos“-csatornát ásatták és ezen alkalommal ott egy rendes kőkorszaki telepet szeltek át. A lelethely valamivel magasabban fekszik környékénél és egyszersmind vízvázasztót képez a „Nagy- és Kis-Rét“ között. Itt a humusréteg 0.9 m. vastag; alatta következik egy világos, sárgás-szürke agyag, melynek felső, közvetlen a fekete termőréteg alatti részében a legtöbb régiségre, u. m. tűzpadmaradványokra, edénytöredékekre, konyhahulladékokra és temetkezési maradványokra akadtak. A legnagyobb mélység, melyből artefactákat napvilágra hoztak, 3.5 m. volt. Ezeket, mint a diluvialis embernek joggal gyanítható maradványaik, más helyen már tárgyalván, itt a neolith tárgyakkal akarunk csak foglalkozni. A telep az említett helyen egy alacsony, plateauszerű emelkedés keleti lejtőjén, 250 m.-nyi hosszban terült el. A csatorna csak 12 m.-nyi szélességben szelvényt át a telepet, a tűzpadok számát illetőleg véleményyt nem kockáztathatunk. Azt azonban tudom, hogy sok volt; egynél konstatálhattam, hogy élénk vörösre égetett, növényi részekkel vegyített agyagból állott, s kbl. 0.3 m. vastag és 1.5 m. széles volt. Ezen tűzhelyeknél fordult elő természetesen a legtöbb lelettárgy. Ott voltak az edénytöredékek és a konyhahulladékok. Több esetben lelték a csontokat a tűzhely mellett egy külön fészekben összerakva, köztük sokat, mely a velő elérhetése czéljából ketté volt hasítva. Az eszközök, fegyverek és az építésre szánt tárgyak részint agyagból vagy kőből, részint csont- vagy szarvasagancsból készültek. Fémről készített tárgyakat ritkábban találtak s ezek sem látszanak szorososan a telephez tartozni.¹⁾

Annak daczára, hogy rendszeres ásatás nem történt és a gyűjtés is hiányosnak mondható, a tárgyak mégis oly nagy számmal gyűltek össze, hogy a verseczi őstelep eddig Dél-Magyarországban a leggazdagabb. Én magam számláltam meg egyebek közt 16 ép edényt, tömérdek edénytöredéket, 5 égetett agyagkúpot, 92 égetett agyaggólyót, 24 egész és töredékes agyaggöngyöt; pattogatott anyagból: 30 kőmagot (nuclei), 102 forgácsot, 6 nyílhegyet, 2 lándzsacsúcsot, 108 késpengét, 11 fűrészlemez és 8 baltát; csiszolt anyagból: 1 csákányt, 13 egész és töredékes kalapácsot, továbbá 66 részint ép, részint

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 57, 58.

eltört vésőt, 19 egész és töredékes kőmagot, 48 egész és 27 eltört golyót, s végre mintegy 70 csont- és aganceszközt, összesen körülbelül 700 darabot.¹⁾

Érdekes tárgyat szolgáltatott Szerb-Keresztúr is a Tisza mentén, hol 1888-ban töltésépítés alkalmával egy kőkorszaki telepet tártak fel. A lelethely a községtől nyugatra 1 kmnyire fekszik, hol a talaj a folyóval párhuzamos vonalban hirtelen leereszkedik. Ezen part kbl. 2·5 magas. Lejtős oldalán a földrétegek a következők: 1. fekete humus (0·5 m.), 2. sárga agyag (1 m.) és 3. kavicsos sárga agyag (1 m.). Először a part szélét metszették le, azután a lejtő alján ástak anyaggödrot. A maradványokat a legalsó rétegben találták. A leletek közül első sorban a tűzhelyek említendőek. Ezek egymás mellett feküdtek, mely körülmény telepre enged következtetni. Nevezetesen találtak egy helyen 7 ilyen, melyek egymástól 1·5 m.-nyi távolságban voltak elhelyezve, s mind egyenlő mélységben merültek föl. E tűzhelyek 3 m. szélesek és 4—4·5 m. hosszúak voltak. A hamuréteg 0·5 m. vastag volt. Itt a tűzhelyek környékén volt a legtöbb tárgy. Eltekintve a tömérdek konyhahulladéktól, mely főleg állati csontokból s néhol 0·05 m. vastagságú réteget képező halpikkelyből állott, fordultak elő kő- és szarvasagancs eszközök; tűzkő- és kovaszilánk-töredékek, néha egyes rakásokban 10—20 darab; hálósúlyok. Ez utóbbiak felette nagy mennyiségben és igen sokféle alakban. Megjegyzendő, hogy kő és egyéb tárgyak az egész kavicsos sárga agyagrétegben voltak találhatóak. Agyagtárgyakban meglehetősen gazdag ezen lelethely. Edény-töredéket nagy mennyiségben, s aránylag sok ép edényt is leltek. Wagner Károlynál Török-Kanizsán láttam ezen telepről mintegy 60 ép és töredékes agyagtárgyat, kbl. 50 kőtárgyat és 10—15 agancs- és csonteszközt.²⁾

Csont és szarvasagancs eszközökben gazdag telepnek a német-bogsáni mutatkozott. Német-Bogsánon ugyanis a helységtől délkeletre álló két mészkemencze fölött, az alaphegységet képező kristályos palákon egy mészröggel találkozunk, mely a Berzava folyó felé meredeken lenyesett szirtet képez. Ezen szirtnek neve a nép nyelvén „Kolczán.“ A „Kolczán“ szolgáltatja a kemenczének az anyagot, melyet a lejtőben fejtenek. 1886-ban a hegyoldalon utat csináltak, mely alkalommal 1—2 praehistoricus tárgyat leltek. A resiczai tisztviselők által ennek következtében

¹⁾ Milleker. : Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 57—65.

²⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIII., 300—307. Milleker B. : A szerb-keresztúri őstelep. Két ábrával és négy képes táblával.

elrendelt ásatás százakra menő darabokat eredményezett. Fent a „Koleczán“ magaslatán is található cserepeket. De az akkor gyűjtött és a N. Muzeumnak beküldött tárgyak a meredek szirtfal aljában, a hegyoldalban kerültek napfényre. Itt a kőkori tárgyak a szirttről leszakadt mésztuskókkal vegyes, televényes törmelékben, az u. n. lejtőtörmelékben fordultak elő minden szabályosságot kizáró helyzetben. A talált tárgyak közt a legtöbb a cserép. Az edények, melyek az itt élt ember házi szükségletét képezték, vastagfalú, rosszul megdolgozott s gyengén égetett agyagból korong nélkül készültek. Külsejük egyenes vonalokkal s pontokkal van díszítve, mely két díszítési motívum annyi változatban van alkalmazva, hogy a százakra menő példány közt nem találkozik kettő, melynek díszítése egyforma volna. Némely fazék peremén és hasán pedig ezenkívül még egy gyöngysor is látható. A mindennapi használatra szánt hasas-edényeken kívül van a cserepek közt néhány kúpidomu, füles kicsiny edény töredéke, melyeknek alakja a Kelet feketekávécsészéire emlékeztet: néhány kanálalaku, szárral ellátott agyagedényke, s több lencse, lapos kúp- és hengeralaku, átfúrt hálósúly. Egy-két primitív, gnajszból készült kőeszköz mellett sok még a leletben a csont is. E csontok a szarvas-, őz-, bölény-, kecske- és a vaddisznótól származnak s hihetőleg a vadászat zsákmányai: de egyszersmind arról is tanúságot tesznek, hogy az ember hű társa, a kutya, már vele élt itt. Találtatott számos lábszárcsont, melyek némelyike fel van hasogatva, míg némelyike az ízület alatt át van lyukasztatva, úgy, hogy fegyverül szolgálhatott. Más, apróbb állattól származó lábszárcsont pedig az ízületi részen mély bemetszés által 4—6 csücsökké van átalakítva. Az emlős állatok csontjai közt tulnyomó számban a szarvasagancs fordult elő. Töredékek ezek csak, de világosan mutatják, hogy a kőkor embere ezeket saját céljaira alakította át. S e tekintetben feltűnnek az agancsok főrészei, a rózsarészek, melyek a rózsza felett mindig át vannak fúrva, míg a szár, a képzelt nyéllal egyenközűen ferdén le van metszve, úgy, hogy baltaalak jő létre. Az agancságak is többnyire át vannak fúrva vastagabb végükön, vékonyabb végök pedig megszegezve, úgy, hogy ezt is nyélre huzva fegyverül használhatták. Végül számos patak-kagyló (*Unio batavus*) teknyője is találtatott a fentebb felsorolt tárgyak társaságában. E teknők itt oly magasságban találtatnak, hogy ha hozzávesszük még a körülményeket, ki van zárva azon feltevés, hogy ezek akkor kerültek ezen helyre, mikor még a Berzava azon magasságban folyt; s bátran azt

állíthatjuk, hogy e kagylókkal az ott tanyázott ember táplálkozott. E föltevés valószínűségében annál is inkább megnyugodhatunk, mert még manapság is az e vidéken lakó oláhok a pataki kagylót eszik. De hogy az az ember, ki ott tanyázott. élelmét a Berzava folyóban is kereste, bizonyítja az a néhány agyag hálósúly is, mely az elsorolt tárgyak társaságában napfényre került. Embersontot nem találtak, tehát nem temetővel van dolgunk, mit különben a helyzet sem tesz valószínűvé, hanem a kőkorszaki emberek tartózkodási helye lehetett a tárgyak lelőhelye; ezt a feltevést támogatja az a kisebbszerű barlang is, mely a sziklafal tövében van, s melyben menedéket találhattak az idő viszontagságai ellen.¹⁾ Ebből a délm. múzeumba agyag-, kő- és agancseszközök jutottak.²⁾

A leolith-korszakban élt őslakóink műveltségi fokát a lelet-tárgyak élénken állítják szemeink elé. A tűzhelyeknél voltak sátoryszerű kunyhók. Foglalkozásuk volt a vadászat, halászat és a földmivelés. A szerszámok, melyeket az ember használt, kőből voltak, u. m. a lapos és keskeny véső, melyek közül az előbbiek mint balták szolgáltak, csákányok (Hammerbeile) és kalapácsok nyéllyukkal, melyekhez az anyagot a bányászati Érc-hegység kőzetei szolgáltatták és a melyeket ők maguk készítették. Ezekhez csatlakoztak még balták, fűrészek és késpengék pattogatott anyagból. Kinagyolási és köszörű-kövek a szerszámok előállítására szolgáltak. Agancsból és csontból felsorolok: árákat, tüket, kalapácsokat, baltákat, szigonyokat és csáklyákat. A földmiveléshez használtak kapákat szarvas-agancsból és egy a gereblyét pótló eszközt, míg a földmivelés terményeit homorú örlőköveken, almanagyságu gömbölyű morzsolókövekkel összemorzsolták. Hálósúlyok bizonyítják a halászatot, míg a fegyverek — lándzsaacsúcsok agancsból, nyílhegyek és lándzsaacsúcsok kőből, törpengék csont- és agancsból, buzogánygombok kőből, valamint parittyakövek — a vadászatra utalnak, melynek zsákmányait a konyhahulladékokban konstatálhatjuk. A ruházatról a legkevesebbet mondhatjuk; valószínűleg állatbőrből állott az, melynek kidolgozásánál az árák és simító csontok szerepelhettek. Az ékszerek is jelentkeznek, képviselve agyaggyöngyök által.³⁾

Az ősi, jelesen a kőkorszaki telephelyek nagyrészt úgy voltak kiválasztva, hogy azokat vizek határolták. Igen tanulsá-

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., VII, 49—52.

²⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., III, 44, 45.

³⁾ V. ö. Milleker B : Dél-Magyarország őskori régiségletei, 61.

gosak e szempontból az Alföld nagy folyómellékeinek talajemelkedései. Ortvay Tivadar Torontál-vármegyének Tisza-melléki tereit vizsgálván, azon meggyőződésre jött, hogy egy hivatott bűvár itt tömérdek adatot gyűjthetne egy oly tudományos kérdés megfejtésére, mely eddigelé initalva is alig volt. Az alföldi őslakosok ama plateauszerű földhátakat választák ki maguknak a megszállásra, melyeket öv módjára egy-egy hatalmasabb vizárok körített be. Ma már a legtöbb helyen a vizárkokból a viz kiszáradt, de a régi meder egészen tisztán követhető, annyira, hogy az összállások a legpontosabban térképezhetők. Mint igen tanulságos példát a borjasi kétségtelen őstelepet említi fel. Köröskörül a Tisza egy hatalmas ága mosta, úgy, hogy a nagy vizkörön belül élők teljes biztonságban érezhették magukat mindennemű váratlan ellenséges inváziótól.¹⁾

Ugyanezt tapasztaljuk a rábéi őstelepnél is. Ez az „Anka sziget“ nevű dombszerű magaslaton terül el, mely körül van véve egy „kis tenger-hajlat“-nak elnevezett mélyedés által. Ezen érszerű laposas és korábban vizállásos helynek észak felé, Kübekháza alá nyuló egyik ága ma is „Pogány-ér“ nevet visel.²⁾

De a lejtős helyeket is kedvelték. Magaslatok lejtőjén voltak egyebek közt a verseczi és szerb-keresztúri telepek. A síkságon ritkábban telepedtek le. Ilyen volt a potporányi telep.

Egyes családok vagy kisebb társaságok a hegyes vidéken a barlangokba is huzódtak, mint ezt a határos Hunyadvármegye barlangjai sok esetben mutatják. Minálunk neolith-kori maradványokkal bíró barlang eddig csak kettő fedezettett fel s ezek egyike a bogsáni Kolczán-hegy lejtőjén levő kis barlang, mely 1886-ban szolgáltatott neolith-kori artefactákat.³⁾ A herkulesfürdői „Rablóbarlang“ is menedéket nyújtott a neolith-korszak emberének, mert a benne talált cserepek a szádelői és az aggteleki barlangokban lelt edényrészletekhez hasonlitanak.⁴⁾

A háztartás- és az iparhoz szükséges eszközök közül a kőből készültek az ezen korból való leletekben túlsúlyban vannak, s többféle változatban fordulnak elő. Verseczen például pattogatott anyagból 108 késpengét, 11 fűrészlemez és 8 baltát leltek,

¹⁾ Ortvay T.: Magyarország régi vizrajza, II, 344.

²⁾ Arch. Értesítő, U. F., XI, 206.

³⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 9.

⁴⁾ Lehozky Tiv.: Adatok, 167.

melyek azonban többnyire töredékes állapotban voltak. A puhább kőnemekből készült, csiszolt eszközök is ugyanoly számosan voltak képviselve. Ezen osztályba tartozik első sorban egy esinos csákány (Hammerbeil) trachytból, melynek hossza 0·12 m., s mely kalapácsul és baltául szolgálhatott. Egy másik balta, mely 0·095 m. hosszú és diabasból volt készítve, kissé szokatlan alakkal bír. A kalapácsok — 6 serpentintből, 4 diabasból és 2 mészkőből — mind nyulánk példányok s csak töredékekben maradtak ránk. Egy töredék egy majdnem golyóalakú, egy másik megint egy hosszúkás, nehézkes alakú kalapács-példány maradványa volt. Vésők, főleg laposvésők, igen nagy számban találtattak. Én magam láttam 66, részint egész, részint eltört ilyen eszközt. A legkisebbiknek hossza: 0·055 m. volt. Egyes példányok majdnem 0·12 m. hosszúak, éles élűek; ezek, mint ezt a kihegyezett fogantyú gyaníttatja, baltául is szolgálhattak. Anyaguk tulnyomóan mészkő és mészmárga; egy töredék tiszta fehér márványból való volt. Egy 0·1 m. hosszú vésőt alkalmas görgeteg-kőből (homokkő) kevés fáradtsággal idomítottak át. Három darab chloritpalából és egy serpentintből volt készítve. Egy réteges mészmárgából készült véső négyszögű hasábos testével a kőeszközök azon fajtájához tartozhatott, melyeket „kögyalú“-nak neveznek. Keskeny vésőt csak hármat láttam. Ezek közt volt egy serpentintből készült hengeralakú 0·12 m. hosszú, igen esinos példány; a másik kettő, melyek csak töredékekben találtattak, mészkőből voltak. A többi kövekből, melyek a megmiveltetés nyomait magukon hordták, megemlítettők egy mészmárgadarab, mely vájattal bír s köszörűkő lehetett.

Óslakóink kő- és csontszerszámaikat tulnyomó részben maguk készítették. Ezt bizonyítják első sorban a szerek anyaga és másod-sorban több más fontos körülmény.

A kőeszközöknek helyi vagy vidéki gyártása először ezek anyagából következtethető. Hazánkban az eddig talált kőszerek anyagában képviselve vannak: 1. az ásványok, 2. az egyszerű és 3. az összetett kőzetek. Névszerint 1. az ásványokból: a serpentin (kigylakő), az amphibol (szarutünle), a steatit (szalonakő), a silex (kova) és válfajai, a orthoklas (földpát), az andesit (calcium földpát) és a calcit (márvány); 2. az egyszerű kőzetekből, melyek homogen anyagból állanak: a lydit (kovapala), az amphibol-pala, a chlorit-pala, a csillám-pala, a kvarczit és a mészmárga; 3. az összetett kőzetekből, melyek különböző ásvány elegy-részekből állanak: a gránit, a porphyr, az amphibol-

gnajsz, a syenit, a gabbro, a bazalt, a trachyt, a trachit-tuffa, a dolerit, az agyagpala és a homokkő.¹⁾

Dél-Magyarországon a leggyakrabban felhasznált kőemek a kova, a tüzkő és a serpentin. Például Verseczen a kőkorszaki telepen a színes kvarczok és a tüzkő képezik a főanyagot, közben obsidian, jaspis, viasz-opál, bor-topáz és szarukő látható. Volt aztán serpentin, trachyt, diabas, mészkő, mészmárga, chloritpala, homokkő, gránit, gnajsz és csillámpala.²⁾ Borjason előfordult a kova, tüzkő, füstkvarcz, kovapala, trachyt, serpentin, mészkő és márvány.³⁾ Itt is a kőszerek anyaga a vidék földtani szerkezetével találkozik, mert alig van az előszámlált ásványokból egy is, mely vidékünkön található nem volna. A kova jól van képviselve. A tüzkő előkerül Oravicza vidékén. A többi kovagból: a heliotrop Dognácska vidékein, az achat ugyanott, a jaspis Szászkabánya környékén; a chaledon előfordul Dognácska, Vaskő, Oravicza és Moldova vidékein; a carneol Dognácska környékén; a silex (szarukő) előfordul Moldovabánya, Oravicza, és Szászka vidékein. A serpentin és változatai is jelentékeny tömegekben fordulnak elő hegyvidéki tájainkon, névszerint a Szretinje hegység déli a Dunára kiérő végén Dubova, Ruszkicza, Eibenthal, Tiszovicza vidékein, nemkülönben a Muntjemiknek a Sebes-völgyre hajló délnyugati lejtőségén Borlovánál, továbbá pedig Steierlagnál és Vaskőnél. Az amphibol előfordul Dognácskánál, Moldovánál, Szászkánál és Zsidóvárnál. A steatit és változatai előjönnek Vaskő, Oravicza és Szászka vidékein. A többi egyszerű és összetett kőzetek is gazdagon vannak képviselve. A gránit a bánási hegyekben kisebb-nagyobb részletekben merül fel. Ügyszintén a porphyr is számos helyen. A bazaltot a Berzava, Temes és Maros környékén izolált tömegekben találjuk. A homokkő a bánási Érczhegységben jókora területeket foglal el. Végre a palák, mészkövek és márványok szintén nagy tömegekben képviselvék.⁴⁾

Ezen körülmények mind igazolják az önálló kőkulturának létezését Dél-Magyarországon. De vannak még direkt bizonyítékaink is. Ezek közé tartoznak a félig kész szerek, a kőmagok, melyekről a kovasilánkokat lepattogtatták, a kőszközök készítésekor elhullott nagyszámú kőforgácsok, szálkák és szilánkok,

¹⁾ Ortway T. szerint, kinek az el ő rendszeres összeállítást köszönjük. Összehasonlító vizsgálatok stb. I. fele, 43—45.

²⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 61., 62.

³⁾ U. o. 11.

⁴⁾ Ortway T.: Összehasonlító vizsgálatok, I, 45 54.

továbbá a használat által eltört oly példányok, melyeket utólagos átfurással ismét használhatóvá tenni igyekeztek, végre a kőeszközök készítésekor használt kinagyolási vagyis dolgozókövek.

Kőmagokat Verseczen¹⁾ és Potporányon²⁾ leltek, előbbi helyen szép számmal (30 db.); kőforgácsot láttam Verseczről Rittinger Ede gyűjteményében 102 dbot³⁾, úgyszintén kinagyolási köveket több példányban;⁴⁾ végre érdekes még két töredék is, melyek a szerek helybeli előállítását bizonyítják. Lehelyök Versecz. Az egyik egy serpentinkalapács töredéke, melyen két nyéllyuknak nyoma volt, mi úgy magyarázható, hogy az eszközt az eltörés után még egyszer használhatóvá akarták tenni. Egy másik hosszukás nehézkes alakú serpentinkalapács töredéke megint a lyukfúrás kísérletét igen érdekesen mutatja.⁵⁾ A szerb-keresztúri őstelepről is ismerem egy serpentin balta töredékét, melyen a lyukfúrás észlelhető, amennyiben egy furólyukban a peczek még megvan.

A szerbkeresztúri balta pöczke hengeralakú lévén, a lyukfúrást csővel (agancscsal) eszközölték; a verseczi kalapácsnál a furólyukban csak a közepében lévén egy kis csúcs, ezen fúrást keményebb hengerrel (fapálczával) eszközölték. Mindkét esetben gyanítható, hogy a lyukfúrás az eszköz teljes csiszolatása előtt történt.

Elvitázhatlan dolog tehát, hogy a kőkorszakban Dél-Magyarország lakosai a délmagyarországi hegyek kőanyagát kizsákmányolták és helyben feldolgozták. Csak az obsidian vitetett be más vidékről. Ez a tokaji Hegyaljáról s a többi felsőmagyarországi obsidiantermelő vidékről jutott hozzánk, s ezért csakis szórványosan lehetett ilyen anyagú eszközökre akadni; névszerint előfordult ezen anyag Borjason,⁶⁾ Csókán,⁷⁾ Verseczen⁸⁾ és Páncsován.⁹⁾

Anyagra legérdekesebb egy kis, 0·046 m. hosszú, hengeralku ép vésőcske Szerb-Keresztúrról. Ez nephritből van készítve,¹⁰⁾ azon zöldes félnemes kőből, melyről a tudósok eddig azon véle-

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 61.

²⁾ U. o. 42.

³⁾ U. o. 61.

⁴⁾ U. o. 62.

⁵⁾ U. o. 61.

⁶⁾ U. o. 11.

⁷⁾ U. o. 15.

⁸⁾ U. o. 61.

⁹⁾ Arch. Ért., XIII., 285.

¹⁰⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIII., 304.

ményben voltak, hogy az csak Európán kívül, főleg Ázsiában és Amerikában fordul elő. Ujabb időben azonban konstatálták ezen kőzet előfordulását az Alpokban is. Innen láttam majdnem tökéletesen hasonló nephrit vésőket a bécsi udvari muzeumok természetrajzi osztályában. Magyarországon a nephrit-eszközök felette ritkák; Zala-Apátiból balták kerültek a bécsi múzeumba, melyekhez hasonló példányt Wosinszky Lengyelen talált.¹⁾

A kőkorszaki lelőhelyeken előrekerülő nephritek Ortway szerint mind belföldi ipartermékek és nem importezettek.²⁾ Igen valószínű, hogy Magyarországon is a nephrit eszközök anyagát találni fogják. Esmark már a múlt században 1798-ban a nephritet hazánkban Zalatnán a „Zsidóhegy“ tövében találhatónak véli, bár nem is állítja ezt határozottan.³⁾ Ennek alapján Tóth Mike is a nephritet a hazai ásványok sorozatába felvette.⁴⁾

Mivel őslakóink szerszámaikhoz az anyagot az érczhegységből szerezték, kifejlődhetett a síkság és a hegyes vidék lakói között egy bizonyos helyi kereskedelmi forgalom is, mely természetesen csak a csereán alapult. A csere tárgyai lehettek: kőanyag, szerszámok, állatok, bőrök és élelmi szerek. Ezen helyi kereskedelem részben országossá vált, az obsidiannak bevonása és felkarolása által a mi vidékünkön.

A kő mellett az agancs és a csont is felhasználtatott szerszámok előállítására. Az utóbbiak igen előnyösen feldolgozható anyagot nyújtottak, a mellett igen könnyen is jutottak hozzá az emberek, s ez teszi érthetővé, hogy a csonteszközök oly szép számmal jelentkeznek. Mert a csont szerszámnak sokkal könnyebben dolgozható fel; például a tű, mely kőből egészen lehetetlen, csontból könnyen volt előállítható, épen úgy, mint a kezdetleges szűrő fegyver a szarvasneműek szarvaiból, és a véső ezen állatok szívós természetű szárcsontjaiból; ugyanekkor a gerincsesontok alakja a nyélyuk eszméjéhez vezetett. S ezért a nyélyluk először nem kőszerszámon, hanem a csonton és szarvon eszközöltetett, még pedig oly korban, mely a csiszolt kőkort magát jóval megelőzi.⁵⁾

Ép úgy mint hazánkban általában, úgy nálunk különösen,

¹⁾ Arch. Közl., XVI, 78.

²⁾ Ortway T.: Összehasonlító vizsgálatok, II., 32–37.

³⁾ Esmark: Kurze Beschreibung einer mineralog. Reise d. Ungarn etc., 85.

⁴⁾ Tóth: Magyarország ásványai, 358.

⁵⁾ Pulszky: A rézkor, 51.

a csonteszközöknek nagy szerep jutott, mert az egész Alföldön, melyhez vidékünk nyugati fele is tartozik, semmi kő nincs.

Verseczen félszáznál több csont- és agancsból készített tárgy találtatott. Csontból láttam 12 árat, melyek 0·05—0·13 m. hosszúak; ezek közt volt néhány annyira jól fentartott példány, hogy azokat akár most is lehetne használni. Találtak továbbá 3 simító csontot, 2 vésőt agancsból (0·12 és 0·17 m. hosszú), 2 kapát vízszintes éllel a talaj megmivelésére (0·2 és 0·3 m. hosszú), 2 kalapácsot (0·11 és 0·14 m. hosszú) és még 11 kapa- és kalapács-töredéket is, s végre 1 baltának töredékét függőleges éllel. Minden eszköznek szép nyéllyuka volt, mely vagy a „rózsa“ felett, vagy az elágazásnál volt elhelyezve. Egy ággal bíró agancsdarab úgy volt készítve, hogy törzse nyélbe volt alkalmazható, míg a vastagabb részből kiálló vékonyabb kihegyezett ág mint ásó vagy turkáló szerszám szolgálhatott. A fegyverek közül láttam 4 tört, melyek közül 3 csontból és 1 agancsból volt készítve. Volt 22 agancsvég is szépen simított hegygyel. Ezek közül némely darab mint lándzsacsúcs szolgált. Készültek pedig úgy, hogy a csúcs hegyesre van csiszolva, a vastagabb, simára levágott végen pedig a belső lyukacsos rész mélyen ki van vájva; ezen üregbe illesztették a nyél végét. A többi agancshegy is legnagyobbbrészt szűrő-eszköz, illetőleg fegyver gyanánt használtathatott. Csáklyához hasonló agancs-szerszám is volt a verseczi leletek közt. Két, körülbelül 0·2 m. hosszú marha-szarv oldalvást átlyukasztva volt, nyilván zsinóron való hordhatás czéljából. Hogy mire használták ezeket s vajjon ékitésre szolgáltak-e, azt nem tudtam kitalálni. Végre említek még 4 agancsrészletet, melyek a megmiveltetés igen érdekes nyomait viselik. Kivált egy ágas darab csinos, mert mutatja hogy hogyan akartak belőle a mellékágak lefürészelése által kalapácsot vagy baltát készíteni.¹⁾

Szerb-Keresztúron csont tárgy kevés volt; szarvas agancs-eszköz is csekély számmal; csak egy tuczatot gyűjtöttek. Meglehet, hogy nem tulajdonítottak nekik fontosságot. Többnyire rózsás részek, melyek vágási nyomokat mutattak. Ezek közül megemlítendő egy ismeretlen rendeltetésű tárgy; egy szigony agancsból, mely 0·31 m. hosszú, de 3 darabra tört, midőn napfényre hozták, különben hiánytalan pompás darab; egy vastag, lyukkal ellátott tűnek 0·12 m. hosszú töredéke; egy finomabbnak 0·054 m. hosszú töredéke; egy 0·11 m. hosszú

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 62., 63.

simitó-csont töredéke; egy agancsból készült csáklya, és két agancsvég, csiszolt hegygyel, melyeket szűrő fegyverül használhattak.¹⁾

A göröncsér ipar fejlettségének fokáról meglehetősen tájékoztatva vagyunk. Verseczen az agyagedények zöme nem igen jó anyagból készült. Ritka eset, hogy az agyagot iszapolták, többnyire úgy használták a földet, a mint azt a telep talaja szolgáltatta, apró kavics homok-szemekkel vegyítve. Alakra nézve kevés változatosság volt konstatalható. A fazékalak a leggyakoribb volt; nem ritka a lábas- és tálalak sem; az utóbbiak közt volt négyszögű is. Tálca és csészealaku is volt. Egy töredék csolnakalaku edénynek maradványa volt. A talpcsöves edényekből is leltem kettőt. A szabad kézzel dolgozott edények rosszul voltak égetve. Szép vörös színűt csak egykét esetben találtam; az uralkodó színek különben a fekete, szürke és a fakó voltak. A nagyobb edények nélkülözték többnyire a díszítést. Egy példányon 4—5, újjal benyomott párhuzamos vonás vonult a kihasasodás köré. A nagyobb edényeken gyakran csücskök is voltak. A tűzpadoknál találták az ismert agyagkupokat. Az égetett agyagtárgyakhoz tartoznak továbbá az agyag-golyók, 0·01—0·06 m. átmérővel. Rendeltetésük ismeretlen, talán parittyaköül szolgáltak. Agyaggyöngyöket különböző nagyságban találtak, számra 20-at. A nagyobbak, köztük golyók vagy lapos karikák, hálósúlyok lehetettek. 3 csücsökkel ellátott gyöngy ékszer gyanánt szolgálhatott.²⁾

A feltünőbb edényalakok közül előfordulnak ezen korszakban:

1. Talpcsöves edények. Ilyen Szerb-Keresztúron kettő volt, az egyik 0·22, a másik 0·26 m. magas. Verseczen is láttam 2—3-nak töredékeit.

2. Kétoztályú edények. Szerb-Keresztúron találtatott egy, mely egymás melletti két osztályból áll. Magassága 0·11 m., felső átmérője pedig 0·25 m. Hasonló példány, de sokkal jobb karban, van a temesvári muzeumban Ó-Bébáról.

3. Mozsáralakú edények. Verseczen 2—3 kisebb példány fordult elő. Szerb-Keresztúron pedig egy tűzhelynél 6-ot találtak egy rakáson. Magasságuk 0·08—0·15 m. közt változik.

4. Lábas edények. Ilyeneket leltek Ó-Bébán, Verseczen és Szerb-Keresztúron.

5. Csolnakalakú edények. Ezen fajtából leltek Verseczen és Rábén több darabot.

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIII., 304.; rajzait l. u. o. 303., 7—11. ábra.

²⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 58., 59.

A neolith-korban érdekes egy szokás volt. Több edényen t. i. a száj széle alatt kis lyukak voltak alkalmazva, úgy hogy az edényt egészen tele tölteni nem lehetett, ilyen edényeket Verseczen letek. De északi Németországban is gyakoriak.¹⁾

Érdekes a telepek némely edényeinek czifrázata. Ez párhuzamos vonalokból áll, melyek néha zig-zug-alakúak, és vagy egyenesen az edény hasa körül, vagy pedig annak talpától fölfelé futnak; vagy pontokból konstruáltak, melyek sokszor két, szalagot képező vonás között elhelyezve, arra részint benyomvák, részint azon vontatvák. Ezen beszurdalt, pontozott, vagy vontatott és bekarcolt sávokból álló, gyakran geometriai alakokat képző czifrázattal ellátott edények a neolith-korszakot jellemző edények közé tartoznak.

Dél-Magyarországon tudtommal már négy helyen találták ilyen edények töredékeit. Temesvárott, a Délmagyarországi tört. és rég. Múzeumban, őriztetnek ilyenek Ó-Bébáról, Maczedoniáról és a bogsáni barlangból. Potporányon pedig én magam konstatálhattam azokat.

Hasonló ékitményű edénytöredékeket láttam 1882-ben a dévai múzeumban; ezeket Hunyad-vármegye több helyéről Torma Zsófia gyűjtötte össze.

Képben bemutatva látunk ilyeneket Tordosról a nevezett tudós urhölgy egyik dolgozatában is.²⁾ Much pedig hasonlókat ismertett meg velünk rajzban Csehországból Bydsovról.³⁾

A neolith-korszakban e vidéke mbere a gabna termelésével már foglalkozott. A praehistoricus mezőgazdaság fennállása mellett tanuskodnak az őrlőkövek. A Verseczen lelt körégiségek közt gyakoriak voltak. Ezen homorúan kivájt őrlőkövek, melyeken őslakóink almanagyságu kövek segítségével gabonájukat és kölesüket összemorzsolták, igen érdekesek. Találtam töredékeket, melyek 0·3 átmérőjü példányokra engednek következtetni. A golyóalakú, 0·04—0·1 m. átmérőjü morzsolóköveket szintén számos példányban láttam.⁴⁾

Hogy miként mivelte a földet a neolith-nép, erről fogalmat szerezni természetesen nehéz. Némely eszköz azonban mégis némi fényt vet rá. Így találtam Verseczen két, 0·2 és 0·3 m. hosszú, vízszintes éllel ellátott ép kapát, melyek a nyélre való megerősíthetés céljából fúrt lyukkal bírtak. Ezek élük elhelye-

¹⁾ Verhandl. der Berliner anthropol. Gesellschaft, 1891. 71—79.

²⁾ Torma Zsófia: Hunyadmegyei neolith-kőkorszaki telepek, 18. V. ábra.

³⁾ Dr. M. Much: Kunsthist. Atlas. I. Prachist. Atlas, VIII. tábla, 12—16. és 19—22. számok.

⁴⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 62.

zése miatt csak a föld megművelésére szolgálhattak. Egy másik agancsdarab megint úgy volt idomítva, hogy a törzsét nyélre lehetett alkalmazni, míg egy belőle kiálló vékonyabb elágazás kiszögezve, mint ásó vagy turkáló szerszám szolgálhatott és gereblyét képezhetett.¹⁾

A védelem és támadáshoz szükségelt eszközök, a fegyverek is többféle változatban lépnek fel s megérdemlik, hogy részletesebben szemügyre vegyük, Pattogatott kőből fordult elő Verseczen 6 nyilhegy és 2 lándzsacsúcs, azonban, fájdalom, töredékes állapotban. A nyilhegyek közt volt egy példány kvarczitból, melynek háromszögű alakja s két éle van. A verseczi példányok fok nélkül a vesszőkbe voltak illesztve. Csiszolt anyagból csináltak buzogányfejeket. Szerb-Keresztúron letek egy ilyen, mely egy 0·04 m. vastag átfúrt serpentinaólóból áll.²⁾ Verseczen 22, Bogsánon is sok s végre Szerb-Keresztúron is volt 1—2 agancsvég, melyből néhány mint lándzsacsúcs szolgálhatott. Ezek legnagyobbbrészt a szarvasnak szemagancsából készültek s néha igen hosszúak, úgy hogy igen alkalmas fegyver gyanánt is használtathattak. Egyik végén mindig hegyesre van csiszolva, másik vastagabb végén pedig simára van levágva és belső lyukacsos részök mélyen ki van vájva, hogy a nyélt bele lehessen illeszteni. A legtöbb példányon a vastagabb rész megmunkálatlan s az agancsgyöngyök meg vannak hagyva. Verseczen 4 tör találtatott, melyek közül 3 csontból és 1 agancsból volt készítve. Potporányon is letek csonttört. Verseczen az égetett agyagtárgyak közt az edények után számra nézve mindjárt az agyaggolyók jönnek 0·01—0·06 m. átmérővel. Ilyent 92-öt számláltam. Ezek talán parittyaköül szolgáltak.

A ruházatról csak keveset mondhatunk. Az főleg állatbőr-ből állhatott, melyet a vadászat zsákmánya szolgáltatott s melynek kidolgozásánál az árák és simító csontok szerepelhettek. Ilyen árákat letek Verseczen 12 példányt. Ezek csontból valók voltak, 0·03—0·12 m. hosszúak és köztük 1—2 oly ép állapotban még, hogy azokat akár még most is lehetne használni.³⁾ Simitó csont 3 fordult elő.⁴⁾ Szerb-Keresztúron 1 lyukkal ellátott tűnek a 0·12 m. hosszú töredéke, egy másik tűnek töredéke és egy simító csont fordult elő.⁵⁾ Meglehet, hogy a szövéshez

¹⁾ U. o.; rajzait I. Verhandlungen der Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891, 91, 4. ábra a, b és c.

²⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIII., 304.

³⁾ Verhandl. d. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891; 90. 91.

⁴⁾ U. o., 91.

⁵⁾ Arch. Értesítő, U. F., XIII. 304.

is értettek és szőtt kelmékből készített ruhát is viseltek. Legalább ezt engedni gyanítani az a több helyen előforduló nagy agyaggyöngy, melyeket orsógomboknak tekintenek. Ilyeneket találtak egyebek közt Verseczen 0 04—0 05 m. átmérővel,¹⁾ és elszórva még más helyen is. Hogy őslakóink a neolith-korban szövéshez értettek, kitetszik több körülményből. Hajlékaik vesszőkből font fachwerkből álló falakkal bírtak. Ezen fachwerk szolgálhatott nekik mintául, épúgy mint a hálók, melyeket a reánk maradt hálósúlyok²⁾ feltételezni engednek.

A hiúság az embernek nagy gyengéje lévén, ezen gyenge oldalát már a legrégebbi korban észrevehetni. Már a neolith-korszakban találkozunk ékszerekkel, melyekkel az ősemberek testöket feldiszipítették. Területünkön eddig szintén néhány ékszerfajta konstatalhattunk. Első sorban említendők a gyöngyök égetett agyagból, melyek nagy számban fordulnak elő. Verseczen akadtak három ilyenre. Ezeknek egyike hengeralaku, fehérszinü volt s három, a test közepén egymásnak átellenében elhelyezett csücsökkel bírt; a kettő vörös színü volt és az egyik felén 2 egymással szemben elhelyezett csücsökkel volt ellátva, mi által keresztformát nyert.³⁾ Neolith-korszakbeli borostyán- és üvegpászta-gyöngyöket azonban Dél-Magyarországon tudtommal eddig még nem találtak. Használtak továbbá kar- és lábpereceket is kőből és kagylóból. A szegedi városi múzeumban őriztetik egy törökkanizsai sírból két gyűrű, melyek egy csontváznak alsó lábszárcsontján, közvetlenül a boka fölött fordultak elő és pedig olyformán, hogy az öblösebb, zárt karika, mely kagylóból volt készítve, felül volt, és közvetlen alatta, vagyis a talp felé a szűkebb nyílású, nyitott, serpentinből készült lapos gyűrű volt a lábszárcsonton keresztül huzva.⁴⁾ A strongyluskagylóból készített karperecz Szerb-Keresztúron fordult elő.⁵⁾ Verseczen leltem két kagylóból készült karperecznek töredékét.⁶⁾ Wosinszky szerint a kagylóból készült ékszer általában a neolith-kornak képezte kedvencz díszítési tárgyát.⁷⁾

A verseczi leletek közt volt két kbl. 0 2 m. hosszú marhaszarv, melyek, nyilván zsinóron való hordhatás céljából, oldalvást átlukasztva voltak.⁸⁾

¹⁾ Verhandl. d. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891; 88, 89.

²⁾ U. o., 89.

³⁾ U. o., 89.

⁴⁾ Arch. Értesítő; U. F.; XII., 90 rajzokkal.

⁵⁾ Arch. Ért. U. F., XIII., 304.

⁶⁾ Saját jegyzeteim.

⁷⁾ Arch. Ért.; U. F., XI. 160.

⁸⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 62.

A kőkorszakban a halottakat zsugorított helyzetben temették el. Vidékünkön is fordultak elő leletek, melyek ezt bizonyítják. Verseczen 1888. nyáron az ugynevezett „Ludos-csatorna“ ásatása alkalmával a város nyugati szélén felfedezett kőkorszaki őstelepen u. a. évi június 9-én az én jelenlétemben, közvetlen azon pontnál, a hol a „római sáncz“ a terrenumot átszeli, egy sírt ástak föl, melynek mélysége 1·5 m. volt. A csontváz — egy fiatal még nem teljesen kifejlődött egyén váza volt — fejjel nyugatnak feküdt, a lábak felvonva úgy, hogy a térd a fej közelébe jutott. A földrétegek mutatták, hogy ezen sír egy úgynevezett „katlan sír“ volt.¹⁾ Hasonló temetkezési mód mutatkozott a „Cservenka“ dülőben felfedezett bronzkori urnatemető alatt volt kőkorszaki rétegben, hol szintén néhány emberi csontváz fordult elő guggoló helyzetben.²⁾ 1874-ben Gyirokon az erdőben földmunkálatok közben guggoló helyzetben, oldalvást fekvő emberi csontváza akadtak, melynek ölben egy átfúrt kőgolyó volt.³⁾ A Beregszón 1877-ben talált sírlelet is⁴⁾ — ugy látszik — ezen fajtából való volt.

Verseczen az agyagtárgyak közül érdekességüknél fogva az emberi láb 3 utánzata válik ki. Kettő közülök kékes-feketére van égetve. Az egyik a sarktól a térdig 0·09 m. magas, míg a talp 0·045 m. hosszú; a másiknak van 0·035 m. hosszú talpa és a lábszár töredék 0·04 m. A kivitel kezdetleges. Jobb kivitelű a harmadik példány, melynek hossza a térdtől a sarkig 0·1 métert tesz. Ez vörös színű és mutatja a térdet, a sarkot és a két bokát egész tisztaságukban. A lábújjak azonban le vannak törve. A térdnél észrevehető törési lapokból következtetve ezen töredékek egész emberi alakok maradványai.⁵⁾

E töredékekben a művészet kezdeteit látjuk. Eltekintve az edények alakjától és czifrázatától, azok habár kezdetleges munkák, a művészi érzék fejlődésének határozott nyilvánulását tanúsítják. Mint a törési nyomok valószínűvé teszik, ezen töredékek 0·3—0·4 m. magas emberi alakok, valószínűleg bálványok maradványai s így megvolna a bizonyíték ősembereink vallásos életéről is.)

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 64, 65.

²⁾ U. o., 66.

³⁾ U. o. 26.

⁴⁾ Tört. és rég. Ért., IV., 207.

⁵⁾ Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 60.

⁶⁾ U. o. 60.

III. A rézkor.

A fémek megjelenése. — Délvidéki rézleleteink aránylagos sokasága. — Leletstatistika. — A deschánfalvai és németbogsáni leletek fontossága. — A réz előfordulása. — A tárgyak osztályozása. — A esákányok, fejszék és vésők különösen. — Az arany megjelenése. — Rézkorszaki haladás. — A rézkor régisége és tartama.

Hogy meddig tartott a csiszolt kőkorszak — ki tudná ezt ma határozottan megmondani? Much Máté úgy vélekedik, hogy az ifjabb kőkör vége óta több mint 3000 esztendő mulhatott el.¹⁾

A most bekövetkezett aera a fémek ismerete és használata által idéztetett elő. A vörös réz és az arany voltak azon fémek, melyekkel az ember először megismerkedett, mert azokat a természetben tiszta állapotban találta. De csak az első, a vörös réz, birt korszakot alkotó jelentőséggel, s pedig nagyobb mennyisége és szerszámokra való jobb alkalmazhatósága által.

A Duna-Tisza-Maros-köz már jelentékeny számmal mutatja fel az őskori vörös réz-leleteket, melyek igazolják, hogy itt is volt egy korszak, mely az ifjabb kőkör végére esvén, egy átmeneti időt képezett a kő- és a bronz-korszak között, mely időszakban a fémet csak tiszta állapotban használták és a fémkeverést még nem ismerték.²⁾

Területünkön eddig nem kevesebb mint 12 rézlelet fordult elő, melyek közül 10 Temes-vármegyére, u. m. Lippára (2), Vingára, Német-Bencsekre, Csákovára, Nagy-Szredistyére (2), Deschánfalvára, Verseczre és Fehértemplomra esik, egy — t. i. a németbogsáni — Krassó-Szörény-vármegyé-é, és egy — a törökkanizsai — Torontál-vármegyéből való.

A rézleletek aktuális fontossággal bírván, tekintsük meg sorban közelebbről délvidéki rézleleteinket:

I. A deschánfalvai őstelep. — Deschánfalva Temes vármegyének verseczi járásában fekszik, Versecz városától északra 16 km.-nyi távolságban. Ezen helység határában ifj. Günther

¹⁾ Dr. M. Much: Die älteste Besiedelung d. öst.-ung. Monarchie; öst. Jahrbuch, 1884, 58.

²⁾ Jelen fejezetnek alapjául nagyobb részben „A Duna-Tisza-Maros-köz őskori rézleletei“ ezimű dolgozatom szolgál, mely az „Arch. Értesítő“, 1893. évfolyamában, 126—131. ll., jelent meg.

József, németsztamorai lakos és a báró Hauser Bernát-féle deschánfalvai birtokbérelője, az 1888. évben tavasszal a „Kriva“-pataknak új medret ásott, hogy földjét a minden évben megújuló áradásoktól megóvja. Ápril 30-án egy német munkás ásás közben fémtárgyakra bukkanván, ennek híre Verseczre is elhatott, honnan május 1-én a lelethely megtekintésére kirándultam. A hely, hol a lelet előfordult, a Moraviczáról Germánra vezető kocsúttól északra, az említett birtokrész területén, ennek nyugati határától mintegy 800 m.-nyi távolságra terül el, hol az új csatorna mintegy 150 m.-nyire egy régi telepet átmetszett. A nyomokat részben a csatorna oldalfalában, 0,7 m.-nyi mélységben a föld színe alatt, részint a csatorna két partján felhányt gátakban konstatálhattam. Akadtam ott tűzpadok maradványaira, cserepekre, melyek között 0,025 m. vastagságukat is láttam, és melyek mind korong nélkül készítvék, feketére, vörösre vagy belül feketére és kívül vörösre voltak égetve és ritkán mutattak ékítményeket; konyhahulladékokra (állatesontok), egy a közeli verseczi szigethegység gnajszából készült egyenes, simalapú morzsoló-kő töredékére, egy serpentin-kalapács felére, és egy kvarczitból készült nyílhegyre.

Az ápril 30-án lelt réztárgyak a következők: 1. Egy keresztben álló két éllel ellátott csákány. Ép darab. Hossza: 0,27 m.; nyéllyukának belső átmérője: 0,04 m.; súlya: 1 kgr. 4 dkgr. — 2. Ugyanolyan csákány. Szintén ép. Hossza: 0,24 m.; nyéllyukának belső átmérője: 0,04 m.; súlya: 1 kgr. — 3. Ugyanolyan csákány. Csonka, két darabban; mind a két éle van törve, a vízszintes elveszett, a függőleges megvan. Nyéllyukának belső átmérője: 0,04 m. Hossza és súlya mint a 2. számúnál lehetett. — 4. Ugyanolyan csákány. A nyéllyuk közepén ketté van törve: két darabban. Hossza: 0,20 m.; nyéllyukának belső átmérője: 0,035 m.; súlya: 75 dkgr. Mind a négy darabot május 2-án dr. Kormos Béla, verseczi kir. közjegyző, vásárolta meg.

Ezen réztárgyak egy helyen együtt találtattak, homokba beágyalva, úgy, mintha szándékosan tették volna el azokat. E körülményből ugynevezett „kincs“-re lehet következtetni. A csákányok alakja hasonló a Szegeden, 1880-ban (?), talált csákányéhoz¹⁾. Patinájuk piszkos barnás színű. A nyéllyukak keresztül vannak ütve, minek folytán a lyukak alsó széléin karima keletkezett.

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., I, 2; 3 a és b ábra; Pulszky: A rézkor, 30.

Ezen tárgyak lelhelyétől nem nagy távolságban fordult elő a serpentin kalapács töredéke is. A kalapács nagyobb, nehéz példány, majdnem gömbölyű alakú, hogy buzogánynak is lehet tekinteni.

A kevés ezírázott cseréptöredék részint olyan apró huzásokból álló vonalokkal van díszítve, mint a potporányi neolith-korszakbeli őstelep edénydarabjai¹⁾; részint ujjakkal benyomott pontsorokat és egyszerű benyomás által díszített szájszéleket mutatnak, mint azt a varadiai „Kilia“-hegyen lévő bronzkori telep egyszerűbb cserepein észlelhetni.²⁾

Néhány nappal ottlétem után Günther Kormosnak egy egész kosárral adott a lelethelyen összegyűjtött tárgyakból. Ezen régiségekről azonban csak annyit voltam képes megtudni, hogy köztük négy, körülbelül 0·04—0·06 m. hosszú huzaltöredék rézből, melyek valószínűleg tű-töredékek és több szarvasagancs volt, mely utóbbiak a rózsza felett keresztülfúrva voltak.

A fent felsorolt lelettárgyak együvé tartozása és egyidejűsége ellen támadható kételyekkel szemben felhozom Günther és a munkások elbeszélését és a helyszínen tett tanulmányaimat, melyekből kifolyólag konstatáltam, hogy a tárgyak egy- és ugyanazon rétegben, egymás társaságában fordultak elő.

1890. ápril 30-án kaptam Günthertől a csatornában gyűjtött fűrész- és késtöredékeket tüzkőből és egy vésőt szarvasagancsból; azonkívül elszenesedett embercsontokat (lábszárcsontok) is, mi a halottak elégetésére enged következtetni.

II. A németbogsáni „kincs“. — Német-Bogsántól délkeleti irányban, a Berzava mentén, a helységtől nem messze, két mézskemence áll. Ezen mézskemenczék egyikének alapozásánál, mi 1886-ban történt, réz- és bronztárgyakból álló kincsre akadtak, melyet Spaeth Ferencz, főmérnök és a szab. osztrák-magyar vasúttársaság építészeti hivatalának főnöke, Halavács Gyula, m. k. geolog, közvetítésével a Nemzeti Múzeumnak szolgáltatott át. Ezen lelet darabjai mind zöld vagy zöldeskék patinával vannak bevonva és a következő tárgyak találhatóak köztük:

Egy réz, lapos, szélesélű véső. Hossza: 0·113 m. ;szélessége fent: 0·04 m. ; lent: 0·05 m. ; vastagsága: 0·008 m. Súlya: 301 gr.

¹⁾ Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 10—12.

²⁾ U. o. 7—10. — Analogiák mindkettőhöz Muehnál: Praehist. Atlas, VIII. tábla, 20—22. ábra; és u. a. Kupferzeit, 32. ábra.

Egy ugyancsak réz tokos véső, megerősítésre szánt szög lyukával, melynek tokján világosan látszik, hogy nem öntötték, hanem kalapácsolva idomitották Hossza: 0·078 m.; súlya: 76 gr.

Egy réz (?), tojásdad átmetszetű, rovátkákkal díszített karperecz, Belső átmérője: 0·058 m.; vastagsága: 0·008 m.; súlya: 58 gr.

3 bronzsarló; 2 bronz, koronggá kerekén összehajlított sodronytekerecs (fibula-töredék?); 1 kerek, sima bronz-lemez, alsó részén két füffel; — s még egy-két töredék¹⁾.

III. A csákovai lelet. — 1873. márcziusban a Zsivánovics-féle hodájon a zsebelyi út szélén a szántóföldben mintegy 3 m.-nyi mélyben, állítólag falmaradványok mellett, melyek valószínűleg tűzpad maradványai voltak, 2 bányászcsákányt letek, melyeket egy csákovai rézműves vett meg. Ez az egyiket beolvasztotta. A másik példányt pedig eladta, Lazarevits György, csákovai ügyvéd közvetítésével a délm. múzeumnak, hol az 34. ltrsz. alatt látható²⁾. Ezen bányászcsákány hossza: 0·32 m. és pedig a hosszabb függőleges élé: 0·22 m. és a rövidebb vízintes élé: 0·10 m. Nyéllukának belső átmérője: 0·042 m.; magassága: 0·033 m. Súlya: 2 kgr. 57 dkgr. Nagyságra nézve tehát a kisebb e nemű szerszámok közé tartozik. A csákovai bányászcsákányról Pulszky tesz említést³⁾, és az ki volt állítva az 1876. évi budapesti régészeti kiállításon⁴⁾.

IV. A vingai lelet. — Az 1875. május havában Zsivkov Miklós, vingai lakos, a Murány felé vezető út melletti szőlőjében, 2 m.-nyi mélységben, egy bányászcsákányt lelt, melyet a találó egy pénzügyőrnek adott el, kitől azt néhai Barách József, temesvári pénzügyigazgató útján id. Ormós Zsigmond, temesvármegyei főispán szerezte meg. Az első hirt ezen leletről Csorba Ákos adta az akkori temesvári napilapban: „Temesi Lapok“⁵⁾. Ki volt állítva 1876-ban Budapesten⁶⁾. Pulszky is említi⁷⁾. 1891 óta a Nemzeti Múzeum őrzi, hol 1891—56—1. sz. a. leltározva van. Hossza; 0·43 m., miből 0·318 m. a hosszabb függőleges élre, 0·032 m. a nyélluk belső átmérőjére és 0·08 m. a rövidebb vízintes élre esik. Súlya: 3 kgr. 15 dkgr.⁸⁾

¹⁾ Arch. Értesítő, U. F., VIII, 52 (Halavács Gyula: A németborsáni őskori leletről) — és saját jegyzeteim. — A lelet rajzát l. u. o. 51.

²⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., V, 15.

³⁾ Pulszky: A rézkor, 58.

⁴⁾ Hampel J.: Catalogue de l'expédition préhistorique, 113.

⁵⁾ Tört. és rég. Értesítő, U. F., V., 14, 15.

⁶⁾ Hampel: Catalogue etc. 112 („Bronzcsákány Fibisről“).

⁷⁾ Pulszky: A rézkor, 27. (Itt vannak lelhelyül a „murányi szőlők“ megemlítve).

⁸⁾ Saját jegyzeteim.

V. és VI. A nagyszredistyei leletek. — a) Az 1883. októberben egy nagyszredistyei cseh lakos, a Germán felé elterülő, „Krusticza“ nevű dűlőben lévő földjén, szántás közben három db. rézcsákányt hozott napfényre¹⁾). Rittinger Ede birtokában láttam. A három egyenlő alakú, de különböző nagyságú tárgy leírása a következő: 1. Rézcsákány keresztbe tett két éllel. Ép. Hossza: 0·35 m. A nyélluknak belső átmérője: 0·036 m. Súlya: 1 kgr. 35 dkgr. — 2. Mint az 1. számú. Ép. Hossza: 0·24 m. Nyéllukának belső átmérője: 0·036 m. Súlya: 1 kgr. 10 dkgr. — 3. Mint az első és második számú. Ép. Hossza: 0·15 m. Nyéllukának belső átmérője: 0·025 m. Súlya: 20 dkgr.

b) 1884. szeptember havában Nagy-Szredistyén egy szerb gazda a maga szőlőjében egy 0·1 m. hosszú, 0·05 m. széles és a közepén 0·005 m. vastag vésőt talált, mely Pulszky művének 49. oldalán lerajzolt, hossz-négyszögű, vékony, lapos vésők 5. számához tökéletesen hasonló. Ezen tárgy a rézszerszámok egy igen jellemző típusát képviseli²⁾). Súlya: 28 dkgr. A szerszám öntve van és az él kalapácsolás által van idomítva. Jelenleg Rittinger Ede gyűjteményében.

VII. A németbencseki lelet. — 1884-ben találtak itt egy rézcsákányt keresztbe tett két éllel. Ezen csákánynak hossza: 0·22 m. Nyéllukának belső átmérője: 0·03 m. Súlya: 59 dkgr. Ezen szerszám öntve van, mert annak alsó részén vastag öntővarrány látható. A két él csorbás, mi használatra mutat. Bobdai Gyertyánffy Béla ajándékából a délm. múzeumba került, hol 545 ltrsz. atatt őriztetik.

VIII. A fehértemplomi lelet. — 1888-ban a Prinzenvölgy feletti, keleti dombon, Ludwig Sebestyén, fehértemplomi lakos szőlőjében, földmunkálatok alkalmával, 0·4 m.-nyi mélységben, egy réz-fejszét leltek, mely jelenleg Ludwig ajándékából a fehértemplomi városi múzeumban őriztetik. Hossza: 0·17 m. Ezen fejsze tehát az e nemű szerszámok nagyobb példányai közé sorolandó. Hengeralaku nyéllukának magassága: 0·07 m.; belső átmérője pedig: 0·028 m. Súlya: 1 kgr. 37 dkgr. A fejsze öntve van; a nyélluk a szerszám felső részén van és külön tagot nem képez. A vágó él körszelvényben szélesedik ki.

IX. A verseczi lelet. — 1888. évi augusztus 14-én a versecz-nagyszredistyei — a város nyugati oldalán elhúzódó esatorna ásása alkalmával 2 m.-nyi mélységben tömérdek

¹⁾ A Tört. és rég. Értesítő, X. évf. 50. lapján ezen lelet tévesen „germani bronz-lelet“-nek van nevezve.

²⁾ Pulszky: A rézkor, 49.

szarvasagancs és kőeszköz, valamint cserép kíséretében egy 0·025 m. hosszú és 0·006 m. vastag alaktalan rézrögöcskét is leltek, mely Rittinger Ede tulajdonába ment át¹⁾.

X. és XI. A lippai leletek. — a) 1867-ben Plank Ferencz gyűjteményében Egerben, különféle nagyságu rézesákányok voltak, melyek Lippán találtattak; a legnagyobbik 0·25 m. hosszú volt²⁾.

b) Az 1876. régészeti congressus alkalmával Budapesten rendezett kiállításban, a Ráth György-féle gyűjteményben egy bányászesákány is volt látható, melyet Lippán leltek³⁾. Ezt Pulszky is említi⁴⁾.

A Ráth-féle gyűjtemény 1874-ben a budapesti N. Múzeum birtokába kerülvén, ezen csákány, alighanem egy és ugyanaz a Pulszky által 2. sz. alatt említett példánnyal, melynek lelhelyéről az említést nem tesz.

Ezen csákánynak hátsó széles éle nagyon rövid, alakja választékos olyannyira, hogy ezen csákányokat csakugyan felsőbbbségi jelvényeknek tarthatnók. A német régészek a bronzfokosoknak egy nemét nevezték el parancsbotoknak, csakhogy ezek oly nagy számban fordulnak elő Magyarországon, hogy ezen elnevezés bronzfokosainkra nem alkalmazható. Ha az őskorban csakugyan léteztek parancsbotok, mint a felsőség jelvényei, ezen elnevezést talán könnyebben alkalmazhatnók az ily nagy rézesákányokra, mint az említett bronzfokosokra. E példánynak hossza: 0·38 m.⁵⁾

XII. A törökkanizsai lelet. — 1885 körül találtak a „Kupuszina“-szálláson egy rézesákányt keresztbe tett két éllel. Hossza: 0·23 m. Nyéllyukának belső átmérője: 0·032 m. A nyéllyuk alsó szélén karima van. Súlya: 80 dkgr. Ezen szerszám jelenleg Wagner Károly tulajdonában van Török-Kanizsán.

1855-ben kapott a Nemzeti Múzeum egy sarló-féle réz (?) kést, egy réz (?) hajtút szorítóval és egy bronz csattöredéket, melyek állítólag Bánlakon, Torontál vármegyében, egy „Vereskő“ nevű barlangban találtattak⁶⁾. Ezen lelet azonban Bihar-vármegyéből származik, hol egy Bánlaka nevű helység van, e mellett egy kis barlang létezik, melynek „Vereskő“ a neve, és

¹⁾ Verhandlungen der Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891; 91, 92.

²⁾ Arch. közlemények, VII, 76.

³⁾ Hampel; Catalogue, 143.

⁴⁾ Pulszky; A rézkor, 27.

⁵⁾ Pulszky; A rézkor, 59; rajzát l. u. o. 58, 2 a) b) alatt.

⁶⁾ Hampel J.: A bronzkor emlékei Magyarországon, II, 8; a budapesti Nemzeti Múzeum jegyzőkönyvei után, 1855, 30. jun., 29. sz.

melyből Kovács, debreczeni tanár, már 1853-ban a Nemzeti Múzeumnak bronztárgyakat küldött¹⁾.

Végre említést tesz Rómer Flóris bronzkori régiségek közt a budapesti Nemzeti Múzeumnak jegyzőkönyvei nyomán egy 1854-ben Torontál-vármegyében Szanádnál talált réz sarkantyúrol (is²⁾). De Rómer ezt, úgy látszik, tévesen sorolta a bronzkori, illetőleg történelemelőtti leletek közé, mert Hampel a Nemz. Múzeum régiségtárának őre, „A bronzkor emlékei Magyarországon“ című művének II. kötetében azt nem említi.

A rézkor substratumának vizsgálásába leginkább Dr. Much Máté ereszkedett bele³⁾. Ezen kutató nézete szerint összes műveltségünk a csiszolt kő korszakában már létezett földművelés és állattenyésztésen alapult. A további fejlesztés, új elemek hozzájárulása által történt. Ezen új elemek a fémek voltak, melyek közül a réz és az arany első sorban említendők. Főleg az előbbi nyert nagyobb mennyisége és jobb alkalmazhatósága által nagy jelentőséget. A réz birtokába a régi népek részint békés közlekedés, részint hadi vállalatok útján jutottak, s a réz csak lassan hódított tért.⁴⁾

Leleteink közül kettő igen érdekes, t. i. a deschánfalvai és németbogsáni. Az első telep, melynek lelettárgyai vegyesek: kő-, csont- (ill. szarvasagancs-) és rézből készültek. Ilyen vegyes telepet eddig Magyarországon csak keveset ismerünk: a lucskait Felső-Magyarországon, a tószegit a Tisza mentén, és a tordosit, esákl yait és vérdit Erdélyben. Ezek fontos bizonyítékok a külön korszakként felállított rézkor tanának támogatására. Bizonyítják, hogy a kőtárgyak társaságában rézeszközök fordulnak elő, és hogy az ezen telepeken talált cserepek durva, homokos agyagból készültek és rosszul égettek ugyan, de a neolith-korszak agyagedényeihez és a bronzkor legegyszerűbb darabjaihoz tökéletesen hasonlók.

A németbogsáni lelet azért bir érdekességgel, mert vegyes bronz- és réz-kincs, tehát azon időből származik, melyben már a réz mellett a bronzot is előállították. Ezen kor bronztárgyai egyszerűek és a rézeszközökhöz hasonlítanak. Látni való, hogy a bronzkor beálltával a tiszta réz használata nem szűnt meg egészen, mire már Pulszky is figyelmeztetett.⁵⁾

¹⁾ Hampel J.: A bronzkor emlékei, II. 8.

²⁾ Rómer Fl.: Műrégészeti Kalauz, I, 122.

³⁾ Dr. Mathaeus Much: Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen. Wien, 1886.

⁴⁾ Much: Kupferzeit, 6.

⁵⁾ Pulszky: A rézkor, 58.

Hogy honnan szerezték délvidékünk őslakói a rézet, illetőleg itt csináltattak-e a réz tárgyak, arra kielégítő feleletet még nem adhatunk.

Általán ismeretes, hogy Dél-Magyarországon a természetfémek gyakori jelenséget képeznek. Az ősidőkben ezen jelenség még szembetünőbb lehetett. A réz minálunk nemcsak mint rézfényle, rézlazur, rézgálicz, tarkarézércz, rézzöld, vörösrézércz, hanem mint termésréz is igen sűrűen jelentkezik. Nevezetesen Csiklován, hol 5—10 kgr. súlyú darabok találtattak. Más lelethelyek még Szászka, Oravicza és Moldova (?)¹⁾.

Dr. Much Máté, bécsi régész, 1879-ben az Alpokban meghatározta a rézbányászatnak üzetését a történelem előtti korban.²⁾ Mi nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy hegyeinkben is ilyenemű nyomokat konstatálhassunk. Téglás Gábor, ki a keleti Kárpátok bányászatának archaeológiáját specialis tanulmányává tette, Csiklova és Szászka, krassó-szörény-megyei bányahelyekre is elrándult, de eredménytelenül, mert a történelemelőtti bányászatot ott nem tudta beigazolni. Nevezett helyeken esupán a rómaiság vala megállapítható.³⁾

A réztárgyak honi előállítását a területünkkel határos Szegeden⁴⁾ és az erdélyi Csáklyán⁵⁾ lelt rézrögök bizonyítják; Dél-Magyarországon ilyeneket még nem találtak.

A vidékünkön eddig előfordult réztárgyak következőkép osztályozhatók:

2 lapos véső (Nagy-Szredistyéről és Német-Bogsánról);

1 ürvéső (Német-Bogsánról);

9 kétélű csákány⁶⁾, melyeknek elé keresztben áll (Nagy-Szredistyéről, Deschánfalváról [a Lippán talált csákányok, melyeknek számáról és alakjáról biztos tudomásunk nincsen, valószínűleg szintén ilyen fajta kétélű csákányok voltak]);

4 nagy bányászesákány⁷⁾ (Csákováról, Vingáról és Lippáról);

1 fejsze (Fehértemplomról);

1 karperecz (Német-Bogsánról).

¹⁾ Halaváts Gyula, m. k. osztály-geolog., szives közlése.

²⁾ Dr. M. Much: Das vorgeschichtliche Kupferbergwerk auf dem Mitterberg bei Bischofshofen; Wien, 1879.

³⁾ Téglás Gábor: Rézkori tárgyak az erdélyi medence területéről; Arch. Értesítő, U. F., VII., 25

⁴⁾ Pulszky; A rézkor, 30.

⁵⁾ Arch. Értesítő, U. F., VIII, 122.

⁶⁾ Analogiák Pulszkynál: A rézkor. 57.

⁷⁾ U. o. 58.

Az utóbbi tárgynak anyaga azonban kétes. Végre: 4 sodronytöredék (Deschánfalváról), és 1 kis alaktalan darab (Verseczről).

Összesen tehát mintegy negyedszázad réztárgy.

A rézeszközök között van két csákányfaj, melyeknek eredetét többféleképp magyarázták, sőt melynek származását némelyek egészen tagadják.¹⁾ E tárgyak egyike a „bányászcsákány“, a rézeszközök egy igen különös faja, hosszú, függőleges éllel és rövid, zömök háttal. Eddig legsűrűbben Magyarországon és Erdélyben találtak ilyeneket,²⁾ még pedig az ország különböző részén, oly helyen, melyek bányahelyektől távol esnek. Ezt a csákovai, vingai és lippai példányokról is mondhatjuk. Hogy mire használhatták ezen nagy, nehéz „bányászcsákány“-hoz hasonló eszközöket, nehéz elképzelni.³⁾

A másik faj azon csákány, melynek két egyenlő hosszú karja van keresztbe tett éllel. Sem a kő-, sem a bronzeszközök között nem akadunk analógiájára. Túlnyomóan keleti Európában találtatott. Pulszky szép csoportozatot mutat be Magyarországból;⁴⁾ Téglás Erdélyből ismertet ilyeneket⁵⁾ és Kanitz konstatálta azokat Szerbiában.⁶⁾ Területünk példányai (összesen 9: Német-Bencsekről, Deschánfalváról, Nagy-Szredistyéről és Török-Kanizsáról) leginkább a szegedi csákányhoz⁷⁾ hasonlítanak.

A függőleges nyéllyukkal bíró fejszék egy neme is, melyet a hátsó rész hiánya jellemez és melyből Pulszky egész collectiót mutat be,⁸⁾ területünkön pedig a fehértemplomi példány képvisel, vasból a népvándorlás korában ismétlődik.⁹⁾

A két első csákánynem czélját illetőleg talányt képez. Származásukat illetőleg is ugyanazt akarják állítani, mert előállításukhoz több technikai ismeret is kifejlettebb formai érzék igényeltetik. Hoernes gyanítja, hogy e csákányok a középkor elejéről származnak.¹⁰⁾ A kétélű csákányokat illetőleg azonban

¹⁾ M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 336.

²⁾ 4 a Nemz. Múzeumban, 1 a Bruckenthal-múzeumban, 1 a temesvári múzeumban, 1 b. Prónay Dezsónél és 1 elveszett.

³⁾ Pulszky: A rézkor, 58.

⁴⁾ U. o. 57.

⁵⁾ Arch. Értesítő, U. F., VIII, 121.

⁶⁾ F. Kanitz: Die prähist. Funde in Serbien bis 1889; S. A. der anthrop. Gesellschaft in Wien, XIX. 3; V. tábla, 8. ábra.

⁷⁾ Pulszky: A rézkor, 30.

⁸⁾ U. o. 60.

⁹⁾ Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 337. 338.

¹⁰⁾ U. o. 336—338.

a deschánfalvai lelet meghozta nekünk a minden kétséget kizáró bizonyítékot, hogy ezen typus a történelemelőtti korban létezett.

A rézkorszak legjellemzőbb típusainak egyike, a lapos véső, délvidéki leleteink közt két válfajban találhatik. Mindkettő szabályos alakjuk — a hosszénégyszögé — és feltűnő vékonyságuk által tűnik ki. Ezen lapos vésőkhöz nem találunk analogiát a bronzkorban és nélkülöz ezen typus minden ornamentatiót. Némely példánynál azonban a körszelvényben alakított él művészeti szabatossággal különítették el a véső széles testétől, s kifejtettebb technikára, sőt műizlésre mutat.¹⁾

A bogsáni példány²⁾ szabályos alakú, vékony, lapos véső, az egyenes oldalakból szabályosan kiszökő, körszelvényű éllel. E véső aránylag vastag s ezáltal a kőkori alakokkal rokon.

A nagyszredistyei példány³⁾ tiszta hosszénégyszög s annyiban különbözik az előbbi typustól, hogy az él a két oldalról nem szökik ki, hanem hogy az épúgy mint a köeszközöknél egyszerűen ki van csiszolva. Az oldalak egyikén láthatni, hogy öntve van.

Nehéz meghatározni, miként és mire használtattak ezen vékony, széles, körszelvényes éllel ellátott vésők.⁴⁾

Leleteink közt egy ürvéső, celt, is megemlítendő. A származék ezen neme rézből igen ritka. Pulszky csak egy példányt ismert Magyarországból a Nemzeti Múzeumban.⁵⁾ A miénk, mely Német-Bogsánról származik, a formában a bronzceltekhez közeledik, eltér azonban épúgy mint a Pulszky által közölt példány a bronztypusoktól azon mód által, mikép volt a nyélre megerősítve. A véső ugyanis nem birt füllel, mint a legtöbb bronzürvéső, hanem a tok mindkét oldalán lyukak voltak, hogy a vésőt szögek segítségével lehessen a nyélre erősíteni.

Azon körülménynél fogva, hogy a réztárgyakon semmiféle diszítványokat észlelni nem lehet és a szépérvék csak a körvonalak eleganciájában és a szélek szabatosságában nyilatkozik,⁶⁾ természetes, hogy a lelettárgyak közt az ékszerek is csak szórványosan lépnek fel. A német-bogsáni kincsben van egy kaperecz, melynek a többi három magyarországi⁷⁾ karpereczcel

¹⁾ Pulszky: A rézkor, 49.

²⁾ Analogia Pulszkynál: A rézkor, 48, 8 a, b ábra.

³⁾ Analogia Pulszkynál: A rézkor, 49, 5 a, b ábra.

⁴⁾ Pulszky: A rézkor, 47.

⁵⁾ U. o. 70, 8 a, b ábra.

⁶⁾ Pulszky. A rézkor, 52.

⁷⁾ U. o. 68, 69; Arch. Értesítő, U. F., VIII, 124.

az a közös tulajdonsága van, hogy tömör, azoktól azonban annyiban eltér, hogy egyszerű rovátkos diszítéssel bír.

A rézkorszakban az arany használata is divatba jött. Minthogy az arany még sokkal gyakrabban fordul elő természetben, mint a réz, lehetetlen, hogy az emberek figyelmét már a legrégebbi időkben nem vonta volna magára. Habár nem fordul elő oly nagy darabokban, mint a termésréz, mégis a kőzetből, melyben színe jelenlétét első pillanatra elárulja, a gazdag példányokban tűz által könnyen kiolvasztatik, előállítására tehát éppen oly egyszerű és semmivel nem mesterségesebb mint a rézé. A teoriában tehát az arany megelőzi a bronzot, éppen úgy, mint a réz. És a tapasztalás és ezt bizonyítja. Ez a „Lange Wandeleit“-nél történt, melyben két vékony kivert arany korong is volt.¹⁾ Vidékünkön azonban olyan tárgyat még nem ismerünk, melyről határozottan mondani lehetne, hogy ezen korból való.

A rézkorszakban is tapasztalunk folytonos haladást. Ezt látjuk a rézeszközök készítési módjánál is. Kezdetben a réznek kalapácsolás által adták meg a megkívánt alakot. Az emberek, amint azon tapasztalásra jutottak, hogy a termésréz erős tűznél elolvad, mindenesetre azt is észrevették, hogy előbb izzóvá válik, s ily állapotban lágyabb s a kalapácsnak sokkal könnyebben enged. Így találták fel a kovácsolást s mint Pulszky vélekedik, rézeszközeink nem annyira az öntésnek mint a kovácsolásnak köszönik alakjukat. Nagyobb tárgyak öntettek ugyan, de az öntés után, mely sokszor tökéletlen lehetett, a kovácsolás adta meg az eszközöknek a végleges alakot.

Kezdetben tehát a termésréz kovácsoltatott, mi a kőkorszaki civilizációhoz képest már magában is nagy haladást bizonyít, azután feltalálták az ásvány-olvasztást, s rögök öntettek, minő a szegedi leletnél kiásott rög, melyek végre kalapácsolás által oly alakot nyertek, minő az életben védelemre s használatra szükségesnek bizonyult²⁾.

A német-bencseki rézesákány öntve van, mert annak alsó részén vastag öntő-varrány látható.

Hátra marad még a rézkorszak régiségének és tartamának a kérdése. Az európai leletterület agyagedényein lévő egyszerű geometriai diszitmények hasonlatossága a jól átkutatott Cyproszigetiekkal és mindkét területen uralkodó szokás, a bekarcolt diszitményeket fehér, krétaszzerű anyaggal kitölteni, Muchot arra

¹⁾ Pulszky: A rézkor, 72.

²⁾ Pulszky: A rézkor, 23—25.

a következtetésre vezette, hogy a két leletterület egykoruságát elfogadja.¹⁾

Területünkön csak Dészánfalván találtattak a rézeszközökkel együtt cserepek is. Én ezeket a fenti körülményt illetőleg nem vizsgáltam meg különösen, és a mennyire ma még visszaemlékszem, nem láttam köztük egyetlen egy darabot sem, melynek diszítványai mézszerű anyaggal lettek volna kitöltve. Ezt kénytelen voltam Muchnak is megírni, ki 1891. ápril havában ezen kérdést illetőleg tudakozódott.

Dr. Much nézete szerint, melyet ő meglehetősen nyomós bizonyítékokkal támogat, rézleleteinkkel az osztrák ezölöpépítmények, Trója „első“ városa és a Cypros-szigeti leletek egyidősek.²⁾

A rézkor tartamát illetőleg ugyanazon tudósnak az a véleménye, hogy ezen korszak talán nem sokáig tartott.³⁾ Pulszky szerint a rézkor sok emberöltőig tartott, mert az őstörténelmi korokban minden haladás sok időt igényelt.⁴⁾

(Vége következik.)

¹⁾ Dr. M. Much: Die Kupferzeit, 30.

²⁾ Dr. Much: Die Kupferzeit, 30—40.

³⁾ Much: Älteste Besiedelung, 65.

⁴⁾ Pulszky: A rézkor, 75, 76.

Jelentés a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ levéltáráról.

Társulatunk választmánya múlt, 1892. évi november havi ülésén bízott meg ama feladattal, hogy levéltárunkat rendezzem s annak anyagáról jelentést tegyek. E feladatomnak lelkiismeretesen, legjobb tehetségem szerint igyekeztem megfelelni s jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

A délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeumtársulat levéltára jelenleg már teljesen rendezve, a közhasználatra is megnyitható állapotban van muzeum-épületünk könyvtári helyiségében, és egy üveges szekrényben van elhelyezve.

Az egész levéltár négy osztályra oszlik, egymint

A. osztály. Ez magában foglalja az okleveleket, okmányokat és egyéb hivatalos jellegű irásokat, és pedig tekintet nélkül az oklevél nagyságára, anyagára vagy szövegének nyelvi minőségére nézve, rendezésöknél egyedül a chronologia volt az irányadó; csak annyiban tértem el ettől, hogy előre helyeztem a hazai jellegűeket, s csak ezek után következnek szintén chronologiai rendben a külföldi vonatkozásúak. Az *A. 1.* szám alá, tehát a legelső helyre, került egy 1580-ban kelt, latin szövegű hazai okmány, mely a Sepsi-széki esküdtek ítéletét foglalja magában Léczfalvi Csákan György-nének Felső-csernátoni Szaniszló Tamás és György elleni igényperében. Az 1. — 116. számok alatt vannak a hazai okmányok, a 117-től 129-ig pedig a külföldiek. A külföldi vonatkozású okmányok között legrégebb a 117 szám alatt levő, mely 1559 decz. 14-én I. Ferdinánd császárnak az augsburgiakhoz irt levele.

Minden oklevélre reá van írva az osztály jegye és ama sorszám, mely a chronologiai sorrendben megilleti; az okleveleket egy-egy ív papír közé helyeztem, s az íven ismét jelezve van a benne levő okmány osztályának jegye és az oklevél sorszáma, valamint kelte és tartalmának rövid kivonata.

B. osztály. Ide soroztam a magán jellegű levelezéseket és egyéb magán jellegű iratokat. Itt már nem a chronologiai sorrend volt az irányadó, hanem az író neve. Egy-egy író levelei és kéziratjai együtvé egy szám alá kerültek; különben ez osztályban mindössze 1—19 szám van,

C osztály. E helyre kerültek az apróbb nyomtatványok. Ezeknek inkább a könyvtárban lett volna helyök, de minthogy apróságuknál fogva könnyen elkallódnak, könnyebb kezelés és biztosabb megőrzés kedvéért a levéltárba kerültek. Ezeket is vagy a szerzők nevei szerint osztályoztam, vagy valami közös gyűjtő név alatt foglaltam össze az egyneműeket p. o. a Szabadságharcz emlékeit, a Színlapokat, Gyászjelentéseket, stb. mindössze 1—9. szám alatt.

A D. osztály egészen különálló részt képez. Ez az „Ormós Gyűjtemény“. Társulatunknak érdemekben megöszült elnöke, méltóságos idősb Ormós Zsigmond úr ugyanis méltán kívánhatta azt, hogy az általa levéltárunknak adományozott kéziratok a társulat tulajdonában levő egyéb kéziratoktól elkülönítve, mint külön osztály kezeltessek! Az „Ormós-Gyűjtemény“ képezi levéltárunknak legkiválóbb részét, sőt valóságos gyöngyét. Ez osztály is, a fennebb említett elveknek megfelelően három alosztályra van felosztva, csak hogy míg a három előbbi osztálynál a sor-számolás minden osztálynál újra kezdődik, addig az Ormós-Gyűjteménynél mind a három alosztályban levő anyag folytatólagos számozást nyert; mindössze 1—130. száma van.

Az A. B. C. osztály és az „Ormós-Gyűjtemény“ együttvéve ugyan mintegy 2000—2500 kéziratot és apróbb nyomtatványt foglal ugyan magában, de a rendezésnek egyik fő elve az volt, hogy minden egynemű dologra, eseményre, vagy személyre vonatkozó iratok és nyomtatványok lehetőleg együvé, egy csomagba, s így egy szám alá kerüljenek. Azért van néha egy szám alatt 30—40, sőt 50 darab kézirat is. Így p. o. az A. osztályban egy szám alá kerültek a Barabás-családra vonatkozó XVII. századbeli okmányok, ugyancsak egy szám alá a Geréb-, és egy másik szám alá az Eresztevényi családra vonatkozó összes iratok. A B. osztályban egy szám alá kerültek az egy író által írt levelek. De viszont megtörtént az is, hogy egy író levelei nem kerülhettek mindig egymás mellé a mennyiben ugyanazon írótól vannak levelek társulatunknak specialis levéltárában és az Ormós-Gyűjteményben is. Ez áll például a gróf Széchenyi István leveleire, melyekből 13 darab van a B. osztályban és 5 az Ormós-Gyűjteményben.

Habár egy szám alatt több kézirat vagy nyomtatvány került is össze, mindegyik darabnak tartalma jelezve van röviden a csomag külsején és a czédula-katalogusban.

Az A. B. és C. osztály általános jellemzéseül felemlitem, hogy azoknak iratai nagyon különböző helyekről és személyektől, csupán a véletlen folytán, legtöbbszörre adományozás útján, kerülvén együvé, korántsem tüntetnek fel egységes szempontot mint például egy családi vagy városi levéltár, melynek összes, bár különböző nemű iratai egy ezélra koncentrálódnak. A mi levéltárunk A. B. C. osztályaiban legnagyobbbrészt oly

iratok vannak, melyek vidékünk történelmével legcsekélyebb összefüggésben sincsenek, sőt gyakran hazai történelmünkkel sem. De e kevésbbé biztató általános jellemzésből még nem következik, mintha ez osztályoknak nem volnának kiválóbb darabjaik is. Vannak itt is, sőt azokból is, miket kevésbbé érdekeseznek jeleztem vidékünk történelmére nézve, a szakember sok culturtörténeti, családtani és egyéb adatot fog böngészhetni.

A mi az A. B. és C. osztályok általánosabb érdekü darabjait illeti, azok a következők:

Apafi M. 1672. jun. 28-én kelt magyar levele Gyika Gergely oláh vajdához, Csegezi Tamás, aranyosszéki kapitány szökött jobbágyai ügyében. Apafinak ezen levele is bizonyítja, mint annyi más, hogy az erdélyi fejedelmek és oláh vajdak gyakran leveleztek egymással magyar nyelven. (A. 34. szám.)

Apafi M. parancslevele magyar nyelven, a besztercei tanácsához, hogy a hátralékos 6000 firt adóból 2758 firtot minél előbb szolgáltatasson be. (A. 39. sz.)

Illyés András erdélyi r.-kath. püspök 1697. aug. 10-én kelt magyar levele, melyben válaszképen írja a gubernium ama levelére, hogy Erdélyből menjen ki: „A nagyságtok és kegyelmetek írásit fölséges urunknak elküldöm és várom, mit parancsol eő felsége“. (A. 41. szám.)

Az A. 42. és 43. számok alatt vannak az erdélyi fejedelmek által különféle ügyekben és személyek számára kiadott vallató parancsok. (Mandata compulsoria.) Összesen 18 darab.

Az A. 45. és 46. számok alatt vannak a Barabás-családra vonatkozó hivatalos és némi magán jellegü irományok a XVII. és XVIII. századból. Ugyane századokból valók az Eresztevényiekre vonatkozó iratok az A. 47. és 48. számok alatt, összesen 37 darab. Az A. 49. és 50. számok alatt találhatjuk a Geréb-család XVII. és XVIII. századbeli iratait; összesen 35 darabot.

Nemesi oklevelek is vannak, ilyenek az Urbányi András 1701. évi nemesi oklevelének másolata (A. 51. sz.) továbbá Csiky Tivadar nemesi diplomája eredetiben 1760-ból (A. 70. sz.), úgyszintén a gróf Markovits-család grófi diplomája 1796-ból szintén eredetiben. (A. 83. szám.)

Háromszék közgyűlésének 1726. ápr. 25-én kelt magyar nyelvü felterjesztése az erdélyi guberniumhoz a brassaiak túlkapásai ügyében szintén igen nevezetes helytörténeti adatokkal ismertet meg. (A. 56.) Mária Terézia protectionalis levele 1746. jul. 16-ról Jung Tamás aradi serfőző és háza népe számára. (A. 59.) Nagyobb érdekü Mária Teréziának két eredeti leirata 1754. és 1766-ból a bánsági administratióhoz, az egészségügyek kezelése tárgyában. (A. 63. és 71. sz.) Ugyszintén vidékünk történetével van összefüggésben II. József czászárnak 1784-ben kiadott eredeti, latinnyelvü *salvus conductusa*, a gyilkossággal vádolt Genovatz

Nedelko nagy-szredistyei lakos számára. (A. 76. sz.) Temesmegye történetére számos adatot tartalmaz az A. 111. szám alatt levő csomag, mely a megye községeinek hivatalos statistikája 1870-ből. Az egyes községek A. B. C. sorrendben vannak leírva, és minden egyes község jegyzője közli a község birtokában még meglevő községi pecsétek lenyomatát is némelyik község 3—4 pecsétlenyomatot is közöl. A legrégebb magyar pecsét 1790-ből való; teljesen magyarra lesznek a községi pecsétek 1832—36 között.

A B. osztály sokkal érdekesebb kéziratokat tartalmaz. Így a B. 1. szám alatt találjuk Cserey Mihálynak egy 1723. jan. 22-én kelt eredeti magyar levelét. B. 2. szám alatt van a szegedi csizmadia-czéhnek névsora 1717—30. évekből. B. 5. sz. a. István főhercegnek egy 1841. június 23-án a bánáti iparegylet igazgatóságához, írt német levele a nevezett egylet védnöksége ügyében. Érdekes továbbá Torontál-megyének követi utasítása az 1847/8. orsz.-gyűlésre (B. 7. sz.), továbbá gróf Széchenyi Istvánnak 14 darab levele 1830—46 között melyeket Popovits Lázár Fótához írt Orsovára, valamennyi német szövegű és Széchenyi sajátkezü írása. A B. 16. szám alatt van br. Wesselényi Miklósnak 1833. febr. 20-án a magyar nyelv ügyében a főrendiházban elmondott beszéde, egykorú kéziratban. Nagy érdekű Záborszky Alajos: „Országgyűlési Tudósítások“ című folyóirata, mely kéziratban jelent meg az 1843/4. évi orsz.-gyűlés alatt Pozsonyban. Megjelent számonként és pedig minden negyedik nap. Az első szám megjelent 1843. május 21-én, a 22-ik szám 1843. aug. 4-én, mindannyi Pozsonyban, negyedréti alakban, számozva és lapszámozva. A huszonkét szám kitesz sűrűen írott 190 oldalt. Aug. 8-tól ugyanez Záborszky szerkesztésében, ugyanolyan nagyságban szintén Pozsonyban jelent meg, az előbbinek folytatásaként „Országgyűlési Szemle“ címen, huszonhat szám. Az egyes számok már újonnan vannak számozva. Az utolsó (25. és 26.) számok egyszerre jelentek meg 1844. június 4-én. E huszonhat szám kitesz összesen 282 írott oldalt. Az országgyűlés tárgyalásait ellenzéki szempontból kíséri figyelemmel s mint ilyen több nevezetes adatot őrzött meg, miket máshol nem találunk.

C. 1. szám alatt vannak a Gyászjelentések 1815—1887. évekből, összesen 37 darab; C. 2. szám alatt a régi hírlapszámok, köztük a Wienerisches Diariumnak 1766. évi 58-ik száma a legrégebb. C. 4. 5. 6. 7. számok alatt a Szabadságharzi emlékek, mint proklamációk, manifestumok, hirdetések, falragaszok stb. . . . vagy eredetiben, vagy temesvári utánnyomásban. Külön vannak helyezve — C. 7. sz. a. — a temesvári hatóságok által kiadott proklamációk s egyéb nyomtatványok; itt vannak pl. a kivégzett Ormay ezredes, Murmann és Krudy őrnagyok halálos ítéletei; a temesvári várparanasnokságnak egy 1849 aug. 14-én kiadott parancsa, mely falragaszokon adta tudtul Temesvár lakóinak hogy a magyar czég-

táblákat azonnal levegyék és német felirásuakkal helyettesítsék; a temes-megyei polgári bizottságnak egy, az 1849. márcz. 4-ki birodalmi alkotmány megünneplése végett szintén falragaszokon hirdetett parancsa, hogy Temesvár polgárai házaikat kivilágítva, ünnepeljék a birodalmi alkotmányt. Itt vannak a Vukovics S. és Róka kanonok elfogatását elrendelő hirdetések stb. . . . C. 8. szám alatt van a Szinlap-gyűjtemény. Van pedig 1823-ból miskolezi magyar szinlap négy darab, kassai magyar szinlap 1823-ból huszonkilencz darab; német Szinlap 127 darab.

A D. oszt. vagyis „Ormós-Gyűjtemény” kiválóbb részei a következők: Szent-György város két számadási könyve a XVII. századból, s egyéb e városra vonatkozó hivatalos levelezés az 1502—1751. évekből, összesen 32 darab, többnyire kamarai leiratok. Nevezetes a többek között egy városi meghatalmazás egy özvegyasszony számára, hogy a török-rabságban synylő férje kiváltására szükséges 300 tallér összegyűjtése végett koldulhasson; továbbá Szent-György város folyamodványa 1684-ből Lothr. Károlyhoz, melyben mentegetőzik, hogy a város kénytelen volt Thököly előtt meghódolni. A város hivatalos nyelve a XVI. és XVII. századok alatt a német volt. E nyelven írnak minden hivatalhoz, ezen is kapnak választ; csak gróf Csáky László ír 1652-ben hozzájuk egy magyar levelet. (D. 1. sz.)

Az üldözött evang. lelkészek és tanítók német folyamodványa a királyhoz. (D. 9. sz.) Noll János Jakab nemesi oklevele 1712-ből (D. 11. sz.) — Mária Teréziának 1777-ben kelt rendelete a bánáti adminisztrációhoz a katekizmus sikeres tanítása tárgyában. A királynő elrendeli, hogy a katekizmus sikeres tanítása végett minden iskolában egy, az ő rendeletére a bécsi bibornok érsek elnökle alatt főpapokból álló bizottság által megállapított szövegű katekizmus taníttassék, hogy ekként az eddig előfordult rendetlenségnek vége legyen. Az administratio terjeszse fel, hogy hatáskörében hány katekizmus-példányra lesz szükség. (D. 17. sz.) — Abdullah Memmich Mehemed török pasa 1788-ban kinevezi Batoch Bontamot, a markovetzi kerületből, 22 község kapitányává, és feladatává teszi, hogy e községeket látogassa meg, a házakat és lakosokat számtsa össze s azok lajstromát hozzá terjeszse fel. Szólítsa fel a lakosokat, hogy akarják e magokat a császári kormánynak alávetni vagy nem. A jelentkezőket írja össze, de ez eljárásnál semmiféle kényszert használnia nem szabad. (D. 19. sz.)

Becses művelődés-történeti adatokat nyújt a D. 22. szám alatt levő csomag, mely a délmagyarországi len- és kendertermelésre vonatkozó XVIII. századbéli iratokat foglalja magában. Szabadságharcunkra igen érdekes adalékul szolgál Theodorovits Kuzmán osztrák tábornok és 1848/9. szerb felkelő vezérnek 1849. február 7-től 19-ig terjedő hivatalos levelezése a zombolyai, orezifalvi és uj-aradi táborokkal szerb nyelven. E leveleknek

mellékleteik is vannak; összesen 51 darab. (D. 27. sz.) Itt van Fülepp Lipót kormánybiztosnak eredeti kiáltványa 1849. július 9-ről a határőrvidéki néphez, hogy híven ragaszkodjanak a magyar hazához és a szabadság ügyéhez. Kifejti az 1848. márczius óta történeteket, a magyar nemzet igyekezeteit a rend és béke fentartása érdekében s ezzel szemben a reactio működését. (D. 29. sz.) Igen érdekes herczeg Schwarzenberg Bódog osztrák miniszterelnök ívrét nagyságu, négyoldalas, sajátkezüleg írt titkos levele 1849. aug. 20-ról Haynauhoz, kít az ő felsége elnöklete alatt az nap tartott Minisztertanács határozatairól értesít hogy miként járjon el a Görgei fogoly seregéhez tartozó egyes személyekkel. E titkos utasítás főpontjai a következők: 1) A magyarországi honosságu egyéneknek, őrmestertől lefelé büntetlenség biztosítandó. 2) A legénység ama része, mely katonai szolgálatra kevésbé alkalmasnak látszanék, rögtön elbocsátandó. 3) A legénység többi részéről ideiglenesen Haynau intézkedjék, végleges alkalmazásuk iránt pedig tegyen felterjesztést. 4) A magyar hadseregben szolgált más tartománybeli altisztekből és közlegényekből külön „strafecompániák“ lesznek létesítendők s ezeket a bekövetkezendő várépítéseknel kell felhasználni. 5) Minden nem osztrák alattvaló, tábornokok és törzstisztek kivételével, az illető külföldi államnak fog kiadatni. 6) Az „insurgensek“ vezérei és törzstisztjei mindnyájan fogságba helyezendők, s ezek ellen a vizsgálat azonnal megindítandó. 7) A többi tisztek közül azokkal is hasonlóan kell elbánni, kik a forradalom kitörése előtt az osztrák csász. és kir. seregben szolgáltak. 8) A többi tisztekkel szemben, kik a fentebbi cathegóriákba nem tartoznak, a legénységéhez hasonló elbánás fogantositandó. 9) Ama személyekkel szemben, kik a lázadó magyar kormány direct közegei voltak, semmiféle tárgyalásnak helye nincs; ezekkel a Haynau jul. 1-én kelt proclamatiója értelmében kell eljárni. Végre ő felségének a legmagasabb parancsa az, hogy Excellentiád az ítéletek végrehajtását mindaddig függőben tartsa, míg azokra nézve ő felsége legmagasabb utasítása meg nem érkezik. (D. 30. szám.)

A Bach-korszak idejébe tartoznak Kümmer János Henrik volt iskola-tanácsosnak a délmagyarországi alsó- és középiskolákról a temesi bánóság és szerb vajdaság kormányzóságához 1855—57 években felterjesztett hivatalos jelentései, miket eredeti fogalmazványaiában maga a szerző ajándékozott; összesen 177 darab. (D. 31. 32. sz.) Ugyancsak e korszakból valók a Bács-Bodrogh-megyéknek ethnographiai és topographiai hivatalos leírására vonatkozó levelezések, és e megye községeinek hivatalos leírása az illető községek jegyzői által 1859—60-ban. Bács-Bodrogh-megye monographusa e terjedelmes leírásoknak igen jó hasznát veheti. Van összesen 22 csomag. (D. 33—54. sz.)

A magánjellegű iratok között ez osztályban nevezetesebbek: Gróf Batthyany L. miniszterelnöknek egy levele 1848-ból Szemere Bertalanhoz.

(D. 62. sz.). Dugonits „Etelká“-jának kézirati töredéke, 24 nyolczadrét nagyságu oldalon. (D. 65.) Eötvös Tamás pozsonyi aranyművesnek magyar nyelven szerkesztett jegyzőkönyve a XVIII. századból, 175 oldalon. (D. 66.) — István főherczegnek egy magyar levele Kiss M. fumei kormányzóhoz (D. 75.)

Nemcsak ez osztálynak, hanem egész levéltárunknak magvát képezi az Ormós Zsigmondhoz írt levelek gyűjteménye, melyet két fő csoportra kellett osztani. Az elsőbe tartoznak ama levelek, melyek már jelenleg is átadhatók a nyilvánosságnak, (D. 95. sz.), míg a másik csoportba osztottak egyelőre még a nyilvánossággal nem közölhetők (D. 96. 97. 98. 99. 100. sz.), minthogy nagyrészt még jelenleg is élő államférfiaink-, tudósaink-, íróink- és egyéb nagy embereinktől származnak s még mostan is aktuális dolgokat érintenek. Az első csoportban kiválóan érdekes Gorove Istvánnak 1843—82 között írt 82 levele, melyekben a negyvenes évek reformmozgalmairól és legujabb politikai életünk küzdelmeiről találhatunk becses adalékokat, továbbá Lovassy Lászlónak Ormós Zs.-hoz írt 8 levele, s egyéb — Lovassyra vonatkozó adatok. Lovassy László jó barátja volt Ormós Zsigmondnak s az 1832/6. országgyűlés alatt együtt voltak „kis követek“. E levelek is nem csak barátságukra, hanem az országgyűlési ifjak szellemére és igyekezeteire is élénk világot vetnek. Nagyon megható a két utolsó levél, melyeket Lovassy L. már elborult elméjére valló rendkívül kuszált vonásokkal ír a pozsonyi irgalmasok kórházából Ormóshoz, kérve őt hogy szabadítsa ki a „bolondok házából“. Ugyancsak Lovassy Lászlóra vonatkoznak Torinássynak Ormóshoz írt levelei, összesen öt darab. Közérdekű még Lovassy L.-nak 1835-ben Nagyváradon tartott egyik beszédének szövege is, mit szintén e csomagban találunk.

Az Ormós Zs.-hoz írt levelek első csoportjában azonban legérdekesebb a Vukovits Sebő 69 levele. A két férfi között már kora ifjuságuktól kezdve egész Vukovitsnak 1872-ben történt haláláig a legmelegebb barátság állott fenn, mit sem a szabadságharez vihara, sem az emigráció keservei nem lazítottak meg s habár levelezésökben 1849 után hézag van, ez nem a régi barátság hanyatlását jelenti, hanem az akkori idők zordonságát. Gimnazista ifjak voltak mind a ketten 1828-ban, mikor levelezni kezdtek latin nyelven. Együtt élték át hazánk nagy átalakulási korszakát s mind a ketten rajongó hívei voltak a reformoknak. 1828. szept. 23-án írja Vukovits, mint poesista tanuló első levelét poesista barátjának, ezután még tizenkettő követi ezt latin nyelven. Az első magyar levelet 1831. december 3-án írja Pestről. Leírja ebben Pest városát és hogy minő benyomást gyakorolt rá. Ettől kezdve minden levele magyar. Nagyon érdekessé lesznek e levelek 1833. és 1834-ben, mert Vukovits ekkor már mint országgyűlési ifju Pozsonyban időzik s leveleiben igen bőven emlékezik meg az országgyűlési tárgyalásokról, a kiváló követekről és a pozsonyi

életről; 1835-ben már Pesten találjuk. Hosszasan írja le a pesti viszonyokat, a város szépülését, a német és magyar színházat. „A magyar theatrumban jól játszanak — írja — de az orchester czudar s a theatrum kinézése olyan szegény alakot mutat, hogy csak fájdalommal lehet az evvel ellentétben oly gazdag német theatrumokra tekinteni, melyeket oly bőkezűen segitenek a magyar nagyok.“ — Pestről visszajött Vukovits Temesvárra, s minthogy Vukovits helyett Ormós Zs. került fel Pozsonyba, a viszony megváltozik. Ezután Vukovits írja barátjának a temesmegyei híreket, Ormós pedig az országgyűlési ujságokat.

Vukovits Sebő kitűnő levélíró és lelkes magyar volt már kora ifjúságától kezdve; tüzes, őszinte, szókimondó; e miatt a 30-as években őt Temesváron anarchistának tartották és a hatóság éber figyelemmel kísérte. Ő maga írja egyik levelében magáról: „én nem léphetek semmi hivatalba nyers modorom, egyenességem s kissé durvább magaviseletem miatt, s épen azért nem is tartok reá számot“. (1835. febr. 16.)

Temesvárról írt leveleiben jellemzi a temesmegyei közállapotokat, megyei gyűléseket, a szereplő egyéneket, még pedig nagyon élénk színekben, kivált a megyei pártéletet; de a megye szűk köréből kiemelkedik és elmondja véleményét az országos ügyek és pártvezérek felett is, úgy hogy benne a 30-as évek ifjúságának egyik legkiválóbb képviselőjét bírjuk. Temesváron a hatalmasok véleménye az volt felőle, hogy Vukovits rontja az ifjúságot. Fel is jelentették a hatóságoknak, közöttük úgy a római kath., mint a szerb püspöknek, hogy ez utóbbi őt jobb útra terelje; „mintha én bármelyik püspökkel törődném valamit“, írja egyik levelében. 1841-ben ismét felrándult Pestre. Ekker meglátogatta Kossuthot is, kívül egy óráig tartó beszélgetést folytatott. Eddig is ismerte már, hisz az 1823/6. orsz.-gyűlés alatt elég alkalma nyílt Kossuthal találkozni, de azóta mennyi minden történt: Wesselényi és az ifjak elítélése, Kossuth fogsága, a Pesti Hírlap megindítása, a Kelet Népe megjelenése Ezekről folyt most kettejük között a beszéd. Érdekes felemlíteni ama hatást, mit Kossuth ez egy órai beszéde alatt Vukovitsra gyakorolt. „Mi nagy kéj — írja V. 1841. okt. 14-ki levelében — beszélni hallani őt; igen barátom, ha iratai meggyőznek, felvilágosítanak s hozzá rokonítanak: úgy beszédje elragad és elvarázsol úgy, hogy képzeleted lángra gyúl s kebled feldagad özönlő érzetektől s te nem látszol véleményét magadba fogadni, hanem a vélemény, mit előtted fejleszt, elragadja egész lényedet. Kit ennyi fenséggel, észben és szívben, alkotott az isten, az hogy ne gyakorolna befolyást a nemzetre!“

Az eddigieknél még érdekesebbek 1843–44. évi levelei, mikor Vukovits mint Temesmegye egyik követe Pozsonyban időzött s az országgyűlés tárgyalásairól, kormányról, udvarról, saját multságairól, a közviszonyokról tudósítja bő levelekben barátját. Eme levelei a legtartalmasab-

bak és leghosszabbak, vannak közöttük olyanok is, melyek 20—22 oldalra terjednek, s összevéve ez országgyűlés alatt írt, tizenhat levelét, már ezekből is esinos kötet kerülne ki. — Az 1848. évből három levele van e gyűjteményben, s ezek közül kivált az egyik érdekes, melyet Pozsonyból írt haza. Ezután hosszú időre megszakad a levelezés fonala; 1848. decz 6-tól 1869. jan. 18-ig. Szomorú idők esnek közbe. Az utolsó tizennégy levele 1869—1871-ből már csekély érdekű.

Az Ormós Zs.-hoz írt levelek második sorozatában, melyek jelenleg nyilvánosságra még nem hozhatók, szintén igen becses anyagot fog majd találni az utókor. E levelek öt dobozban vannak, írók az A. B. C. sorrendje szerint rendezve. (D. 96. 97. 98. 99. 100. sz.) Ez úttal elég, ha a levelek írói közül különösen kiemeljük a következőket: Ambrózy Lajos, Atzél P., Arany János, Bonnaz püspök, Császár E., Csengery A., Curtius Ernő, gróf Dessewffy Emil, Dunyov István olasz ezredes, Egressy Gábor. Erkel Ferencz, Pompéry János, Fábian Gábor, báró Fiáth Ferencz, Flegler Sándor, Fülepp Lipót, Greguss Ágost, Gyulay Pál, Haynald bibornok, Hunfalvy János, Horváth Boldizsár, Ipolyi Arnold, Kertbeny Károly, Kecs-keméti Aurél, Klapka tbrnok, Kubinyi Ágoston, Kümmer J. H., Lenhossék J., Lonovich érsek, Lónyay Menyhért, Pesty Frigyes, Reményi Ede, Román Miron, Rómer Flóris, Sennyei Pál, Sturdza Demeter, Báró Scudier A., Szigligeti Ede, Somssich Pál, Schlauch Lőrincz, Szapáry Antal és Gyula, Herczeg Turn-Taxis Egon, Tóth Lőrincz, Trefort Á., Gróf Waldstein J., Zsvora György, Mihalovits bibornok és Munkácsy Mihály.

Az „Ormós-Gyűjtemény“ egyéb levelei között találunk még öt levelet gróf Széchenyi Istvántól. Az egyiket 1830. okt. 13-án írta Zimonyból Lehman János hajóskapitányhoz, a másodikat 1858. decz. 18-án Döblingből Hajnik J.-hoz. E két levele német; van egy második levele, ez nagyon rövid, de magyar és sajátkezű, Hajnikhoz, s mindezekon kívül 1848-ból két sajátkezű magyar levele Vukovits Sebőhöz. (D. 111. és 112. sz.)

Az 1848. és 49. évek történetéhez igen becses adatokat nyújt a Vukovits Sebőhöz írt levelek gyűjteménye. (D. 121. szám.) E levelek írói: Csernovits Péter, Dömötör János, Fülepp Lipót, Gorove J., Galgon Péter, Kossuth L., Ormós Zs., Perczel Mór, Szemere Bertalan. Trefort stb. . . . kik Vukovits-csal mint délvidéki királyi biztossal leveleznek. Csernovits P. a következőket írja 1848. aug. 8-án: „Igen fontos közölni való dolgaim volnának veled hazánk dolgai iránt, mert senki nem tudja jobban az egész állását és a Kamarilla alacsony terveit mint én, kinek nyolcz hét alatt elég időm volt kitanulnom; csak annyit írhatok: ha ezen a terven tovább is működtek, hazánk szabad állása el van veszve és magunk erejéből a esendet és rendet helyre nem állítjuk.“ Dömötör János, 1848. május 30-ki levelében a szerbek hangulatáról és a pétervárad-i történetekről tudósít. Igen érdekesek Fülepp L. képviselő és később délvidéki kormánybiztosnak

bizalmas levelei. Mind a négyet Pestről írja 1848. július 15-től szept. 23-ig, s a képviselőház hangulatáról, a szerbek ellen teendő lépésekről s a ház titkos értekezleteiről tudósít, a melyeken Bathyány miniszter-elnök számolt be a július végén tett bécsi utazásáról. „Bathyány — írja Fülepp L. — tegnapelőtt érkezett, — jul. 31-én, — Bécsből, hol több horvátokkal Jellasich is van. Mindenki feszült várakozással nézett nyilatkozatainak elébe s ez várakozásunkat még felülmúlta. Ő Jellasich-esal érkezett, minden megbízás nélkül, csak a kölcsönös helyzetet és véleményeket kívánván megismerni. Nem állunk távol a horvátoktól, Bathyáynak reménysége van, hogy rövid néhány nap s kölcsönös jóakarattal, melyet Jellasichről is oka van feltenni, a kölcsönös egyetértés és béke ezekkel helyre állhat. Ellenben az ausztriai miniszterium ellenséges hangulatát ellenünk nem tevé le, s ha egy-két nap alatt megnyugtató nyilatkozatot azokból nem veszen, nyílt ellenségeskedés törend ki köztünk s az osztrák miniszterium között. Megnyugtatónkra ily helyzetben szolgálhat, hogy ő felsége és a dinasztia legbefolyásosabb tagjai mind kormányunk, mind országgyűlésünk s általában állapotaink iránt több bizalommal viseltetnek mint az ausztriaiak iránt, nálunk az állandóság több biztosítékát találják mint az utóbbiaknál. Áttért ezután a katonaillesítési törvényjavaslatra s annak tárgyalását hét-nyolcz napra kívánta elhalasztani, mert Bécsben nagy események küszöbén állanak. A kérdés t. i. az, végrehajtani fogja-e a bécsi Landesministerium a német Reichsministerium azon parancsát, miszerint aug. 6-án a német színek és zászlók az osztrák szövetségi katonaság által feltűzendők. Ha igen, akkor nem létező osztrák katonaság, a dinasztia és a horvátok is természetesnek fogják találni, sőt kell elismerniök, hogy a magyar birodalom csak magyar katonaságot s magyar lábbon állíthat. Ha nem, s legyen ennek oka akár a miniszterium, akár a katonaság ellenszegülése, akkor Bécsben ismét forradalom üt ki, melyet a monarchia német eleme s egész Németország pártoland. Mi tehát az elhalasztás által csak nyerhetünk.“ Ez a Bathyány előterjesztése. A szeptember 23-ki levele már kétségbeejtő állapotokról tudósít titoktartás mellett; leírja a szept. 22-ki titkos ülés eredményét, a nádor viselkedését Jellasich-esal szemben és eltávolítását. Galgon Mihály 1848. máj. 9-én verseczi híreket ír Vukovitsnak. Verseczen ekkor még csend van, de az újvidéki congressusra felhívó levél már némi sikerrel kezdett terjesztetni. Perczel M. 1847. nov. 9-ki levelében a lefolyt követválasztások felett érzett elégtelenségének enged szabad folyást, de egyuttal „reméli, hogy midőn az idegenek gonoszságuk idegeit megfeszítve, mérgök és fullánkjak restlijét kiadták, szinte bekövetkezik a reactio, és eljövend a mi országunk, hol ezerszerre több tér és alkalom nyílik a hazaszeretet gyakorlására. Azért barátom ne csüggedj, ne tikkadj“. — Szemere belügyminiszter utasításokat ad Vukovitsnak, hogy miként és miért igyekezzék Csernovits-esal jó lábbon állani, „mert Cs. ugyan nekünk keveset

használhat, de sokat árthat“. Ujj János 1848. febr. 7-én politikai nézeteit írja meg és ajánlja V. figyelmébe. Winkler J. a temesmegyei közgyűlések lefolyásáról referál; egy névtelen író pedig a karánsebesi ügyekről informálja Vukovitsot, a kir. biztost.

Folyóiratunk szűkreszabott tere nem engedi meg, hogy hosszasan ismertessem levéltárunk anyagát, azért az érdeklődőt a teljesen elkészült czédula-katalogusra utalom, mely kellő rövidítésekkel rövid idő alatt nyomtatásban is megjelenik. Felvételét pedig az A. osztály anyagáról 129, a B. osztályról 18, a C. osztályról 9, a D. osztályról, vagyis az „Ormós-Gyűjteményről“ 130 czédula, s így összesen 276 darab. Minden egyes czédulán jelezve van az illető okmány vagy magán jellegű irat kelte, szerzője és tartalmának rövid kivonata magyar nyelven. Jelezve van továbbá, hogy az illető okmány vagy irat eredeti-e vagy csak másolat, szövege minő nyelvű és milyen terjedelmű, anyaga pergamen-e vagy csak papiros és hogy van-e rajta pecsét vagy nincs, s ha van pecsét, úgy az minő állapotban van. Fel van jegyezve az is, a mennyiben megtudható volt, hogy minő úton, ki által, ajándékozás vagy vétel útján került-e a társulatnak tulajdonába. Mindaz, a mi egy-egy czédula-lapra feljegyezve van, ugyancsak reá jegyeztetett amaz ív vagy esomag külső lapjára is, a melybe az illető kézirat, vagy kéziratesomó becsomagoltatott, sőt az illető osztály jegye és a kézirat sorszáma színes czeruzával magára a kézira is reá vezetett, hogy minden nehézség nélkül bármikor helyére tehető legyen. Végül úgy a czédulák, mint minden egyes kézirat társulatunk hivatalos bélyegzőjével lett megjelölve. A czédula-katalogus maga a levéltári szekrényben van elhelyezve.

A levéltár kezelése felette könnyű. A ki valamely kéziratot akar kivenni, az csak a levéltári orszály jegyét és az illető kézirat sorszámát nézze meg, (p. o. A. 15. szám, vagy B. 10 sz., vagy D. 114. sz.) s akármikor reátalálhat.

Az újabb szerzeményű kéziratokat akként lehet majd az egyes osztályokba beosztani, hogy például a hivatalos jellegűeket a chronologiai sorrendben őket megillető helyre tesszük, sorszám gyanánt pedig reá írjuk az előtte levő okmány sorszámát, megkülönböztetésül pedig az a. b. c. stb. betűket: így p. o. az A. 52. után következnek A. 52. a. — A. 52. b. és így tovább.

Fogadja a t. közönség ezúttal is társulatunk meleg köszönetét, hogy becses adományaival levéltárunk megalapítását lehetővé tette, s egyben arra kérjük: őrizze meg jóakarátát muzeumunk irányában továbbra is; gyarapítsa gyűjteményünket és tegye minél inkább lehetővé, hogy multunk emlékeit megőrizhessük.

Dr. Berkeszi István.

T Á R C Z A.

A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ IX. évi rendes közgyűlése.

(Egyben a Muzeum-Társulat részéről **id. Ormós Zsigmond**, életfogytiglani elnökének állított emléktábla leleplezési ünnepe.)

J E G Y Z Ó K Ö N Y V,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“-nak saját helyiségében tartott IX. évi rendes közgyűlése alkalmával, 1893. évi május hó 28-án.

Jelen voltak : Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, Gál József, Ürményi Bernát, Kovaesics Gyula, dr. Parlaghy Márton, br. Stojanovics Iván és György, Nagy György, Hollósy Gyula, Görgei Gyula, Dadányi Jenő, Derera Izrael, Jagodics Jenő, Várnay Ernő, Faragó István, dr. Telbisz Károly, Mayer Károly, Ódor Samu, Szatmáry Lajos, Kapdebó Gergely, Dobján László, Fodor Ödön, Pongrácz Miklós, Sulyok István, Wimmer József, Töttösy Géza, Szmida Lajos, Halász Károly, Bruch József, Ardeleán György, Rainer Géza, Glasz János, Braumüller Emil, Andrejevics N., Hemberger N., Klein Jakab, társulati alapító, választmányi és rendes tagok, és vendégek.

1. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök melegen üdvözlí az oly szép számmal egybegyűlt társulati tagokat és vendégeket, annál inkább, mert e nap szintén egyik ünnepnapja az egyesületnek; a tárgysorozat első pontja ugyanis megemlékezés idős Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltóságáról azon alkalomból, hogy iránta, mint a társulat megalapítója és legnagyobbik pártolója iránt érzett hálája és tisztelete jeléül a társulat épületében egy díszes emléktáblát helyezett el nevének. E kijelentéssel megnyitja a közgyűlést s az alapszabályok értelmében Patzner István, társulati főtitkár felkéri a jegyzőkönyv vezetésére.

2. A tárgysorozat 1. pontja értelmében Patzner István, főtitkár, felolvassa.

Megemlékezését,

a Múzeum-Társulat részéről id. Ormós Zsigmond, életfogytiglani elnökének állított emléktábla elhelyezése alkalmából.

Nagyságos Igazgató Ur!

Mályen tisztelt társulati tagok és vendégek!

Néhány napja esak, hogy díszes Múzeum-épületünk bejárata alatt egy emléktáblát helyeztünk el, melynek örök időkre szóló rendeltetését világosan hirdeti az egyszerű felirat: „Métóságos id. Ormós Zsigmond, alapítója és életfogytiglani elnöke, valamint legbőkezeübb pártolója és megajándékozója iránt a „Dél-magyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulatnak“ maradandó ragaszkodását és háláját hirdesse ez emlék.“

Az emléktábla elhelyezése ama határozatnak megvalósítása volt, melyet társulatunk kitörő lelkesedéssel hozott 1891. évi augusztus hó 29-én, a múzeum ünnepélyes megnyitása napján tartott közgyűlésében; — és t. választmányunk, legutóbbi ülésében, csekélységemre ruházta azon kitüntető feladatot, hogy ez alkalomból néhány szóval megvilágítsam mélyen tisztelt Elnökünk iránt érzett hálánkat és ragaszkodásunkat, melyet az emléktábla aranybetűkkel hirdet ugyan, de teljes melegével és tündöklésével kifejezni nem képes.

Osziutén megvallom, aggódással töltött el e megbízatás; — nem azért, mintha bensöm bárkinél is kevésbé osztaná az érzelmeket, melyeket mindnyájunk nevében tolmácsolnom kell; nem azért, mintha egy nyolez évtizeden keresztül soha nem lankadt tevékenységgel munkálkodó, teremtő nagy szellem alkotásai lelkemben is a legteljesebb csodálatot már rég föl nem keltették volna: hanem mert tudom, hogy azokról itt és más helyen is gyakran megemlékeztek már az ékesszólás minden erejével bizton rendelkező férfiak, a kiknek fenkölt magasztalásaik után én csak megkisérelhetem a szép s nekem mindenekfölött kedves feladat megoldását.

De mégis van egy körülmény, mely bátorságot ad. Ha másoknak több jogosultságok volt arra, hogy hivatott szóval ünnepejjék id. Ormós Zsigmondban a példás hazafit, a jeles politikust, e megyének évtizedeken át úgy a közigazgatási, mint társadalmi s közművelődési téren bizton vezérlő kalauzát, és ha voltak, kik a nagy elme egész szellemi tevékenységét, az irodalom és aesthetika-terén szerzett érdemeit közelebből és hosszasan figyelhetvén, azokból avatottabb kézzel fonhatták az író és műbarát homlokára a koszorút: nekem is adatott alkalom, legalább működése egyik körében közvetlenül szemlélnem ugyanazon erős tehetséget és kitartó buzgalmat, melynek mozgató ereje s egyszersmind iránytűje mindenha ezen elv volt: „a civilisatiónak nemzeti irányban s társadalmi úton való fejlesztése.“

Szép és igaz szavak, melyeket ezen elve magyarázatául magának a nagy férfinak ajkairól hallhattak mindazok, kik versenyezve vettek részt 1883. február 20-án, születése 70 éves jubileumán: „Műveltség nélkül — mondá — a nemzetnek nemesak jövője, de időleges fennállása sincs biztosítva. Törvények megadhatják az államalkotó nemzet részére az előnyt, s a civilizáció érdekeit hatalmasan előmozdithatják; de azon eredmények, melyeket a nemzeti fejlődés és közművelődés terén, társadalmi úton, és önkénytes szövetkezések útján elérni lehet, az előbbieket bizonyára felülmulják. A törvény rideg betűi gyakran ellenállást, elkülönítést vagy meghasonlást szülnek, míg a társadalmi tevékenység kölcsönös közeledést és megértést idéz elő“. — Ugyanaz alkalommal kijelentette ő méltósága, hogy mindazon mozgalmakat, melyek vidékünkön s nevezetesen Temesvárott a közművelődés fejlesztése érdekében társulati úton keletkezhetnek, megindítani vagy azokban résztvenni s azokat támogatni mindenkor hazafias kötelességének tartja.

És ha kérdezzük, miképen felelt meg a kötelességének? — a válasz csak egy lehet: Ugy, mint talán senki más egész városunkban, egész vidékünkön! Büszkén hivatkozunk — és joggal — városunk kulturális fejlettségére és a fejlődés melegágyaira: kulturális intézményeinkre, egyesületeinkre. Pedig ezek között alig van egy, Tisztelt Közgyűlés, melyet nem i. d. Ormós Zsigmond alapított, ápolt vagy növelt nagygyá és izmossá. Egyiknek történetét sem lehet megírunk a nélkül, hogy az ő nevének ne adjuk abban a legékesebb lapot; egynek működését sem áldhatjuk a nélkül, hogy lelkünk áldó érzetével el ne zarándokoljunk azon esendes magányba, hol azok szerzője most is gonddal figyel, a mit honfiszívé egész melegével alkotott, s ránk megőrzendő örökül hagyott.

S mindezen kulturális intézmények között, melyeknek csodás önfeláldozással szentelt minden pillanatot, minden órát és napot, melyet bokros hivatalos teendői igénybe nem vettek, — kiváló előszeretetében részesítette társulatunkat.

Eltelve a tudattal, hogy a mult idők homálya megmérhetetlen kincseket rejt titkos ölében, melyek ha napfényre jutnak, új lelkesedést, új tetterőt gyujtanak a haza jelenkori munkásaiban; önmagán, saját kutatásaiból meggyőződén, hogy az elődök törekvése, mely képes volt az emberiséget iparban, kézimunkában, művészetben és szellemi előhaladásban a kezdetlegesség legalacsonyabb fokáról a tökéletesség szédítő magaslatára emelni, — öntudatunkat megacézolja s tevékenységünket serkenti: komoly megfontolással és eltökélt akarattal elhatározta, hogy itt vidékünkön is létesít egy intézményt, mely a jelzett magasztos czélok kiküzdésén fáradozzék.

És semmi sem bizonyítja a történelem komoly tanulmányozásából levont meggyőződés igazságát annyira, mint épen ezen alkotása. 1872-ben, a szó szoros értelmében semmiből kezdve, megalapította a „Délmagyar-

országi történelmi és régészeti Társulatot“. Jól tudta, mi minden szükséges ily vállalkozáshoz: lelkes férfiak anyagi és szellemi támogatása, szakadatlan buzdítás, hevítő példaadás.

És ő magára mert vállalni mindent. Felszólításának az igazi meggyőződés melegével izgató szavai, mindenkitől nagyra-beesült egyénisége, mélyreható tudásának és mindenben hazafias törekvésének már akkor is közelismerése, megszerezték — és pedig bámulatosan rövid idő alatt — Délvidékünk összes jobbainak támogatását. Teremtett az új társulatnak vagyont, otthont, munkaerőt. Csakhamar csodálkozva látta mindenki a munkálkodást, melyet híveivel kifejtett és e munkálkodásban magának az intézménynek is nemcsak létjogosultságát, hanem egyszerűen szükségességét.

1882-ben már egészen biztos alapon ez első ilyenmő társulat mellé oda állíthatott egy másodikat: a „Délmagyarországi muzeum-egyesületet“, s 1885-ben a kettőből egyesítette a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulatot“.

A társulat történetét, e hármashatisában, ez alkalommal bővebben nem részletezem. Volt alkalmam azt, városunk és vidékünk m. t. közönsége előtt, ünnepélyes megnyitó közgyűlésünkön bővebben kifejtenem.

Előttünk e húsz éves történet eredménye.

Muzeumunk épülete, osztályai megszabott időben megnyílnak s gyűjteményeink bárki által közvetlen bírálatba vehetők; tisztelt tagjaink és a társulati tisztviselők munkásságáról, kiadványainkról minden évben számot adunk közgyűléseinken és folyóiratunkban.

E nyilvános számadásaink okvetetlenül meggyőznek mindenkit arról, hogy a társulat erőihez képest tevékeny volt. Ezt elismerték az egyesület körén kívül álló, országos tekintélyek, szakértők, kik muzeumunkat megsemlélték, s a szaklapok, melyek „Értesítőnk“ megbírálták.

S kinek köszönhetjük mindezt, kié mindebben a legfőbb érdem? — Kérjük bár a választ e kérdésre azoktól, a kik az egyesületnek, mint tagjai, anyagi és szellemi támogatói voltak; kérjük bár azoktól, kik a muzeumi gyűjteményeket adományokkal gazdagították; s kérjük mindazoktól, a kik a lefolyt húsz év alatt, mint a társulat tisztviselői működtek: szívem legbensőbb meggyőződése, hogy mindezek kivétel nélkül egy férfit fognak ez irányban kifejtett tevékenységük mintaképének vallani, és az — id. Ormós Zsigmond ő méltósága.

Mélyen tisztelt Közönség! Ismétlem, legbensőbb meggyőződésem szerint mondtam és mondhattam ezt. Mert ezen a működési téren voltam én ő méltóságának évek folyamán közvetlen szemlélője, ezen a téren láttam egy hivatott lélek odaadó munkásságát egész ragyogással tündökölni.

Hogy e mondásom nem pusztán szólam, melyre a lelkesedés heve ragadhatja a dicsősíró szónokot; hogy nem túlzás, mely önkénytelenül

szakad ajkára a gyengének, midőn kell, hogy szóljon az erősről, a nagyról, kit csodálni tanult és egyszersmind tisztelni: indokolásul engedjék meg tényekre, csak néhány adatra hivatkoznom.

Régibb és újabb műtárgyakból álló tárlatunk, mely pedig joggal sorakozik a vidéki muzeumok első ilyenmü gyűjteményei közé, legalább felerészben id. Ormós Zsigmond ő méltósága adománya: főkönyvünkben egész lapok csak az ő ajándékait regisztrálják s azok száma meghaladja a 800 darabot. — Könyvtári jegyzékünkben ez ideig 1200-nál több könyv és füzet van nevével, mint adományozóéval bejegyezve. Levéltárunk 2500 okmánya közül körülbelül 1500, és pedig a legbecesebbek, ugyancsak tőle származnak.

Az ezen teremben látható képek és műtárgyak gyűjteménye összesen 251 drbból áll, s ezekből több mint 200 szintén irántunk való jóindulattól tesz tanúságot, mert azoknak e helyütt való elhelyezésével ritka dísz adott muzeumunknak.

Szükséges-e még említenem a szintén ő méltóságától nyert rajz- és metszéggyűjteményeket, melyeket hely szűke miatt közszemlére ki nem állíthatván, könyvtár-szekrényeink fiókjaiba kellett elrejtenuk?

S arra nézve, hogy szellemi működésünkben szintén ő méltósága volt irányadónk és vezérünk, szükséges-e hivatkoznom azon számos, tartalomban, eszmékben dús felolvasásaira, melyek „Értesítőnk“ évfolyamaiban megjelentek, és a levéltárunkban elhelyezett jegyzőkönyvekre? . . .

Nem! mélyen t. Közgyűlés és Vendégeink! Sokkal inkább köztudomásu mindez, semhogy újlag elsorolnom kellene; de éppen azért egyúttal fényes beigazolása annak, hogy — ha voltak is bár társulatunknak számos pártolói, szellemiekben és anyagiakban nem fukarkodó támogatói — mint hála az égnek, voltak — az első hely mindannyiok között társulati elnökünket illeti meg.

És szilárd hitem, ha ma, a szent, közös cél elérésére fordított közreműködésükért, a szívünk mélyén irántuk szintén olthatatlanul égő hála érzetét nekik kívánók őszinte elismerésül nyujtani: mindnyájan egy lélekkel egy csokorba kötve nyujtanák ez elismerést annak a férfinak, kiről szólunk. És hozzácsatolnák azt az ígéretet is, hogy mindvégig híven megőrzik, a mit tőle átvettek.

De id. Ormós Zsigmond ő méltósága nem csak tett és működött társulatunk érdekében, hanem tesz és működik ma is. Hozzánk való ragaszkodásának megható tolmácsai a sorok, melyeket — személyesen meg nem jelenhetvén, a t. Közgyűléshez intézett; és hozzánk való jóságának világos tanujelei még most is folyton érkező adományai.

A szilárd jellemnek legbiztosabb ismertető jele a ragaszkodás egy kimondott elvhez, egy kiválasztott célhoz.

Id. Ormós Zsigmond, kimondván, hogy a hazai közművelődésnek társadalmi úton való fejlesztését mindenkor támogatni fogja: ez ígéretét egész életében egy pillanatra sem feledte. Legfényesebb tanubizonyosság erre — egyéb alkotásai mellett — Múzeum-Társulatunk.

Törhetetlen akarattal teljesíté önvallotta kötelességét: méltó tehát, hogy szilárd, törhetetlen kő hirdesse emlékét.

S első sorban nekünk volt büszke jogunk ez emléktábla elhelyezése, a mit hogy tényleg megtettünk, — e tudat édes megnyugvással tölthet el.

És most, midőn — szíves türelmükért legőszintébb köszönetemet nyilvánítva — bevégzem szavaimat, nem tehetem, hogy elfojtsam szívem hangos kiállítását, mely — hiszem — mindnyájunknál visszhangra lel: hogy id. Ormós Zsigmond, társulatunk életfogytig való elnöke, megalapítója s legelső pártfogója még igen sokáig

Éljen! Éljen! Éljen!

A közgyűlés a megemlékezés befejeztével lelkes éljenzésben tör ki s egyhangulag elhatározza, hogy a főtitkár beszéde, mint a társulati összes tagok legőszintébb érzelmeinek tolmácsa, a közgyűlési jegyzőkönyvben, valamint a társulati „Értesítő“-ben is megörökíttessék, s elnök ő méltósága az emléktábla elhelyezéséről s az ez alkalomból történt ünnepélyes megemlékezésről átiratilag értesíttessék, minek eszközzésével Patzner István főtitkár bizatik meg.

Miről Patzner István főtitkár végzésileg, s általa id. Ormós Zsigmond ő méltósága átiratilag értesíttetik; maga a megemlékezés pedig a társulati „Értesítőben“ közzétetik.

3. Patzner István főtitkár felolvassa elnök ő méltóságának ez alkalomból a társulati közgyűléshez intézett levelét, melyben köszönetét fejezi ki az emléktábla elhelyezésével iránta tanusított kitüntetésért, s egyszersmind — bár a gyűléseken egészségi okokból meg nem jelenhet — legmelegebb érdeklődését a társulat működése iránt.

A közgyűlés ismételten lelkes éljenzéssel tanusítja ragaszkodását elnökéhez, és a fölött való sajnálkozását, hogy elnök ő méltósága e közgyűlésünkön személyesen meg nem jelenhetett, jegyzőkönyvébe igtatja.

Miről Patzner István főtitkár végzésileg értesíttetik.

4. A tárgysorozat 2. pontja szerint a főtitkár felolvassa a társulat beléletében az 1892. év folyamán nyilvánult szellemi működéséről és a múzeum számára befolyt adományokról szóló, következő jelentését:

Nagyságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Közönség!

Mint minden évben, a mióta nagyrabecsült bizalmuk e társulat tisztviselői sorába választott, ma is híven beszámolok azzal, a mit az egyesület rendeltetésének megfelelően az elmúlt 1892. év folyamán tettünk. Ez alkalommal nem említhetek ugyan oly kiváló mozzanatokot, a minőket utolsó közgyűlési jelentésemben kiváló örömmel hangsúlyoztam, a midőn az 1891. évben lefolyt ünnepélyes megnyitó közgyűlésünk lélekemelő jeleneteit s az ugyanazon évben múzeumunkban rendezett műrégészeti kiállítás szép sikereit regisztráltam. De hiszen ezek városunk és vidé-

künk életében is csak ritkán ismétlődő jelentős eseményekkel voltak kapcsolatban. Rendes munkálkodásunk, mely társulatunk megalakulásától évről-évre hivatászerű feladatunk, rendes törekvésünk, hogy elődeink megkezdett művét nemcsak féltő gonddal megőrizzük, hanem egyszersmind fejlesztjük: csakis ez az, a miről ma szólhatok.

I. Első sorban szellemi működésünkről óhajtok világos képet adni. Választmányi üléseinkben, a folyó ügyek előadása és elintézése mellett, rendszerint felolvasásra került egy-egy társulati tag tanulmánya, melyet azután „Értesítőnk“-ben tettünk közzé. E dolgozatok és szerzőik a következők:

Dr. Karácsonyi Jánostól: A rahonezai monostor.

Dr. Baróti Lajostól: A bánási legrégibb német település története.

Milleker Bódogtól: Délmagyarország római régiség-leletei.

Úgyanattól 3 részben: Délmagyarország a rómaiak alatt. Régészeti-történeti rajzok.

Dr. Berkeszi Istvántól; Dél-Magyarország monographiája Bél Mátyástól, 1731-ből.

Dr. Baróti Lajostól: A becskereki spanyol telep.

Schwanfelder A.-tól: A bresztováci római emléletek.

Ezeket kívül, bár föl nem olvastatott, közöltük:

„A bánási kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatait (1716—1753)“, szintén Baróti Lajos összeállításában.

E főbb munkálatokból is kitűnik, hogy „Értesítőnk“ hasábjait legelső sorban arra használtuk fel, a mi tulajdonképeni rendeltetése, hogy t. i. közlönye legyen a Délmagyarországra vonatkozó történeti és archeologiai adatoknak. Nem szerénytelen dicsvágyból, hanem mert hiszszük, hogy t. tagjaink szívesen vesznek tudomást e körülményről is, megemlíteni bátor-kodunk, hogy e tanulmányokat illetékes körökben elismeréssel fogadták. Ez mindenesetre legfőbb jutalmuk volt szíves munkatársainknak, de a mi köszönetünkre is joggal igényt tarthatnak lelkes támogatásukért. Miért is a mélyen tisztelt közgyűlés engedélyével indítványozom, hogy mind e felolvasások és értekezések szerzőinek a választmányi ülésekben nyilvánított köszöneten kívül közgyűlési jegyzőkönyvünkben is köszönetet szavazzunk.

A társulat azon elhatározását, hogy a bánási adminisztrációs iratok jegyzékeit (1716—1753), melyek érdekes és jelentékeny történeti forrást képeznek, successive szintén kiadja, már mult évi jelentésben volt szerencsém a m. t. közgyűlés tudomására adni. Most azonban

hozzátehetem, hogy e kiadást a f. évben meg is kezdjük, a mennyiben az ez idei „Értesítő“ II. és III. füzete helyett 6—7 ivnyi terjedelemben már sajtó alá adtuk ez iratjegyzékek első részét. Némi anyagi áldozatokat kíván e vállalat tőlünk, de biztosak lehetünk abban, hogy a közelismerés lesz érte osztályrészünk.

Ugyanitt van helyén főlemlítenem, hogy tisztviselőink körében az elmúlt év folyamán szintén változás történt, a mennyiben dr. Számek György titkár helyére, ki Temesvárról eltávozott, időközben dr. Berkeszi István, főrealiskolai tanár lőn helyettesítve. Nevezett h. titkár rövid idő alatt kifejtett érdemes munkásságáról tanúságot tesz nagy szakavatottsággal újra rendezett okirattárunk, melyről később lesz említés.

II. Muzeumunk anyagi gyarapodása a lefolyt évben a következő volt; növekedett:

a) Régi és újabb műtárgyaink tára	405 darabbal;
b) érem- és bankógyűjteményünk	217 „
c) könyv- és okirattárunk	406 „
vége d) térkép-, rajz- és metszészgyűjteményünk	62 „

Mindezen adományokat részletesen elsoroltuk és bemutattuk választmányi üléseinkben s az ajándékozóknak azok jegyzőkönyveiben köszönetünket is kifejeztük. De nem mulaszthatom el ujjalag indítványozni, hogy összes áldozatkész pártolóinknak, s köztük névleg: mélt. i. d. Ormós Zsigmond társ. elnökünknek, kinek ez évben is szokott bőkezűségét tapasztaltuk; nagys. Deschán Achill, társ. igazgatónak, ki számunkra Temes-vármegye tek. közönségétől a használaton kívül helyezett régi községi peccétek egész gyűjteményének letétképen muzeumunkban való elhelyezését kieszközölni, a Máslak község határában talált ezüst érem-lelet megszerzése iránt illetékes helyen a szükséges lépéseket megtenni s az összes társulati ügyek elintézésében a legnagyobb odaadással gyámolítani sziveskedett, továbbá Temesvármegye tek. közönségének jelzett ajándékáért, valamint a magyar tud. akadémiának. mely egymaga mintegy 200 kötetre menő becses történeti művekkal gazdagította könyvtárunkat, — ez alkalommal is legteljesebb köszönetünket nyilvánítsuk.

A rendes költségvetés keretén belül vétel útján is szereztünk ugy tárgyakat, valamint könyveket és érmekeket is.

III. Tagjaink sorából, más helyre távozván, összesen kiléptek öten, belépett egy. Elhunytak: Billmann Márton, lugosi főgymn. igazgató és Varga Honorius, helybeli háztulajdonos és városi bizottsági tag. A választmány kegyeletes szokásához híven minden egyes haláleset alkalmából jegyzőkönyvébe iktatta őszinte részvétét, melynek azonban ujjalagos kifejezését közgyűlési jegyzőkönyvünkben szintén indítványozni bátorkodom.

Ezek a főbb mozzanatok, m. t. közgyűlés, melyek mult évi munkáságunkra világosságot vehetnek. Ha nem kellene tartanom attól, hogy túllépek a kellő határokon, még számos részletet elmondhatnék, melyek bár zajtalan, de folytonos törekvésünk biztos jelei. Mindezek azonban szintén közölve lettek mult évi füzetekben a társulat folyirátának, s mint egymástól teljesen külön álló intézkedések egy keretben nem összegezhetők. Csupán a társulati választmánynak egy határozatára óhajtom még felhívni a m. t. közgyűlés figyelmét, s ez az, hogy mult évi közgyűlésünk 8. sz. végzése, hogy a társulati alapvagyronról kiállított takarékpénztári könyvecskék a jövőre nézve másként vinculáltassanak, minthogy ez intézkedésnek szüksége egyáltalán fenn nem forog, hatályon kívül helyeztessék.

A mint lelkiismeretesen haladtunk eddig az élénk szabott pályán, ugyan úgy fogunk mind előbbre törni ezután is, — és hogy ezt minél sikeresebben tehesük, kérjük továbbra is azt a biztos támaszt, mely eddig osztályrészünk volt: lelkes tagjaink és a mélyen tisztelt Közönség hazafias támogatását és pártolását

Ezzel végzem jelentésemet s van szerencsém azt a mélyen tisztelt közgyűlés szíves figyelmébe ajánlani.

Temesvár, 1893. május 28-án.

A választmány nevében:

Patzner István.
főtítkár.

A nagy szorgalommal egybeállított főtítkári jelentés tudomásul vétetik és egész terjedelmében a társ. „Értesítőbe“ felvétetni határozatik. — Azonkívül a közgyűlés a főtítkári jelentésben foglalt összes indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek, s a társulati gyűjtemények megajándékozónak a közgyűlési jegyzőkönyvben ujlag köszönet szavaztassék, valamint hogy az időközben elhunyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyancsak a közgyűlési jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangulag elfogadja. Egyhangulag fogadja el a közgyűlés a főtítkári jelentésben foglalt azon választmányi javaslatot is, hogy mult évi közgyűlésünk 8. sz. végzése, mely szerint a társulati alapvagyronról kiállított takarékpénztári könyvecskék a jövőre nézve másként vinculáltassanak, — minthogy ez intézkedésnek szüksége egyáltalán fenn nem forog, — hatályon kívül helyzetessék.

Miről Patzner István, főtítkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, továbbá a választmány végzésileg értesítettnek.

5. A főtítkári jelentés kapcsán Wimmer József, vál. tag indítványozza, hogy Patzner István, főtítkárnak, buzgó, odaadó és minden tekintetben pontos és szakszerű tevékenységeért, melyet a társulat érdekében valamint előbb, ugy ez elmúlt évben is kifejtett, jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék.

A közgyűlés kész örömmel emeli határozattá az indítványt.

Miről Patzner István, főtítkár, végzésileg értesítettik.

6. A tárgysorozat 3. pontja értelmében Hilt Lajos, társ. pénztárnok előterjeszti jelentését a társ. pénztár jelen állapotáról, mely szerint az ezidőszerint kezelése alatt álló vagyon összértéke 39.707 fit 18 kr.

A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, s elhatározza, hogy az a társulati „Értesítőbe“ fölvétessék.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesítetnek.

7. A tárgysorozat 4. pontja értelmében fölvétetett az 1892. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melyben a bizottság, minthogy ugy a könyvvitelt, valamint a pénzkezelést és a vagyon állapotát minden tekintetben kifogástalanul rendben találta, indítványozza, hogy a közgyűlés az 1892. évi pénztári számadást a kimutatott eredményhez képes jóváhagyni és erre nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére a szokásos fentartással a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Egyben indítványozza a bizottság, hogy a közgyűlés a számadó pénztáros részére — tekintettel arra, hogy a nagy fáradsággal és felelősséggel járó ezen tisztet, melylyel fizetés összekötte nincs, a legnagyobb gonddal feljesítette -- köszönetünk nyilvánításán kívül 100 firtnyi tiszteletdíjat megszavazni szíveskedjék, mely kiadás különben is fedezetet talál a f. évi költségelőirányzat kitüntetett többletében.

A pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentése tudomásul vétetik, az „Értesítőben“ közzététetni, s Hilt Lajos, társ. pénztárnoknak az 1892. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvény a szokásos óvások fentartásával megadatni határozatik. Helyeslőleg elfogadja a közgyűlés az indítvány második részét is, mely szerint nevezett pénztárnok önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen 10 firtnyi tiszteletdíj megszavaztassék; egyben a társulati igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, valamint Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

8. A tárgysorozat 5. pontja értelmében a főtitkár előterjeszti a f. 1893. évre megállapított költségelőirányzatot, mely szerint a társulat bevételei ez évben 2100 firtban, kiadásai pedig 1660 firtban állapittatván meg, marad kitüntetett többlet 440 firt; ajánlja a költségelőirányzat jóváhagyását.

A közgyűlés a beterjesztett költségelőirányzatot egész terjedelmében jóváhagyja azzal, hogy a kitüntetett többletből első sorban a jelen közgyűlés által megszavazott s a költségelőirányzatba föl nem vett kiadások utalványozandók ki.

Miről Patzner István, főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok s a választmány végzésileg értesítetnek.

9. A tárgysorozat 6. pontja szerint dr. Berkeszi István, társ. tag és helyettes titkár olvassa fel ily című dolgozatát: „A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzéum-Társulat levéltárának ismertetése“, melyben egyrészt összegezve elsorolja a társulat levéltárában levő hivatalos és magánjellegű okiratokat, levelezéseket, kisebb nyomtatványokat, autographokat stb., másrészt a fontosabbakat egyenkint is részletezi s tiszta képet ad a levéltárnak általa eszközölt új berendezéséről s egyben bemutatja a már kész czédula-katalogust.

A közgyűlés élénk figyelemmel kísérte a felolvasást s ismétetlen helyeslő tetszésének adott kifejezést. Köszönetet mond a felolvasónak úgy a levéltár szakavatott elrendezéseért, valamint annak ismertetéséért, s elhatározza, hogy ez ismertetés az „Értesítőbe“ egész terjedelmében fölvétessék s a katalogus annak idején a könyvtár-jegyzékkel együtt nyomtatva kiadassék.

Miről további intézkedés végett Patzner István, főtitkár s általa dr. Berkeszi István, h. titkár végzésileg értesítetnek.

10. Deschán Achill, elnöklő társ. igazgató a felolvasás és öt percznyi szünet után felhívja a főtitkárt, hogy terjessze elő az üresedésben levő titkári állás végleges betöltésére s három választmányi tag megválasztására vonatkozó választmányi javaslatot; mire a főtitkár felolvassa a társ. választmánynak f. évi május 6-án tartott ülésében

hozott 28. számú végzését, melynek értelmében a társulati titkárságra dr. Berkeszi István, eddigi helyettes titkárt, a három választmányi tagságra pedig dr. Hollósy Gyula, alapító, továbbá dr. Engels János és dr. Meskó Béla rendes tagoknak megválasztását ajánlja.

A közgyűlés helyeslő eljenzéssel elfogadván a javaslatot, dr. Berkeszi Istvánt, véglegesen megválasztott titkárnak, s dr. Hollósy Gyula, dr. Meskó Béla és dr. Engels János, társ. tagokat megválasztott választmányi tagoknak egyhangulag kijelenti.

Miről Patzner István, főtítkár, s általa Deschán Achill társ. igazgató, a választmány, továbbá dr. Hollósy Gyula, dr. Engels János, dr. Meskó Béla és dr. Berkeszi István végzésileg értesítettek.

11. Wimmer József, vál. tag a választással kapcsolatban indítványozza, hogy dr. Berkeszi Istvánnak, ki már helyettesítése alkalmával kijelentette, hogy a jelentékeny teendőkkel járó titkári tisztelet minden állandó tiszteletdíj nélkül hajlandó elvállalni, s mindamellett az utolsó féléven át, mint helyettesített titkár a legnagyobb buzgósággal munkálkodott a társulat érdekében s névleg e rövid idő alatt annak egész levéltárát kifogástalanul elrendezte, — a közgyűlés a társulat elismerésül szavazzon meg 100 frtnyi tiszteletdíjat e f. évre, a költségelőirányzatban kitüntetett többletből.

A közgyűlés teljes készséggel elfogadja az indítványt, s dr. Berkeszi István társ. titkárnak a 100 frtnyi tiszteletdíjat a f. évre jelzett többletből megszavazza, s annak kiutalványozására a társulati igazgatót felhatalmazza.

Miről Patzner István, főtítkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, dr. Berkeszi István, titkár és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettek.

12. A tárgysorozat 9. pontja szerint következett dr. Niamessnyi Gyula, társ. ügyész indítványa, mely több rendbeli intézkedést tevéen szükségessé, elnöklő társ. igazgató indítványozza, hogy az a választmánynak adassék ki.

A közgyűlés az indítványt egyhangulag elfogadja.

Miről Patzner István, főtítkár, s általa a választmány és dr. Niamessnyi Gyula, társ. ügyész végzésileg értesítettek.

13. Deschán Achill, elnöklő, társ. igazgató, minthogy a tárgysorozat kimerítettett, a közgyűlést köszönete újólagos nyilvánításával bezárja, s egyszersmind felhívja, hogy a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot kijelölni szíveskedjék.

A közgyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Parlaghy Márton és Derera Izrael, választmányi tagokat kéri fel, s a társulati elnököt és igazgatót lelkesen éltetve, felszlik.

K. m. f.

Láttam:
Deschán Achill,
igazgató.

Dr. Parlaghy Márton,
Derera Izrael.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtítkár.

Kivonatos jelentés a májusi, szeptemberi és novemberi választmányi ülésekről.

E jelen füzetből kezdve, hogy annál több helyet adhassunk az érdemleges czikkeknak és tanulmányoknak, az időközben megtartott választmányi ülésekről csak kivonatosan adunk számot, s nem mint eddig, az ülési

jegyzőkönyvek és határozatok teljes szövegü közzlésével. Mindazonáltal e kivonatos összegezésbe okvetetlenül beleveszünk minden jelentősebb mozzanatot, ugy hogy működésünknek hiánytalan képét adjuk.

I. Rendes havi választmányi ülés 1893. május 6-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodásáról szóló jelentés a következő adományokat sorolja el:

1. Mélt. id. Ormós Zsigmond társ. elnöktől 69/1893. sz. átiratával újabb akadémiai kiadványok 7 füzete; 70/1893. sz. átiratával a magyar klasszikusok és a Sz.-István-Társulat kiadványainak 47 kötet, illet. füzete, és végre 71/1893. sz. átiratával a Kossuth Lajos szerkesztésében megjelent Pesti Hirlapnak 1841. és 1842. évi teljes folyama és az 1843. évi folyamnak második fele; — 72/1893. sz. átiratával Jean Paul összes művei 90 füzetben.

2. Temesvármegye tek. törvényhatóságától 4745/1893. sz. rendelettel a vármegyei levéltárban őrzött, használaton kívül álló községi és egyéb peesétnyomók; összesen 396 drb., letétképen.

3. Schuster János, temesvári lakostól a temesvári ácsok ezéhe által számára 1856. ápril 21-én kiállított u. n. „Lehrbrief.“

4. A magy. tud. akadémiától két füzet, névleg: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Bunyitay Vinceze, lev. tagtól, — és Péró lázadása. Székfoglaló értekezés dr. Márki Sándor lev. tagtól.

5. Dr. Berkeszi István, társ. h. titkártól két mű, névleg: Nemzeti iparunk. Irta Erdélyi János. Bővitve s jegyzetekkel ellátva kiadta Fényes Elek (Pest, 1843), és — A központi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának története. Irta SEDA ERNŐ. (Bpest, 1874.)

6. Dr. Fehér Manó, helybeli ügyvédtől: „A szénkérdés“ ezimű érdekes tanulmánya.

Végül 7. Dr. Despinitz Péter, szegedi kir. ítélőtáblai bírótól s társ. tagtól 4 drb. érem, és pedig: Tacitus Claudius római császárnak Alexandria részére uralkodása 1. évében vert 3 drb érme görög felirattal, és pedig az előlapon: *A (ΠΙΟΧΡΑΤΩΣ) Κ (ΑΙΣΑΡΟΣ) ΚΛ (ΑΥΔΙΟΣ) ΤΑΚΙΤΟΣ* CEB (ΑΙΟΣ), — a hátlapon pedig *ΕΙΟΥΣ* — *A* ezek egyikén van a hátlapon az Aequitas, a másikon a Spes, a harmadikon a sas; — továbbá: azokból a huszasokból egy darabot, melyeket Mária Terézia férje, néh. I. Ferencz római császár iránti kegyeletből annak elhalálozási évével vagyis 1765-tel 1766-tól kezdve egészen saját haláláig 1780-ig veretni rendelt és a melyeken az az év, a melyben az érem veretett, a pénzverdét jelző betű mellé illesztetett más betűvel, és pedig A-tól P-ig jeleztetvén ugy, hogy ezen az érem a császári fő alatt alkalmazott két betű: B. P. azt jelzi, hogy e huszas Kőrmőezbányán 1780-ban veretett.

8. Továbbá dr. Fischer Róbert bécsi éremgyűjtőtől 16 frt 50 kron megvásároltunk muzeumi éremgyűjteményünk részére 165 drb. II. Constantinus, Licinius Pater, Licinius Filius és Maximinus Daja-féle császári érmet a következő pénzverdékből: Alexandria, Arelate, Aquilea, Cysicus, Heraclea, Londinum, Lugdunum, Nicomedia, Ostia és Roma.

9. Fried Róza ékszerészné úrnőtől helyben: 1 gyűrű, 8 drb vegyes pénz.

Az adományozóknak szokás szerint részben jegyzőkönyvi, részben átirati köszönet szavaztatott.

2. A társ. tagok sorában beállt változások: Időközben elhunyt: Buziási Eisenstädter Ignác, (Temesvár), alapító tag. — A rendes tagok közül f. év végétől feltételeesen töröltettek: Reitz László, Koltor László és Klein Jakab. — Uj rendes

tagokul megválasztattak: A „Temesvár-józsefvárosi Társas-kör“ és Sailer Antal, háztulajdonos, Temesvárott.

3. Folyó ügyek:

A választmány a társ. főtítkárt, illetőleg titkárt megbizta, hogy a bekövetkező társulati szünetidő alatt személyes meggyőződést szerezzenek, vajjon kedvező sikerrel járna-e próbaásatások tétele a Temes-megye déli részében fekvő Dupláj, Oresácz és Grebenácz földvárak területén, valamint Torontál-megye Kécsa községe határában, mely utóbbira, mint praehistoricus lelethelyre, Orosz Endre, kécsai tanító ur hívta fel a társulat figyelmét.

Megállapított a legközelebbi közgyűlés ideje és programja, s névleg ennek 1. pontjával az id. Ormós Zsigmond elnök ő méltósága tiszteletére, a muzeum-épületben elhelyezett emléktábla leleplezése alkalmából elmondandó megemlékezés. Kijelöltettek továbbá az ujonnan megválasztandó társ. tisztviselők és választmányi tagok, valamint egy bizottság a mult évi pénztári számadások megvizsgálására.

II. Rendes havi választmányi ülés 1893. szeptember 28-án.

1. Ujabbán beérkezett adományok:

I. Könyvek, füzetek és okiratok:

1. Id. Ormós Zs. elnök ő méltól 72/1893. sz. átiratával 9 drb. füzet és könyv.
2. A magy. tud. akadémiától: a) Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi S. XVI. köt. — b) Körösmegye a XV. században. Irta Csánki Dezső.
3. Pfeiffer Antal, főgymn. igazgatótól: a) Magyar és Erdélyországi nemzeti kalendárium az 1817 és 1818-dik esztendőre. — b) Ujdonnanúj gazdaságbéli hazai kalendárium 1819. esztendőre. — c) Legújabb gazdaságbéli pesti nemzeti kalendárium 1821. és 1823-dik közönséges esztendőre. — d) Neu eingerichteter alter und neuer Krakauer Schreib-Kalender auf das Jahr 1823. (Raab).
4. Dr. Berkeszi István társ. titkártól: a) Cenotaphium piis Manibus Ferdinandi III. adornatum a Collegio Soc. tis Jesu, Viennae, XIII. Junii 1657. — b) B. Vesselényi Miklósnak a Magyar Nyelv ügyében febr. 20. tartott Beszédje (1833.) — Kézirat.
5. Stadler J. temesvári polgártól: A bécsi udvari kamara két leirata a temesvári adminisztrációhoz 1770. és 1771-ből.
6. Milleker B. társ. tag, mint szerzőtől: a) Dél-Magyarország a rómaiak alatt. — b) A „Délmagyarországi Tanítóegylet“ verseczi fiókegyletének multja és jelene. (1863—1893). — c) Tört. Adattár Csanád-egyházmegye hajdana s jelenéhez. I. kötet, jan. — aug. és decz. füzetek.
7. Dr. Hermann Ant. bpesti tanártól: Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. III. k. 1—2 füz. 1893.
8. Vétel utján: Könyvtartan. Irta: Kudora Károly. Bpest, 1893.
9. Patzner István társulati főtítkártól: a) Az egyedi apátság története. Irta Bunyitay Vinceze. Nagyvárad, 1880. — b) Csepreg mezőváros története. Irta: Farkas Sándor. Bpest, 1887.

II. Tárgyak:

1. Deschán Achill társ. igazgató ur szíves közvetítése utján Deutsch Lipóttól (Lippa): Egy Buddha-bálgvány-szobor.
2. Dr. Berkeszi István, társ. titkártól: a) Temesvár régi térképe. (A török fogságban szenvedett Wathay Ferencztől a XVII-ik sz. kezdetén készített és

szinezett rajz után.) — b) A török fogságban szenvedett Wathay Ferencz talponveretése. (A XVII. század kezdetén készített és szinezett rajz után.) — c) 9 drb mult századbeli arezkép.

3. Orosz Endre tanítótól egy barbár bögre Kécsáról (Torontálm).

4. Sváby Ödön, a bécsi biztosító társ. felügyelőjétől (Bpest) 2 drb rézgyűrű, melyek találtattak Pusztá-Nagy-Gúton (Debreczen város birtoka, Szabolcsm.)

5. Sipők Ágostontól (Temesvár): egy ágyugolyó.

III. Pénzek (érmek és bankók):

1. Vétetett: a) Egy II. Theodosius-féle byzancezi arany. — b) Egy I. Ferencz-féle osztrák tallér (ezüst) 1825-ből. — c) Egy József Miksa-féle bajor tallér (ezüst) 1770-ből. — d) Egy ezüst emlékérem ö Felsegeik, I. Ferencz József és Erzsébet ezüstmennyegzője alkalmából, 1879-ből. — e) Egy Gusztáv-féle lengyel tallér (ezüst) 1676-ből.

2. Részben vétetett, részben Fejér Demeter, temesvári lakos, ajándéka 185 drb kis ezüst magyar pénz az 1444—46-ig tartott interregnum idejéből (I. Ulászló halálától Hunyady János kormányzásáig.) Találtattak e pénzek Uj-Szentesen, házépítés alkalmával egy kis edényben, melyet azonban széttörték és elszórtak.

3. Kannengiesser Péter, jegyzőtől Szakálházán, 1 drb római rézpénz. Találtott Orsován.

4. Dr. Berkeszi István, társ. titkártól: 6 drb bankó és pedig: a) Egy temesvári Zehn Gulden Anweisung (1849. máj. 1.) — b) Egy temesvári Fünf Gulden Anweisung (1849. máj. 1.) — c) Egy bécsi Einlösungs-Schein von Einem Gulden (1811. márcz. 1.) — d) Egy 6 kros (Buda, 1849. aug. 1.) (Gf. Almássy.) — e) Egy 5 pengő kros (Komárom, 1849. jul. 15.) — f) Egy velenzei egy lírás 1848-ból.

5. Sipők Ágostontól (Temesvár): egy II. József-féle nagyon kopott réz 1/2 kros.

2. Változások a tagok sorában:

Meghalt: dr. Gettmann József, csanádi prépost-kanonok, rendes tag. — F. év végétől feltételeesen törültek a rendes tagok közül: dr. Berkovich Sándor, Hidegkúti József, Kellermann József, Malesek Gusztáv és Steinbach Antal.

Mint új rendes tagok beléptek: dr. Baligó János, Benkhardt Vilmos, Perényi Adolf és Stadler József helyben.

3. Folyó ügyek:

Mindenekelőtt a társ. főtitkár terjeszti elő kimerítő jelentését a május havi vál. ülés 23. sz. határozata értelmében tett kirándulásáról. Indokolt véleménye az, hogy a dupláji, oresácsi és grebenácsi földvárak területén eszközzendő próbaásatásoktól számbavehető eredményt alig várhatunk; miért is ezeket nem ajánlja. Ellenben melegen ajánlja a próbaásatást a szintén Temes-megyei Vattina község határában, a hol az eddigi leletekből nyilvánvalók egy ős-telep nyomai. — A társ. titkár ugyancsak a fenn jelzett határozat értelmében Kécsára (Torontál-megye) tett kirándulásáról szintén terjedelmes jelentéssel számol be. E község határában ugyanis számos mesterséges alkotásnak látszó dombra akadt, melyek közül legalább egy-kettőnek felnyitását a helyszíni tapasztalatok alapján szintén ajánlja.

A választmány e jelentésekre elhatározta, hogy a két ajánlott helyen próbaásatásokat rendez; az azokra előreláthatólag szükséges összegeket kiutalványozza; végül a vattinai ásatás eszközlésével a társ. főtitkárt és Milleker Bódog, társ. tagot (Versecz), a kécsaiéval pedig a társ. titkárt és Orosz Endre kécsai tanítót megbízza.

Ezután a IX. rendes közgyűlésnek a választmányhoz utalt határozatai tudomásul vétetnek.

III. Rendes havi választmányi ülés 1893. november 6-án.

1. Ujabbán adományoztak:

I. Könyv és okirattárunk számára:

1. Id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ur ő méltósága 75. és 76/1893. számu átíratával a magyar tud. akadémia kiadványaiból újabb 18 füzetet, és a magyar országgyűlés kiadványaiból 12 füzetet, tehát összesen 30 füzetet.

2. Nagys. Bárczy László, kir. tanácsos, pénzügyigazgató ur az 1776. december 28-án kelt nyomtatványt; czíme: „Juden-Ordnung, welche nach Vorhergegangen allergnädigst kaiserlich königlichen Bestätigung von der kaiserl. königl. Temesvarer bannatischen Landes-Administration der gesamt bannatischen Judenschaft zum allergehorsamst und ohnverbrüchlichsten Nachleb und Befolgung hinausgegeben wird. — Temesvar, Gedruckt bei Matthäus Josephus Heimerl kaiserl. königl. privil. banatischen Administrations-Buehdruckern. 1776.“

3. Nagys. Mály István kir. törvényszéki elnök ur Kossuth Lajos egy eredeti levelét 1886. nov. 30-ról, melyet Tolnay János, Kozma Albert és a magyar légio több tagjához intézett Brindisibe. — A levél szakadozott.

4. Patzner István ily ezimű munkát: „Temesvármegye emléke. Alapítá Bárány Ágoston Nagy-Beeskerek, 1848.“

5. Dr. Berkeszi István egy nyomtatott képes lapot e felirattal: „A' Magyar Országai Hosszas Életnek ritka Példája:“

II. Képgyűjteményünk számára:

Sulyok Ilona urnő összesen 57 drb egyenlő nagyságu festményt, melyek közül 10 régi magyar vezéreket, 32 magyar királyokat, 12 magyar és erdélyi főurakat ábrázol neveik felíratával együtt, 3 pedig bizonytalan, mert felirataik hiányoznak. A képek e század elejéről Petrovics Bazil volt krassói alispántól valók.

III. Pénz- és bankógyűjteményünk számára:

1. Temesvármegye alispánja egy 1887-ben vert 4 arany értékű cs. és kir. aranyat.
2. Augenfeld Gyula ur egy meghatározhatatlan római érmet.
3. Orosz Endre úr Kécsáról egy Constantius-féle réz-érmet.

IV. Vattinai lelettárgyak, összesen mintegy 60 drb.

2. Folyó ügyek:

A főtitkár jelentése szerint a vattinai próbaásatás eredményes volt, a mennyiben már egy napi kísérlet szép számu bronzkori ép és töredékes urnákat, ugyane korból származó különféle érdekes alaku és díszítésű egyéb edényeket, cseréptöredékeket (összesen mintegy 60 drbot) stb. hozott napfényre; e tárgyakat egyszersmind bemutatja.¹⁾ Továbbá előterjeszti az ásatás költségeit, s egyben indítványozza, hogy az ásatás megengedéseért az ott helyi birtokosoknak, névleg Bogies Vazul, Osuecky József és Naschitz Lajos, vattinai, illetőleg moraviezai lakosoknak; az ásatás vezetésében való résztvevésért pedig Milleker Bódog társ. tagnak köszönet szavaztassék. — A választmány megelégedéssel és helybenhagyólag vette tudomásul e jelentést s a főtitkárnak előterjesztett indítványát elfogadta. — Elfogadta a főtitkárnak azon második indítványát is, hogy jövőben a költségvetés megállapításánál egy bizonyos összeg ily időközben eszközendő ásatásokra kijelöltessék, mely összeget a társ. igazgató kínálkozó alkalommal választmányi ülésen kívül is kiutalványozhat.

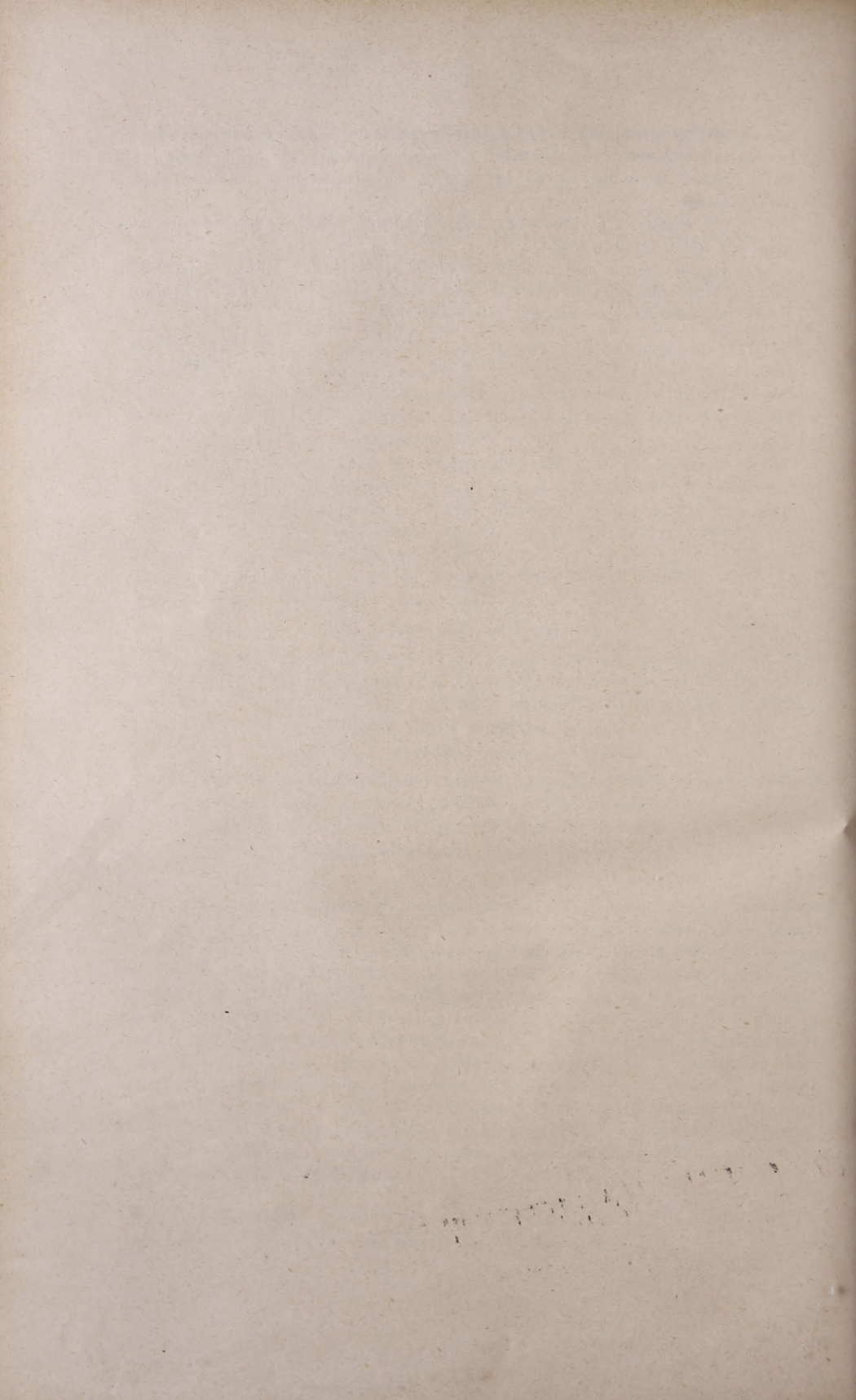
¹⁾ Sajnálattunkra e leletek bővebb leírását hely szűke miatt e füzetbe már föl nem vehettük. Mindenesetre közöljük jövő évi első füzetünkben.

A társ. titkár felolvassa Orosz Endre kécsai tanító ur előzetes jelentését a Kécsán (Torontál-m.) eszközölt próbaásatásokról; a kimerítő tudósítást csak később fogja beküldeni, a midőn az ásatás közben lelt tárgyak elrendezésével és tanulmányozásáival szintén elkészül.

Végül elhatározta a választmány, hogy a társulati könyv- és levéltár teljes katalógusát egy külön füzetben kiadja.

Felolvasás ezen s már a megelőző ülésen is Milleker Bódog társ. tag ily czimű rendkívül érdekes tanulmánya volt: „Az ember első fellépése vidékünkön,“ — mely egyszersmind jelen füzetünk első közleménye.

Patzner István,
főtitkár.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat az 1893. évben.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, esanádi püspök, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Életfogytiglani elnök: **Id. ORMÓS ZSIGMOND**, a Lipótrend közép- és a Szent-Istvánrend keresztese, főrendiházi tag, a magyar tudomány. akadémia levelező tagja stb., Temesvárott.

Igazgató: **DESCHÁN ACHILL**, Temesvármegye alispánja, a III. osztályu vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.

Főtítkár: **PATZNER ISTVÁN**, esanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.

Títkár: **dr. BERKESZI ISTVÁN**, főreáliskolai tanár, Temesvárott.

Ügyész: **dr. NIAMESSNY GYULA**, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: **HILT LAJOS**, megyei főpenztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Babusnik Agoston, nagykereskedő, Temesvárott.

Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

5 Zsadányi és merezyfalvi **Féger Ferencz**, nagybirtokos, Merezyfalván.

Dr. Hollósy Gyula, központi főszolgabíró, Temesvárott.

Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, esanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.

Dr. Parlaghy Márton, nyug. es. és kir. főörzsorvos, Temesvárott.

10 **Római kath. főgymnasium**, Temesvárott.

Temesvármegye közönsége.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.

Dobó Miklós, apát-kanonok, Temesvárott.

Dr. Engels János, esperes-plebános, Temesvár-Józsefváros.

Follimonovi Folly Emil, pápai főpap, prépost-kanonok, Temesvárott.

5 **Kovacsich Gyula**, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Meskó Béla, városi árvaszéki ülnök, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, jószágigazgató, Temesvárott.

10 **Dr. Telbisz Károly**, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskorona-rend tulajdonosa, Temesvárott.

Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.

Wimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-Józsefrend lovagja, és az arany koronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott.
- Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskoronarend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach ezéje, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
- Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
- Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott.
- Gróf Bissingen Ernő, es. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálvármegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Dettai takarékpénztár, Dettán.
- 15 Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buziai Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván, Temesvármegyében.
- A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- 20 Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarezen, Temesvármegyében.
- Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese † 1881. május 31.
- 25 Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. szám.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca, 16. szám.
- Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos sat., † 1891.
- 30 Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, főszolgabíró, Temesvárott.
- Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
- Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- 35 Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885. szept. 15-én.
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő † 1884.
- Králtz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő. a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
- Néhai Korbonics János, † 1888. nov. 7.
- Néhai Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
- 40 Néhai Lazarovics Bazil, királyi tanácsos; nagybirtokos és volt főispán †.
- Lazarovits Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos, †.
- Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
- 45 Dr. Niamessny Gyula, l. tisztikar.
- Id. Ormós Zsigmond, l. tisztikar.

- Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos † 1889.
- 50 Néhai báró Szina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Szina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel váltóüzleti tulajdonos, † 1877. november 17.
Dr. Schlauch Lőrincz, bibornok v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a sz. Lászlótársulat védnöke, Nagyváradon.
Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
- 55 A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Sz. k. Temesvár város közönsége.
Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
- 60 Dr. Vargies Imre, orsz. gyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881. október 8-án.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Maglódi Wodianer Béla, Budapestén.
- 65 Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Uj-Aradon.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, szegszárdi apát, nagyváradi kanonok, a m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapestén.
Göndöcs Benedek, apátplébános, a békésmegyei régészeti és közművelődési egyesület elnöke, Gyulán, Békésmegyében.
Hampel József, egyetemi tanár, a n. m. régiség- és éremtári öre, Budapestén.
- 5 Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos felügyelője, a m. n. muzeum igazgatója, a magy. tudós társaság tiszteleti s igazgató, és több kül- és bel-földi tudós társaság tagja, Budapestén.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtitkára, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapestén.
Torma Károly, egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és bel-földi tud. társ. tagja, Budapestén.
- 8 Vizkelety Imre, nyug. pénzügyi tanácsos, Pécsett.

c) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

- Ardeleán György, városi alügyész.
Állami felsőleányiskola.
Bach Ferencz, kir. járásbirósági albiró.
Dr. Baligó János, főgymn. tanár.
- 5 Benkhardt Vilmos, m. kir. dohánygyári gyártási osztályvezető.
Dr. Berkeszi István, I. tisztikar.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Bessenyei Ferencz, országgyűlési képviselő.
Parácz dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
- 10 Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Breuer Ármin, I. választmány.
Dr. Breuer Mór, ügyvéd.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó Géza, teési birtokos.
- 15 Deschán Achill, I. tisztikar.
Dobján László, tanítóképző tanár, állami tanító.
Dobó László, megyei főügyész.
Dobó Miklós, I. választmány.
Dollenz József, esanádi apátkanonok.
- 20 Doroghi Ignác, főreáliskolai tanár.

- Dr. Engels János, l. választmány.
Folly Emil, l. választmány.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
25 Kelety János, temesvármegyei árvaszéki ülnök.
Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Kovaesich Gyula, l. választmány.
Lévai Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, megyei aljegyző.
30 Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
Mály István, l. választmány.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
35 Nagy László, sz. kir. Temesvár-városi tanácsos.
Novák Péter, földbirtokos.
Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
Patzner Lajos, megyei tb. főszámvevő.
40 Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Pottyondy Ferencz, nyug. törvényszéki elnök, ügyvéd.
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
45 Sailer Antal, háztulajdonos.
Schopf Antal, pénzügyi tanácsos.
Stadler József, háztulajdonos.
Steiner Ferencz, l. választmány.
Dr. Spéth Károly, esanádi prépost-kanonok.
50 Stippel FABIÁN, sz. k. Temesvár-városi közgyám.
„Társas-kör.“
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-józsefvárosi társaskör.
55 Trailla György, g. kath. lelkész.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Wimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Orody Nándor, jegyző Glogovácson.
Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, plebános, Szeged.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró. Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Boleszny Antal, cz. kanonok, plebános, Orsován.
Jakabffy Miklós, birtokos, Zaguzsényen, u. p. Karánsebes.
Vörnle György, főszolgabíró, Uj-Moldován.

Mosonyvármegye.

Ivánfy Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunvármegye.

Dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár, Budapest.
Kiss József, a magyar-francia bizt. társ. tisztje, Budapesten.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

Dr. Ortway Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Cserny Mák, polgármester, Vinga.
Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
Gózszy Máttyás, plebános, Gyarmatán.
5 Dr. Grosz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Junga Lajos, tisztartó, Saág.
Kabdebó Gergely, főszolgabíró, Fehértemplom.
Kadies György, nyug. járásbíró, Verseczen.
10 Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Miku Emil, gör. kel. segédlelkész, Kissodán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, Verseczen.
Rudnai Nikolics Sándor, főispán, Versecz.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
15 Oseczky János, plebános, Szt.-Andráson.
Pongrácz Miklós, házközösségi főszolgabíró, Fehértemplom.
Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Popescu Aurél, jegyző, Beregszó.
Rácz Pál, jegyző, Monostoron, u. p. Vinga.
20 Schaffer József, városi főjegyző, Vinga.
Ifj. Somogyi Gyula, főszolgabíró, Csákova.
Szabó Kálmán, Berény.
Ternajgó Cezár, gyógyszerész, Uj-Aradon.
Véber Agoston es. és k. káplán és plebános, Szakálházán.

Torontálvármegye.

- Andrássy Mihály, Nagy-Beeskereken.
Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolyán.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Beeskereken.
Kasics Károly, plebános, Nagy-Ösz.
5 Kayser Lajos, plebános, Török-Beese.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Beeskereken.
Nédics János, városi kapitány, Nagy-Beeskereken.
Reinlein József, plebános, Haulikfalva.
Steingassner Kálmán, kir. főmérnök, Török-Beesén.
10 Tokody Ödön, plebános, Uj-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

d) **Statistikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjairól.**

a) Alapító tag (életben)	43
b) Tiszteletbeli tag	8

e) **Évdijas tagok.**

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	57
Aradvármegyében	2
Borsodmegyében	1
Csanádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegyében	3
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	24
Torontálmegyében	11
Trencsénmegyében	1
Összesen	161

tagja volt a társulatnak az 1893-iki évben.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1894-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapták. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honf. vagy honleány, 200 frt. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt, és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. előfizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1893. december 15-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminárium) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A történelmi és régészeti muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1884. X. évfolyam. I. II. III. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.

„Az Értesítő“ megjelen évnegyedenként márcz. jun. szept. és decz. hónapokban.

Külön kapható: Adattár Délmagyarországi XVIII. századi történetéhez. A társulat megbízásából szerkesztii dr. Baróti Lajos. I. rész. Udvari leiratok. (1717—1754.) 1—127 lap. Ára 1 frt.